

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СОЛЬОНОВА ОЛЕКСАНДРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.122+343.14

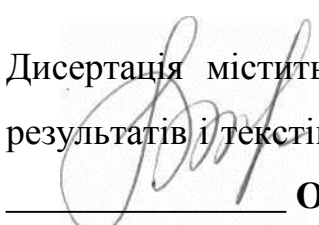
ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОКАЗАННЯ ПОТЕРПІЛОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. О. Сольонова**

Науковий керівник **Степанов Олег Станіславович**,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретичних засад і практичних проблем отримання, перевірки та оцінки показань потерпілого як джерела доказів у кримінальному провадженні.

Проведено історико-правовий аналіз генези розвитку законодавства про потерпілих та розкрито стан теоретичної розробленості проблематики його показань. Окреслено процесуальний статус потерпілого, досліджено поняття, предмет та види його показань. Дослідження показань потерпілого здійснено у контексті розгляду кримінального процесуального доказування, що полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів у кримінальному провадженні.

За результатами вивчення наукових і нормативних джерел, узагальнення слідчої практики з'ясовано, що потерпілим у кримінальному процесі України є особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди (фізична особа) або лише майнової шкоди (юридична особа). Рішення про визнання особи потерпілим повинно прийматися лише після того, як у результаті проведення слідчих (розшукових) дій будуть отримані докази заподіяння їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди. Доведено, що показання потерпілого є джерелом відомостей про факти, а не джерелом доказів.

Предметом показань потерпілого є відомості про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та інші обставини, які мають значення для цього провадження. Потерпілий має надавати показання лише щодо фактів, які він сприймав особисто. Показання потерпілого класифіковано за низкою критеріїв, серед яких процесуально значущими є стадія кримінального провадження; вид владного суб'єкта, якому потерпілий надає показання; вік потерпілого; характер достовірності інформації.

Наголошено, що показання потерпілого перевіряються, крім допиту, під час одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, проведення експертизи. У зв'язку з цим запропоновано перед проведенням цих слідчих (розшукових) дій попереджати потерпілого про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань.

Розкриваючи підготовку до допиту потерпілого, досліджено його організацію, вивчення відомостей про особу допитуваного, складання плану, визначення питань – предмету допиту, місця і часу його проведення. З урахуванням особливостей психофізіологічного розвитку неповнолітніх, запропоновано застосувати диференційований підхід до регламентації питання про тривалість проведення допиту неповнолітніх потерпілих залежно від їх вікових груп. Перед допитом потерпілого у віці від 11 до 16 років він повинен попереджатися, що у разі надання завідомо неправдивих показань до нього будуть застосовані примусові заходи виховного характеру.

При залученні перекладача до допиту потерпілого обґрунтовано положення, що хід такого допиту повинен фіксуватися технічними засобами. Також використання технічних засобів доцільно для фіксації показань потерпілого та інших осіб, що знаходяться у небезпечному для життя стані, яким погрожують вбивством, застосуванням насильства або іншими протиправними діями.

Розглядаючи допит потерпілого під час досудового розслідування, акцентовано увагу на необхідності нормативного закріплення обов'язку потерпілого давати показання. Однак якщо уповноважена особа розпочала досудове розслідування без заяви потерпілого та у подальшому від особи, якій кримінальним правопорушенням завдана моральна, фізична або майнова шкода, не надійшла заява про залучення її до провадження як потерпілого, потерпілий має право давати показання.

До особливостей отримання показань під час допиту потерпілого в судовому засіданні віднесено черговість його допиту (перед допитом свідків), початок допиту стороною обвинувачення, можливість перехресного допиту учасниками судового провадження.

Обгрунтовано, що перевірка показань потерпілого полягає в тому, що вона здійснюється як логічним шляхом, так і за допомогою слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Перевірку показань потерпілого здійснює слідчий, прокурор, суддя.

Наголошено, що показання потерпілого оцінюються з точки зору їх належності, допустимості, достатності, достовірності.

Зроблено висновок, що належними є показання потерпілого, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність та можливість використання інших доказів. Показання потерпілого визнаються допустимими, якщо вони отримані уповноваженим органом або посадовою особою у порядку, встановленому КПК України. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють сукупність даних у показаннях потерпілого щодо їх достатності для прийняття певного процесуального рішення. При встановленні достовірності показань потерпілого підлягає дослідженню їх зміст окремо та у зв'язку з іншими доказами.

У дисертації сформульовано низку змін та доповнень до КПК України щодо удосконалення отримання, перевірки та оцінки показань потерпілого як джерела доказів.

Ключові слова: потерпілий, показання потерпілого, докази, джерела доказів, допит, перевірка показань, оцінка показань.

SUMMARY

O. Solonova. Victim's testimony as source of evidence in criminal proceeding. – Manuscript.

The thesis for a Doctor of Philosophy degree in Law, specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

Thesis provides complex study of theoretical background and practical aspects of receipt, check and evaluation of victim's testimony as the source of evidence in criminal proceeding.

Author carried out historical-legal analysis of victim legislation evolution and analyzed the level of theoretical development of the abovementioned issues. Procedural status of victim is outlined along with definition, subject and types of testimony given. Analysis of victim's testimony is performed within the context of proving as a component of criminal proceeding comprising accumulation, checking and evaluation of evidence in criminal proceeding.

Having analyzed scientific sources, legislative acts and investigative practice author identified that Ukrainian legislation defines victim as person subject to infliction of moral, physical or property damage (natural person) or property damage solely (юридична особа). Decision on granting the victim's status to a person must be taken only after the evidence of moral, physical or property damage infliction in the course of criminal offence have been obtained. It is proved that victim's testimony is a source of facts but not the source of evidence.

Subject of victim's testimony is the information about circumstances pertaining to be proved within the criminal proceeding and other issues significant for this specific proceeding. Victim must testify only with regard to facts he/she evaluated individually. Victim's testimony is classified with the set of criteria, the most important of which are: stage of criminal proceeding, type of authority obtaining the testimony; victim's age; authenticity of information provided.

It is stressed that victim's testimony are checked during the interrogation including simultaneous interrogation of two or more previously interviewed persons, investigative experiment, criminal's identification (identity parade) and examination conduct. Due to this author offers to notify the victim of criminal liability for provision of willful false testimony prior to performance of the abovementioned investigative activities.

Author presented detailed description of preparation to victim's interrogation, analysis of its organization, study of the victim's identity, elaboration of plan, selection of questions – subject of interrogation, time and place. Taking into account the peculiarities of minors' psychological and physical development, it was offered to apply the differentiated approach to regulation of issue related to interrogation procedure duration in case of minors involvement (depending on the category). Prior to interrogation of victim aged 11-16 he/she must be notified that in case of provision of willful false testimony coercive educational measures will be taken.

If interpreter is involved to the victim's interrogation procedure, it is justified that the process must be recorded with use of technical means. Use of technical means is also reasonable to record the testimony of victim and other persons who are in danger and threatened with murder, violence or other unlawful acts.

Having analyzed the process of victim's interrogation during the pre-trial investigation, special attention is paid to necessity to provide a legislative framework for the victim's commitment to give testimony. But if the authorized person initiated the pre-trial investigation without the victim's statement and if the

person who had been inflicted moral, physical or property damage did not submit the statement on his/her involvement to the proceeding in the status of victim, victim is entitled to give testimony.

Author includes additional peculiarities of testimony obtaining during the victim's interrogation in the courtroom: sequence (prior to witness interrogation), interrogation initiated by the prosecution, opportunity to perform cross-examination by the parties of criminal proceeding.

It is justified that victim's testimony checking may be carried out in logical manner and through investigative (covert) and other procedural activities. Investigator, prosecutor and judge check the victim's testimony.

It is stressed that victim's testimony are evaluated on the basis of applicability, admissibility, sufficiency and authenticity principles.

The conclusion is made that victim's testimony is defined as applicable if they directly or indirectly confirm the presence or absence of circumstances subject to proving within the criminal proceeding and other facts with relevant significance for criminal proceeding along with authenticity and opportunity to use other evidence. Victim's testimony are defined as admissible if obtained by the authorized body of official according to procedure established by the *Criminal Procedure Code of Ukraine*. Investigator, prosecutor or judge, at one's own discretion based on universal, full and impartial study of all relevant circumstances, in compliance with the applicable law, evaluate the victim's testimony sufficiency to deliver a certain decision. When establishing the authenticity of victim's testimony, one should analyze the content itself and its connection with other circumstances.

Thesis provides a set of amendments and supplements to the Criminal Procedure Code of Ukraine related to improvements in obtaining, checking and evaluation of victim's testimony as evidence source.

Key words: victim, victim's testimony, evidence, source of evidence, interrogation, testimony checking, testimony evaluation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Сольонова О. О. Поняття та значення показань потерпілого. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С.157–166.
2. Сольонова О. О. Процесуальний статус потерпілого: проблемні питання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 139–145.
3. Степанов О. С., Сольонова О. О. Предмет показань потерпілого, особливості їх перевірки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 163–166.
4. Сольонова О. О. Оцінка показань потерпілого під час досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3. Т. 2. С. 129–132.
5. Сольонова О. О. Особливості підготовки до проведення допиту потерпілого. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 2. С. 260–264.
6. Сольонова О. О. Порядок допиту потерпілого під час судового розгляду. *Национальный юридический журнал: теория и практика (Республика Молдова)*. 2017. № 2. С. 203–206.
7. Сольонова О. О. Процесуальний статус потерпілого за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січ. 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 333–334.
8. Сольонова О. О. Показання потерпілого як конституційна гарантія захисту прав особи у кримінальному провадженні. *Конституція України: шляхи вдосконалення: зб. матеріалів круглого столу (Київ, 26 черв. 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 57–60.
9. Сольонова О. О. Окремі кримінально-процесуальні питання відшкодування шкоди потерпілому. *Актуальні проблеми досудового*

розслідування: зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 156–159.

10. Сольонова О. О. Особливості формування показань. *Реформування правоохоронної системи України: стан та перспективи*: матеріали Загальноакад. підсумкової наук.-практ. конф. слухачів, курсантів, студентів і молодих вчених, присвяч. Дню науки та 95-річчю Національної академії внутрішніх справ (Київ, 20 трав. 2016 р.). Київ, 2016. С. 179–182.

11. Сольонова О. О. Отримання показань потерпілого під час судового розгляду. *Актуальні питання кримінального права та процесу*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 152–156.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	11
ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ПОТЕРПІЛОГО ТА ЙОГО ПОКАЗАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	21
1.1. Розвиток законодавства про потерпілого в кримінальному процесі України і теоретичні засади дослідження	21
1.2. Поняття потерпілого та його процесуальний статус у кримінальному провадженні.....	36
1.3. Показання потерпілого як джерело доказів: зміст, види та предмет.....	75
Висновки до розділу 1	96
РОЗДІЛ 2. ДОПИТ ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЗАСІБ ОТРИМАННЯ ЙОГО ПОКАЗАНЬ.....	100
2.1. Підготовка до проведення допиту потерпілого.....	100
2.2. Допит потерпілого під час досудового розслідування.....	116
2.3. Допит потерпілого під час судового розгляду	145
Висновки до розділу 2	156
РОЗДІЛ 3. ПЕРЕВІРКА ТА ОЦІНКА ПОКАЗАНЬ ПОТЕРПІЛОГО	159
3.1. Перевірка показань потерпілого.....	159
3.2. Оцінка показань потерпілого	176
Висновки до розділу 3	190
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ.....	229

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВУЦВК	Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	Кримінальний кодекс України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України
КПК 1960 р.	Кримінально-процесуальний кодекс України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	Міністерство внутрішніх справ
п.	пункт
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.	стаття
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦК	Цивільний кодекс України
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс України
ч.	частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження зумовлено тим, що у кримінальному провадженні пізнання обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння здійснюється за допомогою кримінального процесуального доказування, яке полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів. Головною і кінцевою метою доказування є отримання слідчим, прокурором, судом повного та достовірного знання про подію кримінального правопорушення, винуватість обвинуваченого в його вчиненні, інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. Таке знання отримується в порядку, передбаченому КПК України, з визначених у ч. 2 ст. 84 процесуальних джерел. Одним із них є показання потерпілого. За даними офіційної статистики, упродовж 2015–2017 рр. від вчинених злочинів потерпіло майже 1,2 млн осіб (зокрема, близько 25 тис. дітей, понад 20 тис. осіб загинуло).

У різні часи аналіз теорії доказів у кримінальному процесі та дослідження показань, у тому числі й показань потерпілого, здійснювали Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, В. Д. Арсеньєв, В. П. Власова, В. І. Галаган, М. І. Гошовський, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Макаров, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. Л. Ортинський, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, О. Ю. Татаров, В. М. Тertiшник, В. В. Топчій, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, П. В. Цимбал, О. О. Юхно, О. Г. Яновська та ін.

Питання, пов'язані з таким учасником кримінального провадження, як потерпілий, на дисертаційному рівні досліджували М. В. Гузела («Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України», 1999), Ю. О. Гурджі («Проблеми

формування і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях», 2000), Л. І. Шаповалова («Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу», 2001), С. В. Давиденко («Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування», 2007), Н. Б. Федорчук («Захист прав та законних інтересів потерпілого від злочину в кримінальному судочинстві англо-американської системи права», 2007), Т. І. Панасюк («Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України», 2009), С. І. Остапенко («Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином», 2010), А. В. Лапкін («Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України», 2011), Є. В. Діденко («Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі», 2013), Д. О. Пилипенко («Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України», 2014), Д. Ю. Кавун («Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні», 2016) та інші науковці.

Однак більшість робіт присвячено дослідженню процесуального статусу потерпілого, механізму захисту його прав, відшкодування збитків. Водночас показання потерпілого як одне з важливих джерел доказів у кримінальному провадженні залишається недостатньо дослідженим у вітчизняній науці кримінального процесу. Нині відсутнє монографічне дослідження показань потерпілого, а отже, і не проведено комплексної теоретичної розробленості цієї проблематики. Викладене зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, свідчить про її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, ґрунтується на положеннях Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України, спрямованих на реалізацію норм Кримінального

процесуального кодексу України, затвердженого наказом МВС України від 8 серпня 2012 р. № 685, відповідає Пріоритетним напрямам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженим наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр., схваленим Вченою радою академії 29 жовтня 2013 р. (протокол № 28).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 30 жовтня 2014 р. (протокол № 20) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 1127, 2015 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є розроблення теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо збирання, отримання, перевірки та оцінки показань потерпілого як джерела доказів у кримінальному провадженні, формулювання науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування в аспекті предмета дослідження.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- з’ясувати генезу розвитку законодавства про потерпілого від злочину та розкрити стан теоретичного розроблення проблематики його показань;
- встановити процедуру набуття особою статусу потерпілого у кримінальному процесі України, розкрити його зміст;
- визначити сутність показань потерпілого, їх предмет та види;
- запропонувати рекомендації з підготовки до допиту потерпілого як найпоширенішого засобу отримання його показань;
- висвітлити порядок отримання показань при проведенні допиту потерпілого на стадії досудового розслідування;
- розкрити особливості отримання показань під час допиту потерпілого на стадії судового розгляду;
- охарактеризувати процедуру перевірки показань потерпілого;

- визначити особливості порядку перевірки показань потерпілого при проведенні з ним інших слідчих (розшукових) дій;
- розглянути критерії оцінки показань потерпілого щодо їх належності, допустимості, достатності та достовірності;
- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства в аспекті отримання, перевірки та оцінки показань потерпілого та практики його застосування.

Об'єкт дослідження – кримінальні процесуальні відносини, що виникають між потерпілим та іншими учасниками кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень, їх судового розгляду.

Предмет дослідження – показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні.

Методи дослідження обрано відповідно до поставленої мети та задач дослідження, його об'єкта і предмета. Методологічну основу дослідження становить сукупність як загальнонаукових, так і спеціальних методів та прийомів наукового пізнання. За допомогою *діалектичного методу* як загального методу наукового пізнання розглянуто усі питання теми в динаміці, виявлено взаємозв'язок між показаннями потерпілого та обставинами, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, *історико-правового методу* – прослідковано розвиток законодавства про потерпілого від злочину (підрозділ 1.1), *формально-логічного методу* – з'ясовано сутність поняття потерпілого (підрозділ 1.2), *системно-структурного методу* – визначено види показань потерпілого (підрозділ 1.3), *порівняльно-правового методу* – здійснено порівняльний аналіз порядку отримання показань потерпілого за кримінальним процесуальним законодавством України та інших держав (підрозділи 2.1, 2.2), *методів моделювання і прогнозування* – сформульовано пропозиції щодо удосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства (розділи 2, 3). *Соціологічний та статистичний методи*

використано для анкетування слідчих, прокурорів, суддів, у процесі вивчення матеріалів кримінальних проваджень та узагальнення отриманих результатів (підрозділи 1.2, 1.3, розділи 2, 3).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані дані загальнодержавної та відомчої статистичної звітності щодо протидії злочинності, аналітичні дані МВС України, Національної поліції України, Генеральної прокуратури України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної судової адміністрації України за 2014–2017 роки; результати узагальнення 320 матеріалів кримінальних проваджень, розглянутих судами України за зазначений період; зведені дані опитування 195 слідчих, 85 прокурорів, 26 суддів з Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької областей та м. Києва. Використано власний професійний досвід здобувача у слідчих підрозділах Національної поліції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим в Україні комплексним дослідженням теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з отриманням, перевіркою та оцінкою показань потерпілого у кримінальному провадженні. Зокрема:

вперше:

– диференційовано право та обов'язок потерпілого давати показання у кримінальному провадженні, зокрема обґрунтовано, що потерпілий зобов'язаний давати показання, якщо він ініціював кримінальне провадження; у разі ж, якщо досудове розслідування розпочалося без заяви потерпілого та в подальшому, якщо від особи, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоду, не надійшло заяви про залучення її до провадження як потерпілого, така особа має право давати показання;

– обґрунтовано, що перед проведенням таких слідчих (розшукових) дій, як пред'явлення для впізнання особи, речей і трупа, а також слідчого експерименту потерпілий попереджається про кримінальну відповідальність

за давання завідомо неправдивих показань, з доповненням відповідними положеннями ст. 228–230, 232, 240 КПК України;

– запропоновано закріпити в ч. 1 ст. 107 КПК України випадки обов’язкового застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії за клопотанням потерпілого та інших учасників кримінального провадження: у разі, якщо для проведення допиту потерпілого та інших осіб запрошено перекладача; коли фіксуються показання потерпілого та інших осіб, які перебувають у небезпечному для життя стані, яким погрожують убивством, застосуванням насильства або іншими протиправними щодо їх життя або здоров’я діями;

– визнано доцільним удосконалення кримінальної процесуальної регламентації перевірки показань потерпілого та інших учасників кримінального провадження шляхом доповнення параграфу 2 «Доказування» глави 4 «Докази і доказування» КПК України статтею «Перевірка доказів» у редакції: «Перевірка доказів проводиться слідчим, прокурором, судом шляхом співставлення з іншими доказами, що є у кримінальному провадженні, а також встановлення їх джерел, отримання інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ, який перевіряється»;

удосконалено:

– положення, що стосуються кримінальної процесуальної регламентації визнання особи потерпілою, шляхом закріплення підстав прийняття відповідного рішення, а саме – лише після того, як у результаті проведення процесуальних дій будуть отримані докази заподіяння особі кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди;

– теоретичні засади з’ясування достовірності показань надання потерпілого за рахунок доповнення ст. 95 КПК України «Показання» окремою частиною такого змісту: «Не можуть бути доказами дані, повідомлені потерпілим, джерело яких невідоме. Якщо показання потерпілого ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то цих осіб має бути допитано»;

– обґрунтування тези, що думки і припущення потерпілого, повідомлені ним під час допиту, не є частиною його показань;

– наукові пропозиції щодо підготовки до допиту потерпілого та отримання від нього показань під час цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема запропоновано удосконалення регламентації допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого, у тому числі в судовому засіданні;

дістало подальший розвиток:

– концепція доказів у кримінальному провадженні як єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел, що дало змогу дійти висновку про показання потерпілого як джерело відомостей про факти та запропонувати в ч. 2 ст. 84 КПК України слово «доказів» замінити словами «відомостей про факти»;

– теоретичні положення про предмет і види показань потерпілого шляхом конкретизації складових елементів поняття предмета показань потерпілого та наведенням класифікації його показань за різними критеріями;

– аргументація доцільності поміщення потерпілого на стаціонар для проведення судово-психіатричної або судово-медичної експертизи в разі, якщо при проведенні амбулаторної експертизи неможливо з'ясувати, чи може він правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання стосовно них;

– критерії визнання показань потерпілого належними, достатніми і достовірними, у тому числі й шляхом доповнення КПК України статтею про з'ясування достовірності показань потерпілого.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані автором теоретичні положення, висновки і пропозиції впроваджено та може бути використано в:

– *законотворчому процесі* – для вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України (довідка Інституту законодавства Верховної Ради України від 07 липня 2018 р. № 22/309/1-1-15);

– *практичній діяльності* слідчих підрозділів Національної поліції України – під час розроблення й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів з питань організації розслідування злочинів та проведення занять у системі службової підготовки (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 20 вересня 2016 р.);

– *освітньому процесі* – у системі професійної освіти слідчих, при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Управління підрозділами досудового слідства», «Судові та правоохоронні органи України», «Особливі порядки кримінального провадження», а також під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 29 вересня 2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно здійснених досліджень. У статті «Предмет показань потерпілого, особливості їх перевірки», підготовленій у співавторстві з О. С. Степановим, дисертанту належить 70 % матеріалу. Наукові ідеї та висновки, що належать співавтору опублікованої праці, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів: «Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки» (м. Київ, 23 січня 2015 р.); «Конституція України: шляхи вдосконалення» (м. Київ, 26 червня 2015 р.); «Актуальні проблеми досудового розслідування» (м. Київ, 1 липня 2015 р.); «Реформування правоохоронної системи України: стан та перспективи» (м. Київ, 20 травня 2016 р.); «Актуальні питання кримінального права та процесу» (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дослідженні, висвітлено в одинадцяти наукових публікаціях, серед яких п'ять наукових статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у зарубіжному науковому періодичному виданні, а також у п'яти тезах у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій і засідань круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (285 найменувань на 31 сторінках) і п'яти додатків на 11 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 239 сторінок, з них основний текст – 186 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ПОТЕРПІЛОГО ТА ЙОГО ПОКАЗАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Розвиток законодавства про потерпілого в кримінальному процесі України і теоретичні засади дослідження

Кримінальне процесуальне законодавство в Україні має тривалу історію становлення та розвитку. Його витoki сягають ще часів Київської Русі [1, с. 3], заснованої наприкінці IX століття. У цій державі порядок подолання конфліктів, що виникали внаслідок учинення злочинів, було врегульовано нормами «Руської правди» [2, с. 50–51].

У цій пам'ятці права давньоруської держави не було норми, яка визначала, хто такий потерпілий. Здійснивши аналіз статей Пространної редакції «Руської правди», О. П. Кучинська дійшла висновку, що потерпілим визнавали особу, якій внаслідок злочину (або замаху на його вчинення) було заподіяно фізичну, моральну або майнову шкоду. Статус потерпілого надавали автоматично після вчинення злочину. Лише в деяких випадках потрібні були свідчення послухів і видоків. Потерпілими визнавали родичів убитого, які мали такі самі права, що й інші потерпілі [3, с. 10–11]. Крім того, на потерпілого покладали обов'язок щодо розшуку речей, які були предметом крадіжки, встановлення злочинця, його переслідування, затримання і тримання до суду (тобто потерпілий нібито проводив розслідування). Потерпілий мав процесуальні права: давати показання в суді, подавати докази, заявляти клопотання, брати участь у судовому розгляді. Здебільшого в суді він виступав як обвинувач [3, с. 10–11].

В українських землях за часів їх перебування в складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої діяли кримінально-процесуальні

норми, які були закріплені в різних нормативно-правових актах. У зазначений період питання процесуального права було деталізовано в Статуті князівства Литовського 1529 року. Згодом, 1566 року, його було затверджено в новій редакції, що також містила процесуальні норми [2, с. 58]. Статут регламентував строк, упродовж якого потерпілий мав право подавати позов про вчинення розбійного нападу, крадіжки, пограбування, побоїв. Тут було передбачено відшкодування шкоди потерпілим залежно від їхнього соціального становища [3, с. 12].

Після входження України до складу Московської держави в судочинстві почали застосовувати російські правові акти. Значну кількість найважливіших норм процесуального права містила визначна пам'ятка права України, перший кодекс українського права – «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743). Хоча цей кодекс так і не було затверджено, він набув значного поширення в Україні, його активно застосовували в судах. Норми кримінально-процесуального права було закріплено в розділі 25 [4].

Артикул 1 глави 8 цього джерела права присвячено правам та обов'язкам чолобитника й відповідача. Потерпілим визнавали особу, яка приносила чолобитну чи скаргу. Але перед зверненням до суду така особа повинна була виконати певні умови. Наприклад, якщо свою правоту потерпілий доводитиме за допомогою показань свідків (але ці свідки не можуть бути родичами потерпілого), то він має точно знати їх кількість, бути впевненим, що вони засвідчать його показання, а суд прийме їхні показання. Також потерпілий повинен повідомити можливого відповідача про свій намір подати позов, запропонувати йому мирову [3, с. 13].

З 1842 року на всю територію України, що перебувала в складі Російської імперії, поширювалися норми загальноросійського процесуального законодавства. Після того, як з 1 січня 1835 року набув чинності 15-томний Звід законів Російської імперії, у державі почали діяти кримінально-процесуальні норми, сконцентровані в другій книзі 15-го тому

зазначеного зводу [2, с. 68]. Цю книгу окремі науковці вважають першим кримінально-процесуальним кодексом Росії [5, с. 68].

20 листопада 1864 року було затверджено Статут кримінального судочинства Російської імперії [6]. Майже в 40 статтях Статуту йшлося про права та обов'язки потерпілого в кримінальному процесі. Потерпілому належало право бути обвинувачем у мировому суді. Статті 45, 46 глави 2 Статуту визначали перелік відомостей, що повинні були міститись у скарзі.

Потерпілий мав право на відшкодування збитків, яких він зазнав від зайвої явки до суду в тому разі, коли не з'явився обвинувачений. Також потерпілий мав право: вимагати відводу судді та розгляду справи в закритому судовому засіданні; доручати захист своїх прав повіреним; ставити запитання свідкам обвинуваченого; за наявності поважних причин – вимагати від судді перевірки проведеного поліцією огляду, обшуку та бути присутнім під час їх проведення; оскаржувати вирок мирового суду; протягом трьох днів одержати копію вироку; вимагати ознайомлення з протоколом засідання, внесення до нього виправлень; давати пояснення по суті справи; вимагати посилення покарання, призначеного мировим суддею; оскаржити вирок в касаційному порядку в сенаті; вимагати в разі невиплати обвинуваченим у належний строк грошової винагороди за шкоду і збитки, їх стягнення судовим приставом, виконавцем, волосним чи сільським начальником [6].

У розділі 2 Статуту кримінального судочинства було передбачено, що законною підставою для початку попереднього слідства є скарга й повідомлення потерпілого. Ні судовий слідчий, ні прокурор не могли відмовити потерпілому в початку слідства. Під час провадження попереднього слідства потерпілий мав право: представляти своїх свідків; бути присутнім під час проведення всіх слідчих дій і з дозволу слідчого ставити запитання обвинуваченому і свідкам; подавати докази; вимагати для себе видачі всіх протоколів і постанов. У ст. 570 Статуту йшлося, що

потерпілий і його повірений мають право в будь-який час знайомитись із матеріалами справи та робити виписки з них [2, с. 150].

Отже, Статут кримінального судочинства Російської імперії надавав потерпілим значний перелік процесуальних прав. Окремі з них були досить прогресивними, наприклад, одержувати компенсацію за те, що потерпілий відвідав суд, але судові засідання не відбулося через неявку обвинуваченого; бути присутнім під час проведення всіх слідчих дій. Норми цього документа про правовий статус потерпілого науковці оцінюють досить високо [7, с. 50].

Статут кримінального судочинства продовжив свою дію за часів Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського та Директорії, тому кримінально-процесуальний статус потерпілого в ці періоди залишався незмінним.

Так, Центральна Рада прийняла закон про правонаступництво від 25 листопада 1917 року, згідно з яким усі російські закони, видані до 27 жовтня 1917 року, залишалися чинними, а Центральна Рада мала право видавати нові закони та скасовувати старі від імені Української Народної Республіки. Саме тому судові та правоохоронні органи цієї Республіки переважно керувалися кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством Російської імперії зі змінами, внесеними Тимчасовим урядом. Основним нормативно-правовим актом у галузі кримінального судочинства після проголошення Центральної Ради на українських землях залишався Статут кримінального судочинства 1864 року [8, с. 10].

З проголошенням Української держави гетьманська адміністрація, визнавши де-факто весь масив попереднього законодавства, пішла шляхом вибіркового скасування тих актів, що суперечили соціально-економічним і політичним засадам цієї держави. Водночас залишалися чинними більшість законів колишньої Російської імперії [8, с. 11–12].

Протягом перших років після встановлення радянської влади в Україні було прийнято окремі правові акти, у яких містилися кримінально-

процесуальні норми. Серед них слід виокремити Інструкцію для народних слідчих 1919 року, яка, серед іншого, визначала права потерпілого, порядок його допиту [9, с. 232–259].

Так, потерпілого визнавали стороною в кримінальному процесі. Як сторона він мав право: просити слідчого про допит зазначених ним свідків; просити слідчого про проведення певних слідчих дій; пред'являти слідчому докази позовних вимог; бути присутнім з дозволу слідчого під час усіх слідчих дій і ставити запитання свідкам, спеціалістам та обвинуваченому; знайомитися з матеріалами слідства на стадії його провадження; вимагати видачі копій протоколів і постанов (§ 41 глави 5). Потерпілий міг подавати до суду скарги на дії народного слідчого, що порушують або обмежують його права (§ 61 глави 8). Глава 2 вказаної Інструкції регламентувала порядок допиту потерпілого [10].

Одним із важливих тогочасних нормативних актів є Інструкція для народних слідчих, затверджена колегією Народного комісаріату юстиції УСРР 18 червня 1921 року [9, с. 273–304]. У ній значно детальніше, ніж у попередній Інструкції, було визначено порядок проведення попереднього розслідування. Потерпілий як сторона в справі мав право просити слідчого про допит вказаних ним свідків; просити слідчого про проведення тих чи інших слідчих дій; бути присутнім з дозволу слідчого під час усіх слідчих дій і ставити запитання свідкам, спеціалістам та обвинуваченому (ст. 28); подавати до суду скарги на неправильні дії народного слідчого, що порушують або обмежують його права (глава 7). Порядок допиту потерпілого регулювала глава 3 вказаної Інструкції [9, с. 273–304].

Перший КПК УСРР було затверджено 13 вересня 1922 року й уведено в дію 20 вересня того самого року [11]. Зазначений Кодекс передбачив, що потерпілий вправі підтримувати приватне обвинувачення в окремих справах. Показання потерпілого доказом не визнавали (ст. 62). Причому досудове слідство підлягало закінченню за примиренням обвинуваченого з потерпілим.

Потерпілий мав право бути присутнім під час оглядів, допитів та інших слідчих дій і ставити запитання свідкам та експертам (ст. 117). Слідчий міг відмовити йому в реалізації цього права в тих випадках, якщо ним буде визнано, що присутність або участь потерпілого в проведенні слідчих дій може перешкоджати встановленню істини або зберіганню в таємниці тих відомостей, передчасне розголошення яких може зашкодити перебігу попереднього слідства.

Згідно зі ст. 15 КПК 1922 року, потерпілий мав право заявити цивільний позов як під час заведення кримінальної справи, так і в процесі попереднього слідства і навіть під час передачі справи до суду, але до початку судового слідства. Потерпілий, який не заявив цивільного позову під час провадження в кримінальній справі, міг це зробити після його закінчення в цивільному порядку.

Відповідно до ст. 1 першої Конституції СРСР 1924 року, визначення засад судочинства належало до компетенції загальносоюзних органів влади [12]. У межах реалізації цього конституційного положення Президія Центрального комітету СРСР 31 жовтня 1924 року затвердила Основи кримінального судочинства СРСР і союзних республік [13]. З метою приведення норм кримінально-процесуального законодавства УСРР у відповідність до загальносоюзних норм постановою ВУЦВК 23 жовтня 1925 року було затверджено нове Положення про судоустрій УСРР [14]. Також було внесено суттєві зміни та доповнення до КПК УСРР 1922 року, що фактично зумовили його докорінну зміну. Тому 20 липня 1927 року було прийнято новий КПК УСРР, який набув чинності з 15 вересня 1927 року [15]. Цей Кодекс відображав складність і суперечливість тогочасних реалій. У ньому відтворено більшість статей КПК УСРР 1922 року, однак з'явилися й нові положення, що значно змінили сутність і зміст діяльності органів кримінальної юстиції [16, с. 27].

Так, потерпілий мав право підтримувати обвинувачення лише в справах приватного обвинувачення. У ст. 11 Кодексу йшлося про те, що

справи про злочини, передбачені ст. 150, ч. 2 ст. 151, ч. 1 ст. 153 і ст. 154, 167, 168, 169 і 177, заводять не інакше, як на скаргу потерпілого, якому належить у такому разі право підтримувати обвинувачення. Потерпілого за цих умов визнавали стороною в процесі (п. 5 ст. 24). Якщо потерпілий примирювався з обвинуваченим, справа підлягала закриттю.

У інших справах потерпілий брав участь на правах свідка. Його показання вважали різновидом показань свідка. Стаття 58 КПК визначала, що доказами є показання свідків і потерпілих. У примітці до ст. 264 цього Кодексу було передбачено, що участь у справі потерпілого як цивільного позивача не виключає можливості допитувати його як свідка: у цьому разі його належить допитати першим з-поміж допитуваних осіб. Якщо потерпілому злочином було заподіяно шкоду, він мав право пред'явити до обвинуваченого та осіб, які відповідають за завдану ним шкоду, цивільний позов, що розглядався разом із кримінальною справою (ст. 15 КПК) [17]. КПК 1927 року вже не надавав потерпілому права бути присутнім під час оглядів, допитів та інших слідчих дій, ставити запитання свідкам та експертам, про що йшлося в ст. 117 КПК УСРР 1922 року.

Прийняття союзного Закону про судоустрій 1938 року слугувало поштовхом для розроблення проекту КПК СРСР, який і був підготовлений Комісією при Всесоюзному інституті юридичних наук 1939 року. Проект розробила та схвалила наукова секція цього інституту [18, с. 398]. Обговорювали його також на сторінках юридичних видань, у тому числі щодо визначення прав потерпілого.

Цікаву й аргументовану позицію стосовно розширення в КПК прав потерпілого висловлювали деякі науковці. Зокрема, зазначалось, що в союзному КПК необхідно точно та зрозуміло викласти права потерпілого як сторони в кримінальному процесі щодо їх розширення. Це розширення прав потерпілого повинно відбуватися як завдяки збільшенню справ, у яких потерпілому надається право підтримувати обвинувачення, так і за рахунок

прав потерпілого брати участь у процесі як сторони в усіх інших справах [19, с. 25].

З критикою цієї позиції виступали окремі науковці, зазначивши, що радянський кримінальний процес не встановлює спеціальних прав для потерпілого. Виконуючи загальнодержавні завдання, органи розслідування, прокуратура та суд захищають будь-кого, стосовно кого вчинено злочин. Інтереси потерпілого збігаються з інтересами загальнодержавними; між державою і особою немає протиріч; благо держави є благом особи, благо особи – благом держави [20, с. 19]. Таким чином, наведена аргументація «чітко базується на панівній на той час спеціальній доктрині пріоритету державних інтересів над особистими» [2, с. 95].

25 грудня 1958 року було прийнято Основи кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік [21], де визначено порядок провадження в кримінальних справах. Вперше у законі було закріплено поняття потерпілого. У ст. 24 цих Основ передбачалось, що потерпілим визнається особа, який злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Потерпілий отримував широкі процесуальні права, які давали змогу йому брати активну участь у всіх стадіях кримінального судочинства. У вказаній статті зазначалось, що громадянин, визнаний потерпілим від злочину, вправі давати показання в справі. Потерпілий чи його представник має право: подавати докази; заявляти клопотання; знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення попереднього слідства; брати участь у судовому засіданні; заявляти відводи; подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора та суду, а також подавати скарги на вирок або ухвалу суду й постанову народного судді. У випадках, передбачених законодавством союзних республік, потерпілий має право в судовому розгляді особисто або через свого представника підтримувати обвинувачення. Якщо потерпілого визнавали цивільним позивачем, то він додатково до своїх прав мав права цього учасника кримінального процесу (ст. 25).

Згідно з Основами кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік, потерпілий є самостійним учасником процесу в усіх без винятку справах, а не лише в справах приватного обвинувачення та в справах, у яких він виступає як цивільний позивач. У законі закріплено також рівні права з іншими учасниками судового розгляду щодо надання доказів, участі в їх дослідженні та поданні клопотань (ст. 38).

Цей процесуальний документ передбачав конкретні засоби щодо забезпечення честі, гідності, здоров'я та майна потерпілого. У ньому закріплювався обов'язок суду роз'яснити потерпілому права, які йому належать у судовому розгляді. Обов'язок забезпечити можливість здійснення цих прав покладался на суд і прокурора (ст. 2, 3, 11, 14, 15, 19, 20, 27, 40) [22, с. 188–189].

Аналізуючи ст. 24 Основ кримінального судочинства СРСР та союзних республік, науковці звертали увагу на те, що в республіканських КПК потрібно вказати на процесуальне оформлення визнання особи потерпілим, регламентувати порядок допиту потерпілого, ураховуючи його особисту зацікавленість у справі; можливість виступати в судових дебатах, його участь у касаційній інстанції; визначити коло справ, у яких потерпілий може бути самостійним обвинувачем, віднести до них справи приватного обвинувачення [23, с. 102–103].

Основи кримінального судочинства СРСР та союзних республік стали підґрунтям КПК, прийнятого 28 грудня 1960 року та введенного в дію з 1 квітня 1961 року [24].

За цим КПК потерпілий став самостійним учасником кримінального процесу. Законодавець у ст. 49 визначив, що потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Про визнання громадянина потерпілим чи про відмову в цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий і суддя виносять постанову, а суд – ухвалу. Громадянин, визнаний потерпілим від злочину, вправі давати показання в

справі. Потерпілий і його представник мають право: подавати докази; заявляти клопотання; знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення попереднього слідства, а у справах, у яких попереднє слідство не провадилося, – після віддання обвинуваченого до суду; брати участь у дослідженні доказів у судовому слідстві; заявляти відводи; подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора та суду, а також подавати скарги на вирок або ухвалу суду й постанови народного судді. У справах, передбачених ч. 1 ст. 27 цього Кодексу, потерпілий має право під час судового розгляду особисто або через свого представника підтримувати обвинувачення. Потерпілий може брати участь у судових дебатах у всіх справах, у яких не виступає прокурор чи громадський обвинувач. У справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права, передбачені цією статтею, мають його близькі родичі [25].

Не інакше як за скаргою потерпілого судом порушувалися кримінальні справи про злочини, передбачені ст. 106, ч. 1 ст. 107, ч. 1 ст. 125 і ст. 126 КК. У діяльності судів з розгляду таких справ були наявні істотні недоліки. Тому 25 січня 1974 року Пленум Верховного Суду УРСР прийняв постанову № 2 «Про судову практику в кримінальних справах, які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого» [26].

Для того, щоб застосування норм кримінально-процесуального законодавства, якими визначено права потерпілих, було точним та однаковим, Пленум Верховного Суду УРСР 22 грудня 1978 року прийняв постанову № 8 «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами України норм кримінального процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілого» [27].

Редакція ч. 3 ст. 49 КПК УРСР 1960 року щодо прав потерпілого була частково змінена Указом Президії Верховної Ради України «Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 16 квітня 1984 року [28].

КПК 1960 року продовжив діяти і після проголошення 1991 року незалежності України. Під час дії цього Кодексу перелік прав потерпілого був розширений у зв'язку з прийняттям Закону України від 23 грудня 1993 р. «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [29]. Потерпілий отримав право на забезпечення безпеки за наявності реальної загрози його життю, здоров'ю, житлу, майну. У ст. 49 КПК це право потерпілого було закріплено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 13 січня 2000 року [30]. Крім того, цей Кодекс було доповнено ст. 52-1, у п. 2 ч. 1 якої зазначалось, що потерпілий має право на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав.

Згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 року, у ч. 3 ст. 49 КПК слова «віддання обвинуваченого до суду» було замінено словами «призначення справи до судового розгляду» та змінена редакція ч. 4 цієї статті. Тепер у ній зазначалось, що «у випадках, визначених цим Кодексом, потерпілий має право під час судового розгляду особисто або через свого представника підтримувати обвинувачення. Потерпілий може брати участь у судових дебатах» [31].

Після внесення до КПК України змін цим Законом на практиці виникли численні запитання щодо застосування норм кримінально-процесуального закону, у тому числі й тих, що визначають права потерпілих. З метою забезпечення конституційних і процесуальних гарантій прав потерпілих у кримінальному судочинстві та у зв'язку з питаннями, які виникли в судовій практиці, Пленум Верховного Суду України прийняв постанову «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачено права потерпілих від злочинів» від 2 липня 2004 року № 13. У цій постанові, серед іншого, ішлося про те, що суддя чи суд повинен прийняти рішення про повернення справи на додаткове розслідування в тому разі, коли органи дізнання чи досудового слідства істотно обмежили законні права потерпілого

(наприклад, обирати представника, порушувати клопотання, заявляти відводи, подавати докази, знайомитися з усіма матеріалами справи тощо) і поновити ці права на стадії судового розгляду справи неможливо [32, с. 492–500].

20 листопада 2012 року КПК 1960 року втратив чинність, поступившись КПК, прийнятому Законом України від 13 квітня 2012 року [33]. Дослідження питань про статус потерпілого, визначений цим Кодексом, поняття, зміст і предмет показань потерпілого як джерела доказів, порядок їх надання під час проведення допиту, перевірки й оцінки буде здійснено в подальших підрозділах дисертації.

У різний час питання дослідження показань, у тому числі показань потерпілого, як джерела доказів у кримінальному процесі розглядали Ю. П. Аленін, В. Д. Арсеньєв, О. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, В. Л. Льовкін, В. Т. Малярєнко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, О. Я. Переверза, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, В. М. Тertiшник, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін.

Питання, пов'язані з таким учасником кримінального провадження, як потерпілий, на дисертаційному рівні досліджували М. В. Гузела, Ю. О. Гурджі, С. В. Давиденко, Є. В. Діденко, А. В. Лапкін, С. І. Остапенко, Т. І. Панасюк, Д. О. Пилипенко, Н. Б. Федорчук, Л. І. Шаповалова та деякі інші науковці.

Так, М. В. Гузела в праці «Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України» дослідив питання захисту порушених злочином майнових та інших прав потерпілих, зокрема відшкодування завданої злочином шкоди потерпілому з власної ініціативи суду, проаналізував правову природу та процесуальні підстави відшкодування завданої злочином шкоди, сформулював рекомендації, спрямовані на вдосконалення законодавства та судової практики з відповідного питання [34].

Ю. О. Гурджі у своєму дослідженні «Проблеми формування і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях» розкрила природу кримінально-процесуальної активності потерпілого в кримінальному судочинстві, здійснила теоретичне обґрунтування та сформулювала пропозиції щодо доповнення й зміни чинного законодавства, доповнення нового КПК України [35].

Л. І. Шаповалова, розглядаючи потерпілого як суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу, з'ясувала сутність, правову природу шкоди, заподіяної злочином, виявила можливість участі юридичної особи в кримінальному процесі в статусі потерпілого, визначила форми та засоби відшкодування шкоди потерпілому. На підставі цього дослідниця сформулювала поняття особи, яка постраждала від злочину, зокрема розкрила її правовий статус та обґрунтувала необхідність закріплення правового статусу «постраждалих», визначила поведінку потерпілої від злочину особи як елемент предмета доказування та її вплив на відшкодування заподіяної шкоди [36].

Н. Б. Федорчук у праці «Захист прав та законних інтересів потерпілого від злочину в кримінальному судочинстві англо-американської системи права» розглянув стан захисту прав та інтересів потерпілих у кримінальному судочинстві англо-американської системи прав на прикладі Великої Британії та США. За результатами аналізу ролі жертв злочину, їх правового статусу та механізмів прав та інтересів жертв злочину в цих державах запропонував шляхи вирішення проблемних питань у сфері захисту прав та інтересів потерпілих від злочину в Україні [37].

С. В. Давиденко дослідив проблеми правового статусу потерпілого в досудових стадіях провадження, під час розгляду та вирішення справ у суді першої інстанції, а також перегляду судових рішень. Учений визначив процесуальні механізми, які забезпечують доступ потерпілого до правосуддя та його право на судовий захист, а також обґрунтував положення про

надання потерпілому права вибору власної позиції в справах приватно-публічного та публічного обвинувачення [38].

У дисертації «Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України» Т. І. Панасюк висвітлила порядок участі свідків і потерпілих у кримінальному судочинстві; розкрила інститут забезпечення безпеки свідків і потерпілих у кримінальному процесі України; на підставі чого підготувала пропозиції щодо вдосконалення Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та КПК України [39].

С. І. Остапенко в дослідженні «Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином» визначив поняття, види шкоди, завданої злочином, форми її відшкодування, зміст права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином, встановив поняття та види кримінально-процесуальних гарантій прав особи та систему гарантій права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином [40].

А. В. Лапкін дослідив проблеми діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України, зокрема визначив природу відповідної діяльності, її об'єкт і предмет, завдання та принципи, правові засади. Дослідник також проаналізував організацію роботи із забезпечення прав потерпілого, запропонував зміни та доповнення до міжнародно-правових актів, чинного законодавства України та наказів Генерального прокурора України [41].

У дисертації Є. В. Діденка «Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному процесі» встановлено історичні передумови розвитку законодавчого регулювання участі потерпілих у кримінальному провадженні; визначено етапи розвитку нормативно-правового регулювання їх участі; розкрито зміст поняття «забезпечення прав та законних інтересів потерпілого» та описано особливості їх забезпечення в кримінальному процесі України; удосконалено способи та процесуальні гарантії забезпечення прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному процесі; обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення положення

про можливість представлення потерпілого в суді не лише адвокатом, а й іншою особою, що має науковий ступінь із кримінального права або процесу чи стаж роботи слідчим, прокурором, суддею понад 20 років [42].

У дисертаційному дослідженні Д. О. Пилипенка на тему «Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України» розкрито правовий статус потерпілого як суб'єкта реалізації функції обвинувачення в кримінальному процесі України; розглянуто загальну характеристику потерпілого; висвітлено генезу правового статусу потерпілого як суб'єкта обвинувачення; досліджено процесуальний статус потерпілого в системі суб'єктів реалізації функції обвинувачення; розглянуто особливості реалізації потерпілим функції обвинувачення в кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення; приділено увагу детальному розгляду реалізації потерпілим функції обвинувачення в разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення або зміни обвинувачення [43].

О. П. Острійчук у праці «Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні» обґрунтував позицію щодо можливості прийняття окремих процесуальних рішень лише на основі показань учасників кримінального провадження, у тому числі й потерпілого, за умови їх достатності та взаємозв'язку для прийняття такого рішення; запропонував зміни в КПК України щодо можливості обґрунтування судом судового рішення на основі показань свідків і потерпілих, наданих слідчому чи прокурору під час досудового розслідування та в подальшому досліджених судом, за умови, що вони є єдиним чи вирішальним доказом, за неможливості допиту цих осіб у судовому засіданні з підстав смерті, тяжкої хвороби або тривалого перебування в іншій державі тощо. Розробив теоретичні засади механізму походження показань у кримінальному провадженні, а саме запропонував вважати показаннями відомості, що надаються під час проведення слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, обшуку й огляду. Додатково обґрунтував необхідність складання

слідчим суддею протоколу допиту, у якому відображати надані показання за результатами проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні [44].

1.2. Поняття потерпілого та його процесуальний статус у кримінальному провадженні

Згідно з ч. 1, 3 ст. 55 КПК України, потерпілим може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Отже, для набуття особою статусу потерпілого як учасника кримінального провадження необхідна наявність двох підстав: 1) фактичної підстави – завдання фізичній особі безпосередньо кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди, а юридичній особі – майнової шкоди; 2) юридичної підстави – подання заяви особою, якій кримінальним правопорушенням завдана шкода про залучення її до провадження як потерпілого.

Суперечить вимогам закону твердження С. В. Давиденко про те, що юридичною підставою для набуття особою такого процесуального статусу також є винесення слідчим, прокурором постанови або судом ухвали про визнання особи потерпілим [45, с. 145]. КПК України не передбачено, що слідчий, прокурор має винести постанову, а суд ухвалу про визнання особи потерпілою.

Нам імпонує позиція Ю. М. Грошевого, який визнає правильним підхід законодавця щодо розширення за рахунок юридичних осіб кола суб'єктів, які можуть брати участь у кримінальному провадженні як потерпілі. Науковець обґрунтовує це тим, що, крім статусу потерпілого, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, може також бути цивільним позивачем у кримінальному провадженні, якщо вона пред'явила позов про відшкодування шкоди. Порівняльний аналіз прав потерпілого та цивільного позивача дає підстави констатувати очевидні переваги статусу потерпілого, «оскільки він має значно більше процесуальних можливостей захищати свої інтереси в кримінальному провадженні» [46, с. 9].

У ч. 5 ст. 55 КПК України вказано, що за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної в ч. 1 цієї статті, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

Досліджуючи цю норму, О. І. Тищенко зауважує, що в разі подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення процесуальний статус потерпілого особа набуває автоматично. Тому є нелогічним те, що слідчий може винести в такому разі постанову про відмову у визнанні потерпілим, оскільки особа фактично вже набула процесуального статусу потерпілого [47, с. 9].

Це зауваження не є переконливим. Законодавець визначив, що слідчий, прокурор виносить вказану постанову за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Було б алогічно приймати рішення про визнання особи потерпілою за наявності таких підстав.

Відповідно до ч. 6 ст. 55 КПК України, потерпілим може бути визнана також фізична особа, яка є близьким родичем чи членом сім'ї особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває в стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням потерпілими може бути визнано кілька осіб. Після того, як особа, яка перебувала в стані, що унеможлиблював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Смерть особи повинна перебувати в безпосередньому причиновому зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. Стан, який унеможлиблює особисте подання особою заяви може бути викликаний недієздатністю або обмеженою дієздатністю, фізичними вадами та іншими обставинами, що перешкоджають їй набутти статус потерпілого [48, с. 182].

Якщо особа подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд відповідно до ч. 7 ст. 55 КПК України має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Таким чином, появу в кримінальному процесі потерпілого законодавець ставить у залежність від заяви самого потерпілого чи його письмової згоди. Так, поки від особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, не надійшла заява або не надана вказана письмова згода, вона не є потерпілою. Отже, вона не набуває прав потерпілого. Таке регулювання навряд чи можна визнати вдалим. Особа, якій кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду, слід

визнавати потерпілим за наявності на те достатніх фактичних підстав незалежно від її волі чи бажання.

Викликає заперечення положення ч. 7 ст. 55 КПК України про те, що за відсутності письмової згоди на визнання потерпілим особа за потреби може бути залучена до кримінального провадження як свідок. Ми підтримуємо думку М. В. Шепітько стосовно того, що такий підхід законодавця щодо підміни процесуальної фігури є неприпустимим і може призвести до блокування можливості виконання завдань і додержання засад кримінального провадження. Закономірним є те, що в КК України потерпілий згадується лише як суб'єкт завідомо неправдивого показання, а не як суб'єкт відмови від давання показань.

Цей підхід є не випадковим і вказує на те, що потерпілий постраждав від злочину і може не бажати входити у сферу правосуддя через те, що держава не здатна забезпечити його безпеку, знаходиться під острахом [49, с. 155]. Науковець наголошує на тому, що статус свідка для потерпілого призведе до з'явлення обов'язку давати показання під час досудового розслідування, що є недопустимим [49, с. 156].

Системне тлумачення статей КПК, які визначають права сторін кримінального провадження та потерпілого, а також п. 19 ст. 3 цього Кодексу дає змогу стверджувати, що потерпілий не визнається безумовно суб'єктом сторони обвинувачення, оскільки стороною обвинувачення є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а потерпілий – лише у випадках, встановлених цим Кодексом. Як «самостійний суб'єкт доказування він може і не поділяти позицію сторони обвинувачення, а здійснювати захист своїх інтересів, самостійно визначаючи його вектор і тактику» [47, с. 10].

Окремі науковці стверджують, що з прийняттям КПК 2012 року поняття «потерпілий» було вдосконалено. На цьому, наприклад, наголошують С. Є. Абламський [50, с. 198], О. В. Мартовицька [51, с. 206]. Іншу думку обстоює Н. В. Михайлова, яка зауважує, що не можна визнати

позитивним те, що порівняно з КПК 1960 року процедуру визнання жертв злочину потерпілими спрощено та прискорено [52, с. 144].

Про яке вдосконалення вказаного поняття може йтися, якщо процесуальний статус потерпілого особа набуває з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, тобто ще до доведення того факту, що фізичній особі кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а юридичній особі – майнової шкоди.

Очевидно, що таке регулювання не узгоджується з фундаментальними положеннями доказового права. Особа має набувати процесуальний статус потерпілого лише після доведення того факту, що вчинено кримінальне правопорушення, яким їй заподіяно вказану шкоду. Для цього потрібно змінити процесуальну форму початку досудового розслідування.

Згідно з чинним КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Згідно з ч. 1 ст. 214 цього Кодексу, слідчий, прокурор зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР після подання заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення.

Слушною слід визнати позицію Ю. П. Аленіна стосовно того, що наявний порядок ініціювання кримінальної процесуальної діяльності є надто спрощеним і може призвести до зловживань як з боку органів досудового розслідування, так і осіб, які звертаються із заявами чи повідомленнями. На думку дослідника, досудовому розслідуванню має передувати перевірна діяльність компетентних органів та осіб, результати якої мають бути формалізовані у відповідному процесуальному документі: постановах про початок або про відмову в початку досудового розслідування, який у чинному законодавстві має лінгвістично некоректну назву, проте фактично

та функціонально означає порушення кримінального провадження. Отже, на етапі ініціювання досудового розслідування необхідно запровадити своєрідний процесуальний фільтр, завдяки якому кримінальне провадження буде розпочинатися за діями, які дійсно мають ознаки злочину чи кримінального проступку [53, с. 202].

Д. М. Мірковець та О. М. Мірковець також висловили пропозицію визначити в КПК України те, що після внесення відомостей до ЄРДР розпочинається не досудове розслідування, а перевірка відомостей, яку має бути проведено протягом семи днів з моменту внесення таких відомостей до цього реєстру. під час проведення вказаної перевірки слід заборонити проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, окрім огляду місця події. Перевірка має проводитися шляхом відібрання пояснень, витребування копій документів та відомостей, одержання висновків спеціалістів у відповідних галузях знань. За результатами проведення перевірки про кримінальне правопорушення має виноситись постанова про початок досудового розслідування або постанова про відсутність підстав для цього [54, с. 38].

За такої регламентації рішення про визнання особи потерпілою буде обґрунтованим, оскільки прийматиметься після проведення слідчим необхідних процесуальних дій та отримання доказів заподіяння їй шкоди кримінальним правопорушенням.

Дослідження питання про процесуальний статус потерпілого почнемо з розгляду загального правового статусу особи. Статус (від лат. *status* – стан) – це положення, стан чого-небудь чи кого-небудь [55, с. 420]; сукупність прав і обов'язків громадянина або юридичної особи [56, с. 1191]. Правовий статус особи – це система прав, свобод і обов'язків, а також законних інтересів людини як суб'єкта права, визнана та гарантована державою [57, с. 525].

У теорії права виокремлюють такі види статусу особи: загальний, міжгалузевий, галузевий [58, с. 173–174], спеціальний, індивідуальний [59, с. 413]. Загальний правовий статус співвідноситься з іншими видами як ціле

та частина. Він визначається конституційними та міжнародними нормами. Галузевий статус передбачений нормами певної галузі права, міжгалузевий – комплексними правовими інститутами, нормами, що інтегровані в галузі [58, с. 173]; спеціальний – нормами спеціального законодавства [60, с. 44–45]. Індивідуальний статус особи як індивідуума виявляється в персоніфікації прав і обов’язків [59, с. 413].

Аналіз наукових праць дає змогу дійти висновку, що поняття правового статусу розглядають невідривно від його елементів, а саме це поняття визначається через його структуру. Таким чином, елементи цього статусу доцільно розглядати в їх взаємозв’язку.

У науці висловлено різні підходи до визначення елементів правового статусу особи. Усі наявні позиції можна умовно поділити на три групи.

Відповідно до першої з них, правовий статус включає загальноприйняті елементи – права, свободи та обов’язки. Так, правовий статус – це система прав, свобод і обов’язків, що знайшли своє правове закріплення в нормах права, які встановлюють політико-правовий стан особи [61, с. 121]; законодавчо встановлені державою та взяті в єдності права, свободи й обов’язки особи [62, с. 189]. Ці елементи статусу називають класичними, а визначення правового положення особи за такою структурою пропонують іменувати правовим статусом у вузькому значенні [63, с. 21].

Підходи другої групи передбачають, що загальноприйнятних елементів статусу особи (прав, свобод та обов’язків) недостатньо для визначення його сутності, оскільки вони неповно визначають правове становище особи. Так, А. М. Кулиш разом із правами, свободами й обов’язками до структури правового статусу особи відносять обмеження та заохочення [64, с. 46]; Л. М. Москвін [65, с. 12], С. Г. Штогун [66, с. 74] – правосуб’єктність; К. В. Рогатюк – принципи [67, с. 114]; Н. О. Бородовська – функції та правовідносини [68, с. 97].

Третю групу становлять підходи, у межах яких виключено один із загальноприйнятих елементів статусу. Так, деякі науковці не відносять до основних елементів статусу категорію «свобода». Наприклад, В. Л. Льовкін відмічає, що «правовий статус особи – це певне юридично закріплене положення особи в суспільстві, яке складається з таких елементів: правосуб'єктність як наявність правоздатності й дієздатності, права, обов'язки, відповідальність за невиконання обов'язків, гарантії реалізації прав» [69, с. 24]. В. П. Шибіко [70, с. 3–4] та Л. Л. Нескороджена [71, с. 65–66] пропонують розглядати правовий статус як сукупність п'яти елементів: правосуб'єктність учасника кримінального процесу, його права, законні інтереси і обов'язки, юридичні гарантії здійснення прав та законних інтересів і виконання ним своїх обов'язків у судочинстві. О. М. Калачова вважає, що структуру кримінально-процесуального статусу особи становлять: 1) права; 2) обов'язки; 3) правосуб'єктність; 4) відповідальність [72, с. 9].

Аналіз наведених точок зору дає підстави констатувати наявність тенденції до розширення переліку статусних компонентів. Загальноприйнятними елементами правового статусу можна вважати лише права, обов'язки та відповідальність. Отже, саме цим елементам варто приділити увагу під час розгляду питання про процесуальний статус потерпілого в кримінальному провадженні.

Нам імпонує позиція Г. І. Процько, яка визначає статус потерпілого як «сукупність властивостей правового положення особи, яку залучають до кримінального провадження у зв'язку із завданням їй шкоди злочином або іншим суспільно небезпечним діянням, що дає змогу охарактеризувати її місце та функцію в цьому провадженні на основі законодавчого визначення поняття потерпілого, наділення комплексом прав і обов'язків, встановлення відповідальності, що забезпечує охорону суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів та участь цієї особи в кримінально-процесуальних відносинах» [73, с. 9–10].

Першим елементом статусу потерпілого в кримінальному провадженні є його права, які визначено в ст. 56 КПК України. Їх можна поділити на три групи. Це права, які потерпілий має: 1) упродовж усього кримінального провадження (ч. 1, 4); 2) під час досудового розслідування (ч. 2); 3) під час судового провадження в будь-якій інстанції (ч. 3).

Слід зазначити, що регламентація визначення прав потерпілого в чинному КПК України відрізняється від того, як закріплені права цього учасника в кримінальному процесуальному законодавстві деяких країн Західної Європи.

Наприклад, у КПК Федеративної Республіки Німеччини немає чіткого переліку прав потерпілого. Ці права містяться в численних нормах і диференціюються залежно від процесуального статусу потерпілого. Передусім, у Кодексі та інших нормативних актах розрізняють такі види потерпілих та, відповідно, їхні права: так звані «нормальні» потерпілі, які користуються загальними правами; потерпілі – співобвинувачі, що користуються посиленням правовим захистом; потерпілі, які обстоюють свої права в порядку приватного обвинувачення; потерпілі як свідки [74, с. 127].

У межах кримінального провадження потерпілий має право (ч. 1 ст. 56 КПК України):

1. *Бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом.*

Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення, та судовим розпорядником на початку судового розгляду (ч. 2 ст. 55, ст. 345 КПК). Її вручення забезпечує захист його прав та інтересів у кримінальному провадженні [75, с. 153]. Крім того, потерпілому роз'яснюються права перед допитом чи проведенням іншої слідчої (розшукової) дії, у якій він бере участь (ч. 3 ст. 223, ч. 3 ст. 224 КПК).

Частина 2 ст. 55 КПК щодо вручення потерпілому пам'ятки про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення, викладена не досить вдало. «По-перше, – зауважує О. П. Кучинська, – таке формулювання не передбачає ситуацій, коли особа не є заявником про кримінальне правопорушення щодо неї, а була залучена як потерпілий на підставі її заяви вже після початку кримінального провадження. По-друге, саме лише вручення пам'ятки про процесуальні права без детального роз'яснення їх змісту та суті з боку слідчого чи іншої уповноваженої особи зведе нанівець ефективність цієї процесуальної гарантії забезпечення прав потерпілого» [76, с. 217].

Слушною слід визнати пропозицію науковця стосовно того, що для забезпечення більшої ефективності реалізації потерпілим наданих йому прав, стимулювання його активності в кримінальному провадженні, ч. 2 ст. 55 КПК має бути сформульована по-іншому порівняно з чинною редакцією: «Особа, яка прийняла заяву про кримінальне правопорушення або заяву про залучення потерпілого до кримінального провадження, повідомляє потерпілого про його права та обов'язки, передбачені ст. 56 цього Кодексу, вручає пам'ятку про права та обов'язки, після чого на прохання потерпілого зобов'язана детально роз'яснити кожне із зазначених прав» [76, с. 217].

2. Знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування. Потерпілий має право знати сутність підозри. Реалізація ним цього права дає змогу йому зіставити письмове повідомлення про підозру зі змістом своєї заяви про вчинення кримінального правопорушення, з'ясувати, чи всі істотні обставини його вчинення враховані в документі, та заявити клопотання про зміну або доповнення підозри [77, с. 309].

Проблемою застосування п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК України «є той факт, що законодавцем не визначено, яким чином слідчий або прокурор мають забезпечити реалізацію права потерпілого знати сутність підозри в

кримінальному провадженні. Також не визначено, у якій термін слідчий або прокурор мають забезпечити реалізацію зазначеного права» [78, с. 139].

Слід погодитися з Д. О. Пилипенком, який обґрунтовує доцільність закріплення в законі положення щодо надання потерпілому та його представникам копії процесуального документа, що містить обвинувальну тезу, тобто повідомлення про підозру [79, с. 7].

Потерпілий має право знати сутність обвинувачення, формулювання якого, відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК України, вказано в обвинувальному акті. Однак законодавець не визначив, яким чином слідчий, прокурор має забезпечити це право. У ст. 293 цього Кодексу не передбачено, щоб потерпілому надавалась копія обвинувального акту. Така копія вручається лише підозрюваному, його захиснику, законному представнику.

Нам імпонує думка В. Г. Пожара стосовно того, що доцільно закріпити обов'язок прокурора щодо вручення потерпілому копії обвинувального акта. Так, «прочитавши обвинувальний акт, потерпілий зможе ретельно проаналізувати всі обставини, викладені в ньому, можливо згадає якісь деталі, пропущені ним під час давання показань, зробити необхідні виписки та більш детально та ґрунтовно підготується до участі в судовому розгляді...» [80, с. 130].

Потерпілий має право бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження.

Аналіз змісту п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК України дає змогу дійти висновку, що потерпілого потрібно повідомляти про застосування, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого всіх заходів забезпечення кримінального провадження, що передбачені в ч. 2 ст. 131 Кодексу. На нашу думку, немає потреби в тому, щоб повідомляти його, наприклад, про виклик підозрюваного, його привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом.

Потерпілого потрібно повідомляти про застосування, зміну чи скасування запобіжних заходів. Як слушно зауважує В. П. Шибіко, це дасть змогу «за необхідності своєчасно самотійно вжити заходів, щоб убезпечити себе, членів своєї сім'ї, майна чи житла від неправомірних дій підозрюваного, обвинуваченого, якого звільнено з-під варти чи домашнього арешту, або ж заявити прокурору, суду, клопотання про вжиття заходів забезпечення безпеки» [81, с. 173].

Потерпілого також слід повідомляти про застосування чи скасування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна. Мета такого повідомлення полягає в його інформуванні про те, що вжиті необхідні заходи стосовно забезпечення відшкодування шкоди, завданої йому кримінальним правопорушенням [82, с. 157].

Потерпілий має право бути повідомленим про закінчення досудового розслідування. Таке закінчення відбувається шляхом здійснення прокурором однієї з таких дій: 1) закриття кримінального провадження; 2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч. 2 ст. 283 КПК України). Крім того, досудове розслідування закінчується, коли слідчий відповідно до ч. 4 ст. 284 КПК України виносить постанову про закриття кримінального провадження.

Реалізація потерпілим цього права дає змогу йому знати про форму закінчення досудового розслідування, оскаржувати постанову слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження, висловлювати думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності [83, с. 137–142], використовувати інші процесуальні права.

3. Подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду – це юридична можливість потерпілого брати безпосередню участь у доказуванні. У ч. 3

ст. 93 КПК України зазначено, що потерпілий наділяється правом збирання доказів. Він здійснює їх збирання шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Право потерпілого збирати й подавати докази «кореспондує обов'язку слідчого та прокурора прийняти (отримати) представлені матеріали, якщо вони мають значення для кримінального провадження» [84, с. 140].

Вказані способи збирання доказів позбавлені відповідної процесуальної форми. У цьому контексті М. Є. Шумило стверджує, що в такий спосіб «потерпілий, використовуючи надані законом можливості, буде мати в розпорядженні предмети, документи, а не докази» [85, с. 25]. Ураховуючи викладене, на нашу думку, у п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України слово «докази» слід замінити фразою «предмети та документи, які можуть бути визнані доказами».

4. *Заявляти відводи та клопотання.* Відвід – це гарантія законності, регламентованого Кодексом «засобу забезпечення усунення від участі у розгляді та вирішенні кримінального провадження осіб, щодо яких є сумніви у їх об'єктивності, неупередженості, шляхом з'ясування відповідних обставин і в разі підтвердження – заміни іншими особами з дотриманням відповідного процесуального оформлення результатів» [86, с. 72].

Те, кому саме потерпілий вправі заявити відвід та який порядок його вирішення, регулює параграф 6 глави 3 КПК України. За наявності підстав, передбачених ст. 75–79 цього Кодексу, відвід може бути заявлений слідчому судді, судді, присяжному, прокурору, слідчому, захиснику, представнику, спеціалісту, перекладачу, експерту, секретарю судового засідання.

Під час досудового розслідування рішення про відвід приймає слідчий суддя щодо усіх учасників досудового провадження. Якщо потерпілий заявив відвід слідчому судді, його вирішує інший суддя суду. У судових стадіях заяву про відвід розглядає суд.

Право потерпілого заявляти клопотання має важливе значення для забезпечення повного та всебічного досудового розслідування та судового розгляду. Згідно зі ст. 220 КПК України, клопотання потерпілого про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язаний розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав. Про результати розгляду клопотання повідомляється потерпілий. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається потерпілому, а в разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається йому.

5. За наявності відповідних підстав – право на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла.

Відповідне питання врегульовано Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» від 23 грудня 1993 року [29]. У пункті «б» ст. 2 цього Закону вказано, що потерпілий має право на забезпечення безпеки.

Заходи забезпечення безпеки вживаються за наявності підстав і приводів. Згідно зі ст. 20 вказаного Закону, підставою для вжиття таких заходів є дані, що свідчать про наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну потерпілого. Підставою для вжиття заходів щодо забезпечення безпеки може бути: заява потерпілого, члена його сім'ї або близького родича; звернення керівника відповідного державного органу; отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб.

Право потерпілого на забезпечення безпеки передбачає такі складові: подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування; знати про застосування щодо нього конкретних заходів безпеки; вимагати від уповноважених органів і посадових осіб застосування додаткових заходів безпеки або скасування заходів, що здійснюються; оскаржувати незаконні рішення та дії органів, що забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурора або суду [87, с. 229].

6. *Давати пояснення, показання або відмовитися їх давати.* Пояснення потерпілого – це уточнення, тлумачення «наданого ним або іншою особою показання, учиненої дії, своєї позиції в кримінальному провадженні тощо» [48, с. 187]. Питання про право потерпілого давати показання або відмовитися їх давати буде детально розглянуто в подальшому матеріалі нашого дослідження.

7. *Оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК України.*

Відповідно до ч. 1 ст. 303 КПК України, на досудовому провадженні потерпілий має право оскаржити слідчому судді:

- бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у не поверненні тимчасового вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК України, у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити, а також бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки;

- рішення слідчого, прокурора: про зупинення досудового розслідування; про закриття кримінального провадження; під час застосування заходів безпеки; про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК.

Цей перелік є вичерпним. На думку деяких науковців, така позиція законодавця суттєво обмежує права потерпілого. Так, наприклад, потерпілий не має права оскаржувати проведення слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Йому надане таке право лише на стадії підготовчого провадження в суді [88, с. 284].

Відповідно до ст. 308 КПК України, потерпілий має право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. На нашу думку, Кодекс слід доповнити статтею про оскарження прокурору потерпілим будь-яких процесуальних дій та рішень слідчого, які стосуються його прав і законних інтересів [89, с. 334].

Потерпілий може оскаржити в апеляційному порядку ухвалу слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній (ч. 2 ст. 309 КПК України).

8. Мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг. Стаття 58 КПК визначає, що потерпілого в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні [90, с. 141].

Захисником у кримінальному провадженні є адвокат (ч. 1 ст. 45 КПК України). Отже, представником потерпілого може бути адвокат. На відміну від захисника, адвокат – представник потерпілого не є таким же самостійним учасником процесу, не має своїх особистих процесуальних прав і діє поряд з

потерпілим або замінює його, але не вправі діяти на шкоду своєму довірителю [91, с. 116].

Відсутність законодавчого регулювання обов'язкової участі адвоката – представника потерпілого в кримінальному провадженні ставить у нерівне положення учасників процесу. Так, на боці підозрюваного, обвинуваченого у випадках, передбачених ст. 52 КПК України, діє професійний юрист – адвокат, а на боці потерпілого обов'язкова правова допомога відсутня. Тому доцільно актуалізувати питання про необхідність регламентації в КПК України обов'язкової участі в кримінальному провадженні адвоката – представника потерпілого.

За чинності КПК 1960 року низка науковців писали про те, що в законі слід передбачити випадки, коли має бути обов'язковою участь адвоката – представника потерпілого в кримінальному процесі. На цьому наголошували О. П. Герасимчук [92, с. 45], О. П. Кучинська [93, с. 11], П. В. Кучевський [94, с. 10], С. В. Михайлів [95, с. 35], А. М. Титов [96, с. 426], Т. В. Омельченко [97, с. 14], Л. Д. Удалова та О. В. Рибалка [98, с. 109], Т. С. Цвігун [99, с. 268], О. Г. Русанова [100, с. 45].

Після прийняття КПК 2012 року пропозиції передбачити в законі випадки обов'язкової участі адвоката – представника потерпілого в кримінальному процесі висловили О. М. Костенко [101, с. 16], С. Є. Абламський [102, с. 49], Т. М. Лідовець [103, с. 260–261], В. К. Волошина [104, с. 170] та ін.

9. Давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою здійснюють кримінальне провадження.

Виконуючи вимоги ч. 3 ст. 29 КПК України, слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий зобов'язані забезпечити потерпілому, який не володіє чи недостатньо володіє державною мовою, право давати показання, заявляти

клопотання та подавати скарги, виступати в суді рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому цим Кодексом.

10. На відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом.

У ст. 127 КПК України визначено три форми реалізації потерпілим права на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди: отримання добровільного відшкодування з боку підозрюваного, обвинуваченого, а також за його згодою від будь-якої іншої фізичної або юридичної особи; пред'явлення цивільного позову; одержання компенсації за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Розглядаючи останню форму, слід констатувати, що донині такого закону не прийнято. Науковці зауважують, що «процес удосконалення законодавства, метою якого є створення належної правової бази, яка б захищала права та законні інтереси потерпілого в кримінальному провадженні, надавала йому можливість відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, у тому числі за рахунок держави, ще не завершений» [105, с. 30]. Водночас уже «давно назріла необхідність законодавчого закріплення положення про повне відшкодування завданої шкоди потерпілому з Державного бюджету України з моменту набуття законної сили обвинувальним вироком суду, а вже потім – пред'явлення регресного позову засудженому» [106, с. 175]. Попри те, що в ч. 3 ст. 127 КПК України передбачено, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України в разі та в порядку, передбачених законом, «сьогодні можна спостерігати, що регламентований рівень захисту прав потерпілого й реалізація можливостей відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, державою реально не забезпечується» [107, с. 194];

необхідно прийняти окремий закон «про цільовий Фонд, яким передбачити випадки та порядок відшкодування шкоди потерпілому» [108, с. 12].

11. Знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у порядку, передбаченому цим Кодексом, у тому числі після відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у разі закриття цього провадження.

Це право потерпілого реалізується: під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст. 221 КПК України); після відкриття матеріалів та надання йому до них доступу (ст. 290 КПК України); у випадку закриття кримінального провадження (п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України); після призначення справи до судового розгляду (ч. 2 ст. 317 КПК України).

Потерпілий має право знайомитися лише з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення. На нашу думку, потерпілому слід надати право ознайомлюватися з усіма матеріалами кримінального провадження. Вибіркове ж ознайомлення може вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність дослідження обставин досудового розслідування, оскільки потерпілий фактично позбавляється можливості заявити те чи інше клопотання, тому що не знає всіх матеріалів.

12. Застосовувати з дотриманням вимог цього Кодексу технічні засоби під час провадження процесуальних дій, у яких він бере участь.

Реалізація потерпілим цього права залежить від волевиявлення слідчого, прокурора, слідчого судді. Згідно з цим пунктом, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які

містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала).

13. Одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК України.

Це право забезпечує поінформованість потерпілого про порядок кримінального провадження. Відповідно до ч. 4 ст. 280, ч. 1 ст. 282 КПК України, потерпілому як стороні обвинувачення надано право одержувати копію постанови слідчого або прокурора про зупинення досудового розслідування, про відновлення розслідування. Також, згідно з ч. 5 ст. 284 цього Кодексу, потерпілому надсилають копію постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження. Якщо на потерпілого накладено грошове стягнення за невиконання обов'язку прибути за викликом, відповідно до ч. 3 ст. 146 Кодексу, слідчий суддя не пізніше наступного робочого дня після постановлення відповідної ухвали має надіслати йому її копію. Крім того, потерпілий має право одержувати копії процесуальних документів на підставі заявленого ним клопотання (ст. 221, 317 КПК України).

Потерпілий також має право одержувати письмові повідомлення у випадках, передбачених Кодексом. Так, наприклад, у ч. 1 ст. 290 вказано, що слідчий, прокурор зобов'язаний повідомити потерпілого про завершення досудового розслідування та надати доступ до його матеріалів.

14. Користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом.

Перелік таких прав є значним. Наприклад, до них належать спеціальні права, якими потерпілий наділений на стадії виконання судових рішень [109, с. 277–279]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 539 КПК України, потерпілий має право звертатись до суду з клопотанням про вирішення питань, які безпосередньо стосуються його прав, обов'язків чи законних інтересів.

Відповідно до ч. 2 ст. 56 КПК України, під час досудового розслідування потерпілий має право:

1. На негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим.

2. Отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію.

3. Подавати докази на підтвердження своєї заяви.

У юридичній літературі слушно констатовано, що надання вказаних прав потерпілому не є повністю коректним, оскільки до подання відповідної заяви або згоди на визнання потерпілим особа не може вважатися потерпілим у значенні учасника кримінального провадження. У межах зазначеної проблематики науковці зауважують: «Для уникнення випадків, коли особі, яка зазнала шкоди від злочину, буде спочатку надаватися статус заявника..., а вже потім – потерпілого, вказані права передбачені в ст. 56 КПК і можуть бути реалізовані ще до набуття особою процесуального статусу потерпілого» [48, с. 190].

4. Брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитись із протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі.

У КПК України не чітко визначено, у яких саме слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях потерпілий має право брати участь. Лише з огляду на зміст ч. 6 ст. 223 Кодексу можна встановити, що якщо потерпілий заявив клопотання про проведення слідчої (розшукової) дії, він вправі брати участь у її проведенні.

Слід погодитись із Б. Г. Розовським стосовно того, що в Кодексі потрібно регламентувати обов'язок слідчого ставити до відома потерпілого про слідчі (розшукові) дії, які планується провести, та з'ясувати, чи бажає він

брати в них участь [110, с. 61–62]. Також нам імпонує пропозиція Д. О. Пилипенка, який обґрунтовує необхідність завчасного (у триденний строк) повідомлення потерпілого органами, які провадять кримінальне провадження, про час та місце здійснення слідчих (розшукових) дій (виняток мають становити лише невідкладні випадки, коли зволікання в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного [79, с. 8].

5. Отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

За умов закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або за його дорученням слідчий зобов'язані повідомити потерпілого про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів і надати йому можливість ознайомитися з ними в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України. Надання доступу до цих матеріалів передбачає можливість робити їх копії.

Згідно з ч. 3 ст. 56 КПК України, під час судового провадження потерпілий має право:

1. *Бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду.* Інформування потерпілого про час і місце проведення судового розгляду здійснюється шляхом судового виклику на підставах та в порядку, передбачених главою 11 КПК України. Відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 412 Кодексу, судові рішення в будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо потерпілого належним чином не повідомлено про дату, час і місце судового засідання.

2. *Брати участь у судовому провадженні.* Потерпілий має право брати участь у підготовчому провадженні, судовому розгляді, у провадженні в судах апеляційної та касаційної інстанцій, у провадженнях з перегляду

судових рішень Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами.

Якщо в судове засідання не прибув за викликом потерпілий, який належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за його відсутності з'ясувати всі обставини під час судового розгляду, вирішує питання про його проведення без потерпілого або про відкладення судового розгляду (ст. 325 КПК України).

Зауважимо, що повторне неприбуття в судове засідання потерпілого, який був викликаний у встановленому Кодексом порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом у інший спосіб), без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття після відмови прокурора від підтримання Державного обвинувачення та висловлення потерпілим згоди на підтримання обвинувачення в суді (у такому випадку кримінальне провадження набуває статус приватного) прирівнюється, згідно з ч. 6 ст. 340 КПК України, до його відмови від обвинувачення та має наслідком закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням.

Деякі роз'яснення щодо участі потерпілого в судовому провадженні надані Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ в інформаційних листах: «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 3 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12 [111, с. 85–94]; «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 5 жовтня 2012 року № 223-1446/0/4-12 [112, с. 95–112]; «Про деякі питання порядку здійснення судового провадження з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 21 листопада 2012 року № 10-1717/0/4-12 [113, с. 133–153].

3. *Брати участь у безпосередній перевірці доказів.* КПК визначає, що під час судового провадження потерпілий вправі ставити запитання обвинуваченому (ч. 1 ст. 351), свідкам (ч. 11 ст. 352), експертам (ст. 356), спеціалістам (ч. 2 ст. 360); ознайомитися з речовими доказами та звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з річчю та її оглядом (ч. 1 ст. 357); ставити запитання щодо речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали (ч. 3 ст. 357); клопотати, щоб були оголошені в судовому засіданні протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, а також клопотати про пред'явлення їх для ознайомлення (ч. 1 ст. 358); ставити запитання щодо документів свідкам, експертам, спеціалістам (ч. 2 ст. 358); просити суд виключити з числа доказів документ, якщо він викликає сумнів у його достовірності, і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа (ч. 3 ст. 358); висловлювати доводи щодо проведення відтворення звукозапису та демонстрації відеозапису в залі судового засідання (ч. 1 ст. 359); брати участь у проведенні судом огляду на місці та звертати увагу суду на те, що, на його думку, може мати доказове значення (ч. 1, 4 ст. 361); виступати в судових дебатах (ст. 364) тощо.

4. *Підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення.* Згідно зі ст. 340 КПК України, якщо внаслідок судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог ст. 341 повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яку долучають до матеріалів кримінального провадження. Копію постанови надають потерпілому, його представнику та законним представникам.

У разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий має роз'яснити потерпілому його право підтримувати

обвинувачення в суді. Якщо потерпілий висловив на це згоду, головуючий надає йому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. У вказаному випадку кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статус приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення.

Між п. 4 ч. 3 ст. 56 та ст. 338 і 340 КПК України існує часткова невідповідність стосовно викладу прав потерпілого. Тому слід погодитися з І. І. Скільським, який пропонує в цьому пункті вказати, що потерпілий має право підтримувати обвинувачення в суді в разі проведення розгляду кримінального провадження в порядку ст. 477 КПК України, «а також у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення чи зміни прокурором обвинувачення в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 338 цього Кодексу» [114, с. 8]. Також є слушною пропозиція С. М. Меркулова доповнити ч. 3 ст. 56 КПК України п. 4-1 відносно права потерпілого «висловлювати свою думку щодо відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення» [115, с. 13].

Ми підтримуємо висловлену ще під час дії КПК 1960 року пропозицію С. В. Давиденка [116, с. 13], В. Т. Малярєнка [117, с. 11], П. Каркач та А. Лапкіна [118, с. 87] визнати обов'язковою участь адвоката-представника потерпілого в судовому розгляді в разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення. Після прийняття КПК 2012 року в юридичній літературі також неодноразово було наголошено на тому, що потерпілому потрібно надати кваліфіковану правову допомогу «у разі непогодження останнього з відмовою прокурора від обвинувачення» [119, с. 13].

5. Висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати власну позицію в межах вирішення питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Реалізація потерпілим цього права відбувається на такому етапі судового провадження, як судові дебати. Висловлюючи думку про призначення кримінального покарання, про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, він може посилатися лише на ті докази, які було досліджено в судовому засіданні. Судова практика засвідчує, що вказане право потерпілий реалізує в разі, коли він не погоджується з промовою державного обвинувача в судових дебатах і висловлює власний погляд щодо міри покарання обвинуваченому.

6. Знайомитися із судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді. Ознайомлення потерпілого із судовими рішеннями відбувається шляхом ознайомлення з їх копіями. Так, відповідно до ч. 6, 7 ст. 376 КПК України, він як учасник судового провадження має право отримати в суді копію вироку чи ухвали суду. Якщо потерпілий не був присутнім у судовому засіданні, йому має бути надіслана копія судового рішення не пізніше наступного дня після його ухвалення.

Про право потерпілого ознайомитись із журналом судового засідання та подати на нього письмові зауваження йдеться в ч. 3 ст. 376 КПК України. Законодавець не роз'яснює, коли саме він може реалізувати це право. Потерпілий також вправі знайомитися з технічним записом кримінального провадження в суді. Згідно з ч. 5 ст. 107 КПК України, як учасник судового провадження він має право отримати копію запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу.

7. Оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому цим Кодексом. Оскарження потерпілим судових рішень здійснюється в апеляційному (п. 7 ч. 1 ст. 393, п. 2 ч. 3 ст. 394 КПК України) та касаційному порядку (п. 2 ч. 3 ст. 434, п. 7 ч. 1 ст. 425 КПК України). Він має право подати апеляційну та касаційну скарги – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ним у суді першої інстанції.

Правове становище потерпілого під час провадження в суді апеляційної та касаційної інстанцій визначається тим, що він є самотійним учасником кримінального провадження. Його процесуальна позиція не завжди може збігатись із позицією державного обвинувача та бути самотійно реалізована у провадженні з перегляду судових рішень [120, с. 197]. Слушно зауважує О. В. Шпотаківська, що реалізуючи право на оскарження рішень суду, потерпілий сприяє встановленню істини в справі, винесенню правосудних рішень, зміцненню законності та правопорядку [121, с. 13].

На нашу думку, порядок касаційного оскарження потрібно змінити. Аналіз змісту ч. 1, 2 ст. 424 КПК України дає змогу дійти висновку, що потерпілий може реалізувати право на касаційне оскарження судових рішень суду першої інстанції лише в разі, якщо попередньо вони вже були переглянуті в апеляційному порядку. Таким чином, якщо ці судові рішення не переглядались в апеляційному порядку, то потерпілий не має права на їх касаційне оскарження. На нашу думку, потерпілий повинен мати можливість оскаржити вирок або ухвалу про застосування або відмову в застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру незалежно від того, чи переглядалися ці рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку.

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим та укласти угоду про примирення. У передбачених КК України та КПК України випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження (ч. 4 ст. 56 КПК). Відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК України, така угода може бути укладена в провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, а також у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

На проблемні аспекти порядку реалізації потерпілим вказаного права звертають увагу О. О. Дудоров [122, с. 41–44], І. А. Зінов'єва [123, с. 271–273], М. Г. Моторигіна [124, с. 318–321], Т. М. Трофименко [125, с. 208–209], В. А. Шкелебей [126, с. 11–13] та ін.

Розглянувши права потерпілого, необхідно акцентувати на тому, що в сучасних українських реаліях потерпілий – це не особа, яка для слідчого, прокурора, судді є центром уваги, на захист порушених злочином прав якої спрямовані основні процесуальні дії та рішення. «Навпаки, потерпілий, – як відмічає В. О. Навроцький, – це той, хто «плутається під ногами» у чинів правозастосовних відомств, хто перешкоджає їм вирішувати справи на власний розсуд, хто стоїть на заваді корупційним оборудкам із обвинуваченими... Проблеми виникають на всіх етапах руху кримінальної справи – від самого визнання наявності відповідного процесуального статусу, і до вирішення питань про відшкодування завданої злочином шкоди» [127, с. 31].

Науковець зазначає, що затребуваними стають усі засоби, доступні недобросовісним працівникам правозастосовних органів: відмова у винесенні постанови про визнання потерпілим; ненадання копій процесуальних документів, на отримання яких має право цей учасник кримінального провадження; ігнорування завданої матеріальної та моральної шкоди та, відповідно, її невстановлення, невжиття заходів, які забезпечують її відшкодування; проведення процесуальних дій та прийняття рішень потай від потерпілого; nereагування на клопотання, заяви та скарги, надання відповідей на скарги тими ж службовими особами, дії яких оскаржуються; зловживання під час кваліфікації вчиненого злочину та визначення його правових наслідків; довільна інтерпретація положень нормативно-правових актів [95, с. 33].

Іншим елементом процесуального статусу потерпілого є його обов'язки. Їх перелік визначено в ст. 57 КПК України. Потерпілий зобов'язаний:

1. *Прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття.*

Не виконати цей обов'язок потерпілий може лише в тому разі, якщо існують поважні причини неприбуття за викликом, які визначені ст. 138 КПК України. Наслідки його невиконання зафіксовано в ч. 1, 3 ст. 139. Якщо потерпілий у встановленому Кодексом порядку був викликаний, але не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення. За злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування, прокурора та суду потерпілий несе відповідальність, встановлену ст. 185-3, 185-4 КУпАП.

2. Не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення.

Законодавець не покладає на потерпілого обов'язок сприяти встановленню обставин учинення кримінального правопорушення. Водночас він зобов'язаний не перешкоджати їх встановленню. Перешкоджання встановленню цих обставин може здійснюватися шляхом учинення дій, спрямованих на те, щоб схилити свідка, іншого потерпілого, експерта до відмови від показань або до надання завідомо неправдивих показань, перекладача до надання завідомо неправдивого перекладу, іншим чином сфальсифікувати докази, затягнути досудове розслідування та судовий розгляд.

3. Не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Відомості, які ставлять охоронювані законом таємниці, визначені в ст. 162 КПК України. У ст. 222 цього Кодексу окремо йдеться про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. Потерпілий може розголосити ці відомості лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, у якому вони визнають можливим. У необхідних випадках слідчий, прокурор має попередити потерпілого, якому стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про його

обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне їх розголошення тягне за собою кримінальну відповідальність, встановлену ст. 387 КК України.

Перелік обов'язків потерпілого, наведений у ст. 57 КПК України, не є вичерпним. Аналіз положень п. 6 ч. 1 ст. 56, ч. 2 ст. 95 КПК України та ст. 384 КК України дав змогу І. В. Гловюк правильно стверджувати, що потерпілий зобов'язаний давати правдиві показання. Крім того, потерпілий зобов'язаний виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого (ч. 5 ст. 40 КПК України) та прокурора (ч. 1 ст. 36 КПК України); виконувати розпорядження головуєчого (ч. 2 ст. 329 КПК України); дотримуватися порядку в судовому засіданні (ч. 2 ст. 329 КПК України) [128, с. 178].

Серед обов'язків потерпілого, наведених у ст. 57 КПК України, не йдеться про зобов'язання давати показання. Слід погодитися з М. Мельниченком, який вважає «це недоліком законодавчої регламентації правового статусу потерпілого в кримінальному провадженні, що потребує корегування в процесі вдосконалення КПК України» [129, с. 109].

Наступним елементом правового статусу потерпілого є його відповідальність. За чинним законодавством потерпілий може нести три види правової відповідальності: 1) кримінальну процесуальну; 2) кримінально-правову; 3) адміністративну.

1. *Кримінальна процесуальна відповідальність потерпілого.* Про таку відповідальність ідеться в ст. 139 КПК України, де визначено наслідки неприбуття потерпілого за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Якщо потерпілий, якого викликали у встановленому КПК України порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладають грошове стягнення в розмірі: від 0,25 до 0,5 розміру

прожиткового мінімуму для працездатних осіб – за умов неприбуття на виклик слідчого, прокурора; від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у разі неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

Згідно з ч. 2 ст. 144 КПК України, грошове стягнення накладається на потерпілого: під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, прокурора чи за власною ініціативою, а під час судового провадження – ухвалою суду за клопотанням прокурора чи за власною ініціативою.

Клопотання слідчого, прокурора про накладення грошового стягнення на потерпілого має відповідати вимогам ст. 145 КПК України. У ньому зазначають: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання потерпілого, про накладення грошового стягнення на якого заявлено клопотання; обов'язок, який покладено на потерпілого цим Кодексом щодо явки на виклик; обставини, за яких потерпілий не виконав цей обов'язок; відомості, які підтверджують невиконання потерпілим вказаного обов'язку; прізвище, ім'я, по батькові та посаду слідчого, прокурора; дату й місце складання клопотання.

До клопотання про накладення грошового стягнення на потерпілого додають копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує свої доводи. Відповідно до ч. 2 ст. 132 КПК України, це клопотання подають до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування.

Порядок розгляду клопотання про накладення грошового стягнення на потерпілого врегульовано ст. 146 КПК України. Правила є такими: клопотання слідчий суддя розглядає не пізніше трьох днів із дня його надходження до суду; про час і місце його розгляду інформують службову особу, яка його внесла, та потерпілого, на якого може бути накладено грошове стягнення, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання;

слідчий суддя, встановивши, що потерпілий не виконав покладений на нього процесуальний обов'язок щодо явки на виклик без поважних причин, накладає на нього грошове стягнення; копію відповідної ухвали не пізніше наступного робочого дня після її постановлення надсилають потерпілому, на якого накладено грошове стягнення.

Відповідно до ст. 147 КПК України, потерпілий, на якого накладено грошове стягнення та який не був присутній під час розгляду цього питання, має право подати клопотання про скасування ухвали про його накладення. Клопотання подають слідчому судді, який виніс таку ухвалу.

Слідчий суддя, визнавши доводи потерпілого обґрунтованими, може самостійно скасувати цю ухвалу. В іншому разі призначають судові засідання для розгляду клопотання про її скасування. Потерпілого, який подав клопотання, а також слідчого, прокурора, за клопотанням якого було накладено це стягнення, інформують про місце й час розгляду клопотання, проте їх неприбуття не перешкоджає такому розгляду.

Слідчий суддя має скасувати ухвалу про накладення на потерпілого грошового стягнення за результатами його розгляду в судовому засіданні, якщо буде встановлено, що стягнення накладено безпідставно, а в іншому разі – відмовити в задоволенні клопотання. Ухвала слідчого судді оскарженню не підлягає.

Ініціювати питання про накладення на потерпілого грошового стягнення потрібно після того, як його буде допитано. Якщо ж цей захід забезпечення кримінального провадження застосувати до проведення допиту, то високою є ймовірність, що потерпілий відмовиться давати показання, вважаючи несправедливим прийняття такого рішення.

Для того, щоб виключити таку можливість, вважаємо за доцільне доповнити ст. 144 КПК України положенням про те, що грошове стягнення накладається на потерпілого за невиконання процесуального обов'язку щодо явки після повторного виклику та проведення його допиту.

Накладення на потерпілого грошового стягнення не гарантує, що потерпілий буде з'являтися за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. У законі не визначено, як потрібно діяти у цій ситуації. До потерпілого не можна застосувати привід. Відповідно до ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 140 КПК України, цей захід забезпечення кримінального провадження застосовують лише до підозрюваного, обвинуваченого та свідка. Водночас злісне ухиляння потерпілого від явки до органів досудового розслідування та суду часто призводить до порушення розумних строків, передбачених у ст. 28 КПК України [130, с. 10].

На нашу думку, ст. 139 КПК України слід доповнити положенням про привід потерпілого, якщо він у встановленому цим Кодексом порядку був викликаний, але не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття.

2. *Кримінально-правова відповідальність потерпілого.* Потерпілий несе кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, яка встановлена ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання потерпілого «утворюють склад цього злочину, якщо вони дані уповноваженій на те особі, у встановленому законом порядку і належним чином процесуально оформлені» [131, с. 953].

Слушною слід визнати висловлену в юридичній літературі думку про те, що слід притягувати потерпілих до відповідальності за надання завідомо неправдивих показань лише за наявності в них наміру спрямувати слідство та суд хибним шляхом. Якщо наявне перекручування свідчень через боязливість, помсту, за наявності реальної погрози, то немає необхідності притягувати таких потерпілих до кримінальної відповідальності [132, с. 90].

Слід зауважити, що в чинному КПК України відсутня стаття про особливості притягнення потерпілого до кримінальної відповідальності за надання завідомо неправдивих показань. Така стаття була передбачена в КПК України 1960 року, у ст. 279 якого йшлося про те, що одночасно з

постановленням вироку суд своєю ухвалою, а суддя постановою вправі поставити перед прокурором питання про притягнення до відповідальності свідка, потерпілого, експерта або перекладача за завідомо неправдиві показання, висновок чи неправильний переклад.

На нашу думку, чинний КПК України також необхідно доповнити статтею про особливості притягнення цих учасників кримінального провадження до відповідальності за вчинення зазначених злочинів проти правосуддя. У новій редакції запропонованої статті слід розширити (порівняно зі ст. 279 КПК 1960 року) перелік рішень, під час прийняття яких суд має поставити перед прокурором питання про притягнення до кримінальної відповідальності потерпілого, свідка, експерта, перекладача.

Вказану статтю пропонуємо викласти в такій редакції: «Одночасно з ухваленням вироку, постановленням ухвали про закриття кримінального провадження, про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру суд своєю ухвалою вправі поставити перед прокурором питання про притягнення до відповідальності свідка, потерпілого, експерта або перекладача за завідомо неправдиві показання, висновок чи неправильний переклад».

Те, що суд має дійти висновку про завідому неправдивість показань потерпілого лише одночасно з ухваленням вироку, постановленням вказаних ухвал, пояснюється тим, що саме під час прийняття цих рішень суд оцінює всі докази, зібрані в кримінальному провадженні. Під час судового розгляду суд не вправі робити подібні висновки, тим паче не може ставити перед прокурором питання про притягнення потерпілого до кримінальної відповідальності за надання таких показань.

Прокурору доцільно приймати рішення у зв'язку з отриманою ухвалою суду після набрання чинності вироком чи ухвалою суду про закриття кримінального провадження, про застосування примусових заходів виховного та медичного характеру, оскільки суд апеляційної інстанції може

скасувати вирок або ухвалу, а в межах нового судового розгляду показанням потерпілого буде надано іншу оцінку.

У законодавстві деяких країн є заохочувальні норми, що стимулюють потерпілого, який надав завідомо неправдиві показання, до того, щоб він заявив про це. Так, наприклад, у ст. 307 КК Російської Федерації зазначено, що свідок, потерпілий, експерт або перекладач звільняються від кримінальної відповідальності, якщо вони під час дізнання, досудового слідства або судового розгляду до постановлення вироку суду заявили про неправдивість наданих ними показань, висновку, перекладу [133].

Д. С. Жовненко слушно зауважує, що доповнення кримінального закону такою нормою дасть змогу не вдаватися до заходів кримінальної репресії та стимулюватиме осіб, які надали завідомо неправдиві показання, до надання правдивих показань [134, с. 147].

Водночас О. І. Габро обстоює позицію, згідно з якою доцільно однією з умов компромісу вважати діяльну допомогу правоохоронним органам у розкритті злочину. Науковець пропонує доповнити ст. 384 КК України ч. 3 такого змісту: «Звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, свідок, потерпілий, оцінювач, експерт, перекладач, якщо під час проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України, дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження, у судовому засіданні до винесення вироку або іншого рішення суду добровільно заявляє про завідомо неправдиве показання, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, завідомо неправдивий висновок, завідомо неправдивий переклад у формі, необхідній для досягнення істини» [135, с. 11].

Ми підтримуємо висловлену вченими пропозицію про доповнення кримінального закону такою нормою. За умов її реалізації потерпілий отримає можливість позбутися кримінальних наслідків надання ним завідомо неправдивих показань. Також доцільно доповнити ст. 228, 353 КПК України,

передбачивши, що перед допитом потерпілого слідчий, прокурор та суд зобов'язаний роз'яснити йому, що він буде звільнений від кримінальної відповідальності, якщо надасть завідомо неправдиві показання, але заявить про це до ухвалення вироку.

Варте уваги також гарантування надання правдивих показань неповнолітніми потерпілими. Відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України, кримінальна відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань настає з 16 років. Як зазначено в ч. 3 ст. 226 КПК України, особам, які не досягли 16-річного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджаючи про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання.

Потребує з'ясування те, чи допустимо застосувати примусові заходи виховного характеру до неповнолітнього потерпілого, який у віці від 11 до 16 років надав завідомо неправдиві показання. Вважаємо, що так. До такого висновку можна дійти з огляду на аналіз параграфу 2 глави 38 КПК України. Також у цьому контексті заслуговує на увагу п. 18 рекомендаційних роз'яснень Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 23 грудня 2016 року [136, с. 1–8]. У цьому пункті вказано, що до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, після досягнення 11-річного віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, у будь-якому випадку, попри ступінь тяжкості вчиненого діяння, згідно зі ст. 498 КПК України, мають застосовуватись примусові заходи виховного характеру.

Якщо потерпілий у такому віці надає завідомо неправдиві показання, то він вчиняє суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 384 КК України. Таким чином, слідчий зобов'язаний провести досудове розслідування за фактом його вчинення, а суд – прийняти за результатами судового розгляду рішення про застосування до нього примусових заходів виховного характеру.

З метою гарантування надання неповнолітнім потерпілим правдивих показань вважаємо за доцільне ст. 226 КПК України доповнити положенням стосовно того, що перед допитом потерпілого віком від 11 до 16 років слідчий попереджає, що в разі надання ним завідомо неправдивих показань до нього буде застосовано примусові заходи виховного характеру.

Як уже було зазначено, потерпілий зобов'язаний не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю. Наслідком порушення цього обов'язку є притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 145, 163, 168, 328, 232, 422 КК України.

3. Адміністративна відповідальність потерпілого. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 57 КПК України, потерпілий зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. За злісне ухилення від явки до суду чи органів досудового слідства потерпілий несе відповідальність за ч. 1 ст. 185-3 або ст. 185-4 КУпАП.

Злісність в ухиленні від явки виявляється в навмисному ухиленні, неодноразовій відмові від участі в слідчих (розшукових) діях. Факт злісного ухилення повинен підтверджуватися документами, що доводять офіційний виклик осіб. Такими є корінці повісток, поштові квитанції, інші повідомлення про час виклику. Як доказ відсутності злісності ухилення від явки можуть бути представлені різні юридичні документи – лікарняні листи, документи про відрядження, проїзні документи [137].

Після проведення відповідної перевірки слідчий має скласти протокол, який разом з матеріалами цієї перевірки надіслати до місцевого суду за місцем провадження досудового розслідування для притягнення потерпілого до адміністративної відповідальності. Однак порядок притягнення потерпілого до такої відповідальності за злісне ухилення від явки викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в законодавстві не визначено.

Під час дії КПК 1960 року цей порядок також не було врегульовано. С. М. Стахівський відмічав, що потребує унормування питання про притягнення свідка до адміністративної відповідальності за злісне ухилення від явки [138, с. 34].

На нашу думку, у чинному КПК України необхідно регламентувати питання про порядок дій слідчого, якщо потерпілий злісно ухиляється від явки до органів досудового слідства. Кодекс слід доповнити статтею «Відповідальність потерпілого», у якій передбачити таке положення: «У разі встановлення злісного ухилення потерпілого від явки до органів розслідування слідчий складає протокол, який разом з матеріалами перевірки надсилає до суду за місцем проведення розслідування для притягнення потерпілого до адміністративної відповідальності. У разі встановлення злісного ухилення від явки до суду адміністративне покарання накладається безпосередньо судом, що розглядає кримінальне провадження, у якій особа викликана як потерпілий».

Ми вважаємо, що законодавцю також слід регламентувати питання про притягнення потерпілого до цивільно-правової відповідальності, якщо він був засуджений за вчинення злочину, передбаченого ст. 384 КК України.

У ст. 130 вказаного Кодексу зазначено, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Це питання регулюється Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 року [139], ст. 1176 ЦК України [140]. За рахунок Державного бюджету реабілітованій особі відшкодовують: заробіток та інші грошові доходи, які вона втратила

внаслідок незаконних дій; штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені особою; суми, сплачені особою у зв'язку з наданням їй юридичної допомоги; моральна шкода.

У ч. 1 ст. 1176 ЦК України вказано, що шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Їх вина може враховуватися після того, коли реабілітованій особі відшкодована шкода, завдана цими незаконними діями. Згідно з ч. 3 ст. 1191 ЦК України, держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою особою органу досудового слідства, прокуратури або суду, має право зворотної вимоги (регресу) до цієї особи в разі встановлення в її діях складу злочину за обвинувальним вирокom суду щодо неї, який набрав законної сили.

На нашу думку, не слід обмежуватися тим, що держава має право зворотної вимоги (регресу) лише до посадових осіб органів досудового слідства, прокуратури або суду, які визнані винними в учиненні злочинів проти правосуддя. Слушною слід визнати пропозицію Л. Д. Удалової та О. В. Савенкова стосовно того, що в законодавстві доцільно передбачити норму про пред'явлення регресних вимог також до потерпілих, якщо вони засуджені за надання завідомо неправдивих показань, на підставі яких невинна особа була притягнута до кримінальної відповідальності [141, с. 70].

Якщо законодавець реалізує цю пропозицію, доцільно доповнити ст. 224 КПК України нормою, згідно з якою перед допитом потерпілого його попереджають про те, що в разі його засудження за надання завідомо неправдивих показань йому буде пред'явлено регресну вимогу після виконання державою обов'язку з відшкодування матеріальної та моральної

шкоди, завданої особі незаконним притягненням до кримінальної відповідальності. Таке попередження буде однією з гарантій достовірності показань потерпілого.

1.3. Показання потерпілого як джерело доказів: зміст, види та предмет

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України, показання потерпілого – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту потерпілого щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення в цьому провадженні.

Тому ознаками показань потерпілого як процесуального джерела доказів є такі положення: показання потерпілого, тобто відомості, які надаються під час допиту в усній або письмовій формі (ознака, що стосується форми отримання показань); показання надаються потерпілим (ознака, що стосується суб'єкта їх надання); зв'язок відомостей, які становлять зміст показань з обставинами, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань) [142, с. 90]. Відсутність хоча б однієї з цих ознак позбавляє отримані відомості значення показань потерпілого як джерела доказів.

Розгляд питання про поняття показань потерпілого як джерела доказів почнемо з дослідження проблематики поняття доказу в кримінальному провадженні. Попри те, що в ст. 84 КПК України наведено визначення поняття доказів, воно належить до дискусійних. Зазначене поняття досліджували чимало науковців. Водночас загальноприйнятого визначення не розроблено й донині. У науці кримінального процесу висловлено позиції науковців, які ми умовно поділили на три групи:

1. Окремі науковці обстоюють так зване «подвійне» розуміння доказів. Так, наприклад, М. С. Строгович зазначав, що докази – це, по перше, факти, на підставі яких встановлюють злочини, або їхня відсутність, винність або невинуватість тієї чи іншої особи тощо, а по-друге, передбачені законом джерела, з яких слідство і суд одержують відомості про факти, що мають значення для справи і за допомогою яких вони ці факти встановлюють [143, с. 188–189].

Слушною є думка Ю. Ю. Сізінцової, згідно з якою в разі «подвійного» розуміння доказів спостерігається логічна суперечність, виражена в ототожненні з поняттям його складових. Фактичні дані, що є змістом відображення та їхнього джерела, які слугують процесуальною формою, кожні окремо визнаються доказами в кримінальній справі. У цьому разі порушуються логічні закономірності, пов'язані з існуванням складових елементів єдиного поняття. Так, як провадження в одній стадії досудового розслідування ще не утворює провадження в усій кримінальній справі, так само і наявність одного з компонентів доказу не може підміняти його [144, с. 16–17]. Тому складові елементи поняття доказів, його зміст і процесуальна форма, кожне окремо не можуть бути вказаним поняттям [145, с. 89–90].

2. Чимало прихильників має наукова позиція, згідно з якою доказами слід вважати лише факти (фактичні дані), а показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, висновки експерта, речові докази, протоколи слідчих (розшукових) дій, документи – джерелами доказів. Так, наприклад, С. О. Голунський писав, що кримінально-судові докази – це фактичні дані; джерела ж таких даних не є доказами [146, с. 125–130].

С. М. Стахівський визнав цю позицію науковців найбільш правильною і плідною. На його думку, доказами в кримінальному судочинстві є «будь-які відомості про факти, що одержані в установленому законом порядку та за допомогою яких орган розслідування, прокурор і суд встановлюють наявність чи відсутність суспільно небезпечного діяння, винуватість чи невинуватість особи, яка його вчинила та решту обставин, що мають

значення для встановлення істини і правильного вирішення справи» [147, с. 125–126]. Що ж до джерела доказів, на його думку, такою є певна процесуальна форма, завдяки якій відомості про факти залучають до сфери кримінально-процесуального доказування [147, с. 167].

Вказану концепцію окремі науковці піддають критиці. Так, Р. Костенко зауважує, що факти, відомості (фактичні дані) про обставини кримінальної справи, що збереглися у свідомості людей і на предметах матеріального світу, можуть бути використані як докази в процесі провадження за обов'язкової умови, якщо вони містяться у зазначених у законі формах. Якщо не враховувати в доказах встановлену законом форму існування відображення, то тоді вони стають слідами злочину, що лише об'єктивно збереглися [145, с. 89–90].

3. Ще одна група науковців стверджує, що фактичні дані та їх процесуальні джерела становлять нерозривну єдність.

Так, наприклад, Л. Т. Ульянова констатує, що ці фактичні дані та їх джерела поєднані в одному понятті як два його обов'язкові елементи, що окремо один від одного не утворюють доказу [148, с. 14].

А. І. Трусов зазначає, що доказ – це єдність фактичних даних (знань про предмет доказування або інші обставини, що мають значення для справи) та законного джерела фактичних даних (усного, письмового або речового) [149, с. 551].

Сприйняття доказів як фактів не знайшло підтримки серед окремих процесуалістів. Причину цього пояснює Ю. Ю. Сізінцова: «По-перше, факти – це об'єктивна реальність, яка є незалежно від того, знають про неї особи, які проводять розслідування та судовий розгляд справи, чи ні. По-друге, факти об'єктивної реальності не можуть бути доказами з тієї причини, що самі потребують пізнання, тобто доведення. По-третє, факти матеріального світу за своєю суттю є об'єктивними, вони не можуть бути

істинними чи хибними. Щодо показань про них, тобто доказів, вони бувають не лише правдивими, а й хибними» [144, с. 15].

Дискутуючи з прихильниками цієї концепції, Є. Є. Подголін намагається з'ясувати: якщо фактичні дані – це уявні образи реально існуючих предметів, явищ, то що ж залишається в джерелах, якими встановлюються фактичні дані? На його думку, після уявного «витягування» з них фактичних даних джерела в цій частині будуть беззмістовними, залишатимуться лише «упакуванням» фактичних даних. Проте, позбавивши джерела фактичної інформації (фактичних даних), не можна стверджувати, що фактичні дані встановлюються джерелами, адже в змісті джерел після вказаної уявної операції «не залишається» фактичної інформації. Слід зазначити, що процесуальний закон точно характеризує співвідношення між фактичними даними та їхніми джерелами, вказуючи, що перші встановлюються другими, а не містяться у них, отримуються з них, як іноді стверджується у літературі. Річ у тому, що фактичні дані як певне об'єктивне явище не можуть бути безпосередньо в протоколі, висновку експерта тощо [150, с. 64–69].

На нашу думку, найбільш обґрунтованою і такою, що відповідає його гносеологічній та правовій природі, є концепція доказу в кримінальному провадженні як єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел. Таке тлумачення поняття доказів цілком відповідає його законодавчому визначенню в ст. 84 КПК України.

Дискусії науковців щодо поняття доказів у кримінальному провадженні продовжуються і після прийняття КПК 2012 року. Так, наприклад, з точки зору П. Прилуцького, «докази – це фактичні дані, які мають юридичне значення, отримані в процесуальному порядку із встановлених законом джерел спеціально уповноваженими на те державою суб'єктами для здійснення доказування» [151, с. 40].

На думку М. А. Погорецького, концепція доказу в кримінальному процесі як єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел потребує певних уточнень. Слід звернути увагу на його самостійний елемент – процесуальну форму, оскільки навіть тоді, коли є, наприклад, сукупність фактичних даних, що вказують на наявність чи відсутність фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, а також їх процесуальних джерел (ч. 2 ст. 84 КПК України), такі фактичні дані можуть бути й не визнані доказами, якщо грубо порушена процесуальна форма їх отримання чи джерело доказів не відповідає вимогам, які до нього ставляться [152, с. 15].

Учений переконує, що саме ці три елементи (фактичні дані, їх процесуальні джерела та процесуальна форма), маючи взаємозалежний зв'язок, у єдності становлять поняття доказу в кримінальному провадженні. Відсутність будь-якого із зазначених елементів, наприклад, грубе порушення процесуальної форми отримання відповідного доказу чи відсутність фактичних даних, які можуть бути визнані доказами, або їх джерела, робить доказ таким, що втрачає свою сутність [152, с. 16].

Наведена позиція є сумнівною. Процесуальна форма визначає порядок отримання доказів та їх закріплення, а тому вона не може бути елементом поняття доказу в кримінальному провадженні.

З огляду на зарубіжний досвід окремі науковці не поділяють позицію законодавця щодо визначення доказів у кримінальному провадженні. Так, наприклад, М. Є. Шумило вважає, що конструкція доказового розділу КПК України 2012 року дає змогу стверджувати, що в процесуальній науці та законодавстві відбувається процес зміни методологічної парадигми. Загальне поняття «доказ», запозичене із КПК 1960 року, у ст. 84 чинного Кодексу є анахронізмом, а тому не виконує властивої йому методологічної функції у кримінальному провадженні на нових засадах. У ст. 84 цього Кодексу доцільно вказувати лише перелік видів доказів [153, с. 47].

Нам імпонує позиція М. А. Погорецького стосовно того, що висловлена позиція, «з одного боку, є науково необґрунтованою, оскільки на її користь не наведено жодного переконливого аргументу, а з іншого – вона не відповідає потребам практики» [152, с. 18].

З огляду на цю аргументацію, також не можна погодитись із думкою В. Гмирка стосовно відсутності очевидних підстав у КПК України давати нормативну дефініцію поняття процесуальних доказів, так само як і визначати вичерпний (закритий) перелік носіїв доказової інформації (у термінології ч. 2 ст. 84 КПК – процесуальних джерел доказів) [154, с. 32–33].

Раніше було акцентовано на тому, що ми вважаємо найбільш обґрунтованою наукову концепцію доказу в кримінальному провадженні як єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел. Зважаючи на це, потрібно сприймати показання потерпілого як джерело відомостей про факти, а не як джерело доказів [155, с. 59]. Тому вважаємо, що в ч. 2 ст. 84 КПК слово «доказів» слід замінити словами «відомостей про факти».

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України, однією з ознак показань потерпілого є таке положення: показання потерпілого – це відомості, які надаються під час допиту в усній або письмовій формі (ознака, що стосується форми отримання показань).

Вважаємо, що зміст цієї норми підлягає уточненню, адже під час допиту німих, глухих, глухонімих потерпілих слідчий отримує інформацію не в усній та письмовій формі, а за допомогою знаків, жестів, значення яких роз'яснює перекладач [157].

С. М. Сівочек слушно зазначає, що хоча в слідчих діях за участю такої особи бере участь перекладач-дактилолог, усне повідомлення такого перекладача, зроблене ним слідчому на підставі інформації, сприйнятої від допитуваної особи, не є показанням. Показаннями є не переклад мови глухонімих, а саме їх рухи [156, с. 84].

Визнання мови жестів глухих, німих, глухонімих осіб під час допиту показаннями відповідає сутності таких відомостей як джерел доказів. Відповідно до теорії інформації, повідомлення можуть передавати за допомогою певних сигналів, до яких належать і жести. Отже, необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 95 КПК України, передбачивши, що показаннями можуть бути відомості, отримані мовою жестів від осіб із вказаними фізичними вадами [157, с. 131].

Наведене в ч. 1 ст. 95 КПК України визначення показань у кримінальному провадженні охоплює таку ознаку, як процесуальний порядок їх отримання, зокрема під час допиту. У юридичній літературі акцентують на тому, що показання можуть бути отримані й під час інших слідчих (розшукових) та судових дій: пред'явлення для впізнання (ст. 228–230 КПК України); слідчого експерименту (ст. 240 КПК України); огляду (ст. 237 КПК України). Під час їх проведення особа може повідомляти відомості, що матимуть важливе значення як для проведення власне слідчої (розшукової) дії, так і для кримінального провадження загалом [158, с. 8].

Дійсно, під час пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту потерпілий надає показання, оскільки їх складовою є його допит. Водночас не можна погодитись із тим, що показання можуть бути отримані під час огляду. Відповідно до ч. 3, 4 ст. 237 КПК України, потерпілий, а також підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження можуть бути запрошені для участі в огляді. Вони мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу. Однак такі заяви не є показаннями.

Якщо потерпілий під час пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту надає показання, то вважаємо, що ст. 228–230, 240 КПК України необхідно доповнити положеннями, згідно з якими перед проведенням цих слідчих (розшукових) дій потерпілого попереджають про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань.

Попри відсутність у ст. 228–230 КПК України цього положення, В. А. Колесник стверджує, що в разі, коли суб'єктом впізнання є потерпілий, до початку впізнання його попереджають про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань відповідно до вимог ст. 385 зазначеного Кодексу [159, с. 32]. Про це йшлося в ч. 2 ст. 174 КПК 1960 року.

Принципове значення в доказуванні має правило, передбачене в ч. 4 ст. 95 КПК України. Суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилаючись на них.

Важливим у цьому контексті є й положення ч. 2 ст. 23 КПК України, згідно з яким не можуть бути доказами відомості, наявні в показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК України.

Таким чином, законодавець визнає судовими доказами лише ті, які безпосередньо дослідженні судом у судовому засіданні за участю сторін. Отже, потрібно розрізняти, як відмічає О. Г. Шило, судові докази та докази, які збирають під час досудового розслідування [142, с. 91].

На необхідності розмежування досудових і судових доказів наголошує М. Є. Шумило. Докази на досудовому провадженні будуть лише для слідчого і прокурора, а ймовірними – для захисника та суду. Структура кримінального провадження, згідно з КПК України, передбачає, що в процесі досудового розслідування збирають матеріали, які визнати доказами може лише суд [153, с. 48].

В іншій науковій праці зазначений науковець наголошує: «Під час досудового розслідування сторони збирають матеріали про джерела

майбутніх доказів – носіїв даних про факти, обставини, що підлягають доказуванню. Зібрані сторонами матеріали на підготовчому провадженні можуть визнаватися доказами за результатами їх інтерпретації лише судовим органом» [85, с. 28].

Л. М. Лобойко також зазначає, що дані, здобуті в досудовому і судовому провадженнях, згідно з КПК України, «мають різне доказове значення, правове регулювання їх співвідношення є нечітким і потребує вдосконалення в напрямі розмежування даних досудового розслідування та доказів» [160, с. 87].

Зі змісту ч. 4 ст. 95, ч. 2 ст. 23 КПК України випливає, що показання, надані потерпілим під час досудового розслідування, мають значення доказів тільки для обґрунтування рішень слідчого та прокурора. Лише ті показання потерпілого мають значення для судових доказів, які отримані слідчим суддею під час проведення його допиту в межах досудового розслідування в судовому засіданні в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України.

Окремі науковці не погоджуються з положенням ч. 4 ст. 95 КПК України стосовно того, що суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Так, наприклад, О. І. Литвинчук відмічає, що, згідно з позицією законодавця, показання осіб, які зроблені на досудовому розслідуванні, є недопустимими доказами. Незрозуміло лише чому, адже, відповідно до ч. 1 ст. 86 КПК України, доказ визнають допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом [161, с. 234]. Науковець не погоджується з тим, чому показання, які надані під час допиту слідчому, не можна використовувати в суді як доказ, попри те, що вони отримані в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством. Це є нелогічним, оскільки такі показання отримані належним суб'єктом (слідчим), зі встановленого законом джерела (ч. 2 ст. 84 КПК України), за допомогою

належної процесуальної дії (допиту) та зафіксовані в протоколі встановленої форми [161, с. 234].

О. П. Острійчук також стверджує, що заборона дослідження показань, наданих слідчому, прокурору, є необґрунтованою і такою, що не буде сприяти встановленню істини в кримінальному провадженні [162, с. 749].

Слід погодитись із думкою В. В. Короля та Т. В. Садової стосовно того, що така позиція є вкрай необачною. Якщо в ст. 22 КПК України закріплено принцип змагальності, згідно з яким сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів і інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України, насправді обмежує сторону захисту в збиранні та поданні до суду такого джерела доказів, як показання, відступаючи таким чином від змагальності реальної, то надання дозволу суду досліджувати показання, надані слідчому, прокурору під час досудового розслідування, про жодну змагальність і рівність сторін взагалі не може йтися [163, с. 430].

Показання потерпілого мають значення не лише процесуального джерела в кримінальному провадженні, а й способу захисту його законних інтересів. Саме тому, відповідно до ч. 2 ст. 95 КПК України, потерпілому належить право давати показання.

Однією з ознак показань потерпілого як джерела доказів є те, що відомості, які становлять їх зміст, мають стосуватися обставин, котрі мають значення для кримінального провадження. Відповідно до ст. 86 КПК України, ця ознака становить сутність належності як однієї з властивостей доказів. Причому важливе значення мають правила, передбачені в ч. 5–7 ст. 95 КПК України.

Розглядаючи це питання, слід констатувати непослідовність і суперечливість у визначенні таких понять, як «показання», «докази» та «процесуальні джерела доказів». Так, у ч. 1 ст. 84 КПК України вказано, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані. Водночас відомо,

що поняття «фактичні дані» тлумачать як відомості. Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України, процесуальними джерелами доказів є показання. Але ж показання, як відмічає І. І. Котюк, – це також відомості, які відповідно до ч. 1 ст. 95 цього Кодексу, надають в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього провадження [164, с. 45].

Досліджуючи ст. 95 КПК України, слід звернути увагу на ч. 8 цієї статті. З її змісту випливає, що захисник має право отримувати від потерпілого за його згодою пояснення, які не є джерелом доказів.

З одного боку, це право є досить важливим для забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, а з іншого – завдяки йому захисник має можливість зустрічатися з потерпілим, якщо він проти цього не заперечує. Звісно, захисник не повинен зловживати вказаним правом, а саме, вводити в оману потерпілого, примушувати його до надання пояснень, у тому числі неправдивих. Водночас немає жодних гарантій того, що недобросовісний захисник не використає це право для впливу на потерпілих. Щоб унеможливити цей вплив задля зміни існуючих показань або формування необхідних, доцільно доповнити ч. 8 ст. 95 КПК України положенням, згідно з яким захиснику заборонено отримувати від потерпілого пояснення.

У ч. 5 ст. 95 КПК України зазначено, що особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Відповідно до ст. 97 КПК України, такими винятками є показання з чужих слів, якими вважають висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненнях іншої особи.

Показання з чужих слів є похідним доказом. Тому зусилля з проведення доказування мають бути спрямовані на встановлення

першоджерела відомостей, які мають значення для кримінального провадження. Водночас суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів.

Приймаючи таке рішення, суд зобов'язаний враховувати: значення пояснень і показань (у разі їх правдивості) для з'ясування певної обставини, а також їх значущість для розуміння інших відомостей; інші докази щодо питань, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 97 КПК України, які подавалися або можуть бути подані; обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності; переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень; складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані; співвідношення показань з чужих слів з інтересами особи, яка надає ці показання; можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту.

Показання з чужих слів можуть використовувати для перевірки інших доказів, за відсутності першоджерела доказів, а також у разі, якщо суд, відповідно до ч. 3 ст. 97 КПК України, визнає неможливим допит особи, яка: 1) відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу; 2) відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкорюючись вимозі суду дати показання; 3) не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку; 4) перебуває за кордоном та відмовляється давати показання.

У цьому контексті О. Г. Шило зауважує: «Використання як доказів у кримінальному провадженні показань з чужих слів є винятком із загального правила щодо особистого сприйняття фактів особою, яка дає показання, оскільки в такому разі можливі перекручування отриманої інформації щодо її

достовірності, вплив суб'єктивного фактора, що зменшує її переконливість» [142, с. 93].

З огляду на зазначене, законодавець у ст. 97 КПК України визначив правила, що обмежують використання цих доказів та визначають умови їх допустимості: суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами; суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо підозрюваний, обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана; показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 цієї статті.

Правила про допустимість показань із чужих слів ґрунтовно розглянув І. В. Єрпілев. Науковець дійшов висновку, згідно з яким заборона щодо їх використання в кримінальному процесі є рецепцією відповідного інституту англосаксонського права. Винятки з цього правила є матеріальними критеріями допустимості доказів, оскільки стосуються суті, змісту відомостей, питання про можливість використання яких досліджує суд [165, с. 140–141].

Окремі вчені визнають сумнівною доцільність положення ст. 97 КПК України щодо надання показань з чужих слів та визнання їх судом допустимим доказом незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні показання.

Наприклад, Т. В. Омельченко зазначає, що «аналіз джерел доказів за КПК України дає змогу висловити критичні зауваження щодо доцільності існування деяких з них, з огляду на можливість встановлення їх достовірності. Так, сумнівним є використання показань з чужих слів...» [166, с. 255]. Науковець наголошує, що «обставини, передбачені п. 2 і 4 ч. 2 ст. 97

КПК України, не свідчать про неможливість допиту і сприятимуть використанню недостовірних доказів» [166, с. 255].

Л. Д. Удалова пише, що надання показань з чужих слів є неприпустимим, адже з огляду на теорію кримінального процесуального законодавства допустимість доказів визначається законністю джерела, умов і способів їх одержання. Якщо особа дає показання з чужих слів, то її показання є похідним доказом. Теорія права вимагає, що якщо показання базуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи мають бути допитані, що, на жаль, не передбачено КПК України [167, с. 33].

Ця аргументація є переконливою. На нашу думку, ст. 97 необхідно виключити з КПК України, а також доповнити ст. 95 нормою такого змісту: «Не можуть бути доказами повідомлені потерпілим дані, джерело яких невідоме. Якщо показання потерпілого базуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи мають бути допитані».

Слід звернути увагу на те, що показання можуть бути отримані лише під час допиту потерпілого, яким є фізична особа. Цілком закономірно виключається допит як потерпілого юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Юридична особа – це об'єднання осіб та (або) майна у відокремлене підприємство, яке має майнові та особисті немайнові права і наділене відповідними обов'язками, може бути позивачем та відповідачем у суді [54, с. 352]. Інакше кажучи, юридична особа – колективний суб'єкт, допит якого є неможливим. Отже, у кримінальному провадженні, де потерпілим є юридична особа, немає такого джерела доказів, як його показання.

Юридична особа як потерпілий може вступати в кримінальні процесуальні відносини лише в особі свого представника, яким, відповідно до ч. 2 ст. 58 КПК України, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю.

На нашу думку, КПК України слід доповнити статтею про допит такої особи в статусі потерпілого, що зумовить розширення наявної системи показань у кримінальному провадженні. З'явиться нове процесуальне джерело доказів – показання представника потерпілого – юридичної особи.

Актуальним для розгляду є питання про класифікацію показань потерпілого. Термін «класифікація» (лат. *classis* – розряд, *facio* – роблю) означає багатоступеневий, розгалужений поділ предмета, явища на роди, види, підвиди за специфічними ознаками, властивостями. Такі ознаки є критеріями класифікації та слугують гарантією побудови виключної і вичерпної системи розподілу предметів, явищ або понять [168, с. 399]. Зазначені правила поширюються і на поділ показань потерпілого в кримінальному провадженні.

Класифікацію показань потерпілого можна здійснити за різними критеріями:

- відповідно до стадії кримінального провадження, показання можуть бути такими, що надаються потерпілим під час досудового розслідування, а також такими, які надаються ним у межах судового розгляду;

- з огляду на владний суб'єкт, якому потерпілий надає показання під час досудового розслідування, показання можуть бути такими, які надаються: слідчому; керівнику органу досудового розслідування; прокурору; слідчому судді в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України; співробітнику оперативного підрозділу, який виконує письмове доручення слідчого, прокурора про допит потерпілого;

- залежно від прийняття рішення про проведення дистанційного досудового розслідування та судового провадження: показання, надані потерпілим у загальному порядку; показання, надані ним під час проведення його допиту в режимі відеоконференції;

– з огляду на вік потерпілого показання можуть бути такими, що надаються: малолітнім (особою до 14 років); неповнолітнім (особою віком від 14 до 18 років); дорослим;

– залежно від зв'язку з елементами предмета доказування: показання, які містять прямі та непрямі відомості про факти;

– відповідно до предмета обвинувачення: показання, що містять обвинувальні або виправдувальні відомості про факти;

– з огляду на наявність проміжних носіїв доказової інформації: показання, які містять первинні та похідні відомості про факти;

– залежно від достовірності інформації: правдиві показання; хибні показання; завідомо неправдиві показання;

– відповідно до порядку фіксування показань потерпілого в протоколі допиту: показання, які вносять до протоколу допиту; показання, які можуть не вносити до цього протоколу за умов, визначених у ч. 2 ст. 104 КПК України;

– залежно від фіксації показань потерпілого технічними засобами під час досудового розслідування: показання, під час надання яких не застосовують ці засоби; показання, які фіксують за допомогою технічних засобів;

– з огляду на тривалість допиту: показання, які надає дорослий потерпілий (не більше восьми годин на день); показання, які дає малолітній або неповнолітній потерпілий (не більше двох годин на день);

– залежно від зв'язку з гарантією достовірності показань: надані потерпілим після попередження про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання; надані після роз'яснення потерпілому, який не досяг 16-річного віку, обов'язку про необхідність надавати правдиві показання;

– щодо присутності осіб під час проведення допиту потерпілого: показання, які обов'язково надаються ним у присутності визначених законом

осіб (допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого у присутності законного представника; педагога або психолога, а за необхідності – лікаря); показання, що можуть надаватися потерпілим у присутності його представника;

– за послідовністю надання показання можуть бути такими, що надані: під час первинного допиту; повторного допиту; додаткового допиту;

– з огляду на місце надання показань: за місцем проведення досудового розслідування; у іншому місці за погодженням із потерпілим;

– у зв'язку зі слідчою ситуацією: надання потерпілим показань у конфліктній ситуації; надання ним показань у безконфліктній ситуації.

Основні риси, що характеризують предмет показань потерпілого, визначено в ч. 1 ст. 95 КПК України, згідно з якою потерпілий може бути допитаний щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Аналіз глави 4 КПК України дає змогу виокремити дві групи таких обставин: 1) обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні; 2) інші обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Перелік обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, визначено в ч. 1 ст. 91 КПК України. Він, зокрема, охоплює: 1) подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є

підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі, пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Доведення наявності чи відсутності вказаних обставин дає змогу з'ясувати основні питання кримінального провадження (чи відбулося діяння, у вчиненні якого обвинувачують особу; чи містить це діяння склад кримінального правопорушення; чи винен обвинувачений у його вчиненні; чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення, чи є обставини, що його обтяжують) і фактично є необхідною умовою для ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення в кримінальному провадженні.

У науці кримінального процесу сукупність обставин, визначених ч. 1 ст. 91 КПК України, отримала назву загального предмета доказування або головного факту в кримінальному провадженні. Відомості про цей факт становлять зміст прямих доказів і безпосередньо пов'язані з такими обставинами. Цей предмет конкретизовано в ст. 485, 487, 501, 505 КПК України щодо досудового розслідування, судового розгляду про кримінальні правопорушення та суспільно небезпечні діяння неповнолітніх, про застосування примусових заходів медичного характеру. Предмет доказування доповнюється обставинами, які слідчий, прокурор та суд зобов'язані

встановити відповідно до статті КК України, за якою здійснюється кримінальне провадження.

Предметом показань потерпілого також є обставини, які не належать до предмета доказування, однак мають значення для кримінального провадження. Це відомості про факти, що характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого та взаємовідносини потерпілого з ними. Знання характеру цих взаємовідносин сприяє правильній оцінці достовірності його показань.

У кримінальному провадженні є також інші обставини, які не мають матеріально-правового значення та не належать до предмета доказування, але через наявність об'єктивного зв'язку з головним фактом та між собою доводять наявність або відсутність події кримінального правопорушення, винуватості чи невинуватості обвинуваченого та інших обставин, що мають правове значення для кримінального провадження.

До таких обставин, передусім, належать події або явища, що передували, супроводжували або виникли внаслідок учинення кримінального правопорушення. Вони пов'язані з головним фактом багатозначним та опосередкованим зв'язком, що не виключає можливості іншої інтерпретації досліджуваної події. У цьому контексті О. К. Тугарова стверджує: «Доведення таких обставин є проміжною метою в кримінальному провадженні, з огляду на що останні в науці кримінального процесу отримали назву проміжних фактів. Відомості про проміжні факти становлять зміст непрямих доказів, специфіка оперування якими полягає у виявленні та доведенні існування об'єктивних форм зв'язків між проміжним і головним фактом» [169, с. 329].

Серед обставин, які мають значення для кримінального провадження, слід виділити ті, які доводять достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. «Такі обставини не мають безпосереднього стосунку до встановлення картини протиправного діяння,

проте їх зв'язок локалізується окремим доказом. У логічному контексті такі обставини, – зауважує О. К. Тугарова, – перебувають на боковій лінії доказування, через що їх слід називати побічними фактами» [169, с. 329].

Досліджуючи питання про зміст показань потерпілого, В. Г. Гончаренко зазначає, що «ці показання вирізняються значним обсягом відомостей про фактичні обставини кримінального правопорушення, які відомі, як правило, потерпілому та правопорушнику; точним знанням відносин з підозрюваним, обвинуваченим» [170, с. 33]. Науковець наголошує: «Думки і припущення потерпілого є невід'ємною частиною його показань і мають бути обов'язково занесені до протоколу його допиту» [170, с. 33].

М. А. Погорецький та М. Є. Шумило також стверджують: «Думки і припущення потерпілого, повідомлені ним під час допиту, є невід'ємною частиною його показань. Вони мають бути зафіксовані в протоколі допиту і підлягають обов'язковій перевірці в процесі доказування» [48, с. 288].

З науковцями, які стверджують, що невід'ємною частиною показань потерпілого є його думки та припущення, повідомлені ним під час допиту, погоджуються А. О. Ляш та В. С. Благодир [171, с. 2].

Це твердження поділяє Н. М. Максимишин [172, с. 140]. Те, що частиною показань потерпілого є його думки та припущення, повідомлені ним під час допиту, учений вважає допустимим з огляду на те, що потерпілий здебільшого є очевидцем кримінального правопорушення, безпосередньо стикається з фактом цього правопорушення чи самим злочинцем, а тому більш ніж будь-хто обізнаний з обставинами його вчинення [173, с. 107].

Вважаємо, що думки та припущення потерпілого не можна вважати частиною його показань. Показання потерпілого є процесуальним джерелом доказів. Доказами є, як правильно зазначає Т. В. Лукашкіна, саме відомості про факти, а не висновки, які може висловлювати потерпілий, не його припущення, умовиводи. Якщо допитувані висловлюють власні думки,

висновки, припущення, доцільно запитати їх, на чому вони ґрунтуються. Можливо, потерпілі зможуть пояснити, на підставі яких фактів та обставин, що вони спостерігали, або про які дізналися іншим шляхом, вони дійшли певних висновків. Таким чином, вони можуть пригадати і дати пояснення про факти, що цікавлять особу, яка здійснює кримінальне провадження [128, с. 223–224].

М. М. Стоянов констатує: «Міркування, думки, здогади, висновки, умовиводи потерпілого не є доказами в кримінальному провадженні, а враховуються під час розроблення версій, визначені напряму досудового розслідування та судового провадження» [128, с. 249]. І. Д. Гончаров також зазначає, що міркування, думки, висновки потерпілого з приводу обставин учиненого злочину й особи, яка його вчинила, не є джерелом доказу, проте можуть слугувати підґрунтям слідчих і судових версій [174, с. 84].

У ч. 5 ст. 95 КПК України закріплено правило про те, що особа надає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Винятки визначено в ч. 6 ст. 95 КПК України. Висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказом, лише якщо такий висновок або думка корисні для ясного розуміння показань (їх частини) і ґрунтуються на спеціальних знаннях у значенні ст. 101 цього Кодексу. З певними застереженнями такими випадками можуть також вважати показання з чужих слів [175, с. 251].

Отже, за загальним правилом, потерпілий має надавати показання лише щодо фактів, які він сприймав особисто. Таким чином, думки та припущення потерпілого, повідомлені ним під час допиту, не є частиною його показань. Їх не слід фіксувати в протоколі допиту.

Значення показань потерпілого в процесі доказування полягає в тому, що, по-перше, вони є ефективним засобом обстоювання прав та інтересів потерпілого, а по-друге, завдяки їм встановлюють обставини вчинення кримінального правопорушення [176, с. 165].

У своєму першому значенні показання потерпілого слугують одним із головних засобів реалізації прав та інтересів потерпілого. Тут вони відіграють важливу роль тому, що сприяють безпосередньому впливу потерпілого на результати кримінального провадження на свою користь. За допомогою своїх показань потерпілий може вплинути на висновки як органу досудового розслідування, так і суду щодо обставин учиненого кримінального правопорушення.

У своєму другому значенні показання потерпілого є важливим засобом встановлення значущих у кримінальному провадженні обставин у разі, коли потерпілий у своїх показаннях безпосередньо вказує на причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, або повідомлені ним відомості дають змогу надалі встановити винну особу. За допомогою показань потерпілого можуть бути встановлені й інші обставини, що підлягають доказуванню [177, с. 164].

Висновки до розділу 1

1. Досудовому розслідуванню має передувати перевірна процесуальна діяльність слідчого, прокурора, результати якої мають бути формалізовані в постанові про початок досудового розслідування або про відмову в цьому. Рішення про визнання особи потерпілою слід приймати лише після того, як під час проведення слідчих (розшукових) дій буде отримано докази завдання їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди.

2. Елементами статусу потерпілого як учасника кримінального провадження є його права, обов'язки та відповідальність.

3. КПК України слід доповнити статтею в такій редакції: «Одночасно з ухваленням вироку, постановленням ухвали про закриття кримінального

провадження, про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру суд своєю ухвалою вправі поставити перед прокурором питання про притягнення до відповідальності свідка, потерпілого, експерта або перекладача за завідомо неправдиві показання, висновок чи неправильний переклад».

4. Потерпілого має бути звільнено від кримінальної відповідальності в разі, якщо до ухвалення вироку він заявить про неправдивість наданих ним показань. До ст. 228, 353 КПК України доцільно внести доповнення стосовно того, що перед допитом потерпілого слідчий, прокурор і суд зобов'язані роз'яснити йому порядок такого звільнення.

5. КПК України слід доповнити статтею «Відповідальність потерпілого», у якій передбачити таке положення: «У разі встановлення злісного ухилення потерпілого від явки до органів розслідування слідчий складає протокол, який разом з матеріалами перевірки надсилає до суду за місцем проведення розслідування для притягнення потерпілого до адміністративної відповідальності. У разі встановлення злісного ухилення від явки до суду адміністративне покарання накладається безпосередньо судом, що розглядає кримінальне провадження, у якій особа викликана як потерпілий».

6. Грошове стягнення потрібно накладати на потерпілого за невиконання процесуального обов'язку щодо явки після повторного виклику та проведення його допиту.

7. До потерпілого слід застосовувати привід, якщо він був викликаний у встановленому порядку, але не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття.

8. З метою гарантування надання неповнолітнім потерпілим правдивих показань необхідно доповнити ст. 226 КПК України положенням, згідно з яким перед допитом потерпілого віком від 11 до 16 років слідчий попереджає

його, що в разі надання ним завідомо неправдивих показань до нього буде застосовано примусові заходи виховного характеру.

9. Доцільно передбачити в законодавстві норму про пред'явлення регресних вимог до потерпілого, якщо він засуджений за надання завідомо неправдивих показань, на підставі яких невинну в учиненні кримінального правопорушення особу було притягнуто до кримінальної відповідальності.

10. Найбільш обґрунтованою і такою, що відповідає його ґносеологічній та правовій природі, є концепція доказу в кримінальному провадженні як єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел. З огляду на це, показання потерпілого слід вважати джерелом відомостей про факти, а не джерелом доказів. У ч. 2 ст. 84 КПК України слово «доказів» доцільно замінити словами «відомостей про факти».

11. Потрібно доповнити ст. 228–240 КПК України положеннями, згідно з якими перед проведенням таких слідчих (розшукових) дій, як пред'явлення для впізнання особи, речей та трупа, слідчого експерименту, потерпілого попереджають про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань.

12. Для того, щоб унеможливити вплив на потерпілого з метою зміни наданих ним показань або формування необхідних, доцільно доповнити ч. 8 ст. 95 КПК України положенням стосовно того, що захиснику заборонено отримувати пояснення від потерпілого.

13. Слід виключити ст. 97 з КПК України, а також доповнити ст. 95 цього Кодексу нормою такого змісту: «Не можуть бути доказами повідомлені потерпілим дані, джерело яких невідоме. Якщо показання потерпілого базуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи мають бути також допитані».

14. КПК України слід доповнити статтею про допит представника потерпілого – юридичної особи в цьому статусі, що сприятиме розширенню наявної системи показань у кримінальному провадженні.

15. Предметом показань потерпілого є відомості про: обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні; інші обставини, які мають значення для цього провадження.

16. Показання потерпілого класифікують за низкою критеріїв, зокрема залежно від: стадії кримінального провадження; владного суб'єкта, якому потерпілий надає показання; рішення про проведення дистанційного досудового розслідування та судового провадження; віку потерпілого; зв'язку з елементами предмета доказування; відношення до предмета обвинувачення; характеру достовірності інформації; порядку фіксування показань потерпілого в протоколі допиту; тривалості допиту; послідовності надання показань; місця надання показань; слідчої ситуації тощо.

17. Потерпілий має надавати показання лише щодо фактів, які він сприймав особисто. Думки та припущення потерпілого, повідомлені ним під час допиту, не є частиною його показань.

РОЗДІЛ 2

ДОПИТ ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЗАСІБ ОТРИМАННЯ ЙОГО ПОКАЗАНЬ

2.1. Підготовка до проведення допиту потерпілого

Важливе значення для ефективного проведення допиту потерпілого має його правильна організація, яка полягає у всебічному вивченні матеріалів кримінального провадження, відомостей про особу допитуваного, складанні плану, визначенні питань щодо створення відповідних умов для реалізації цієї слідчої (розшукової) дії, про місце і час проведення тощо [178, с. 39–41].

Важливим моментом підготовки до допиту є вивчення особи потерпілого. На думку О. О. Закатова, від того, наскільки повно й усебічно слідчий вивчить його особу, особливості психіки, здебільшого залежить успіх і результативність допиту [179, с. 19–20]. Обсяг та методи такого вивчення залежать від мети допиту й обставин учинення кримінального правопорушення.

Дані про особу потерпілого дають змогу висувати слідчі версії та формувати моделі події, що відбулася. Здійснення досудового розслідування «за наявності достатніх даних про потерпілого створює належні умови для вибору режиму проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, встановлення психологічного контакту з постраждалою особою, визначення рівня психологічного впливу, побудови тактичної платформи та реалізації найбільш оптимальних тактичних засобів (тактичних операцій, систем тактичних прийомів, криміналістичних рекомендацій тощо)» [180, с. 20].

Особа потерпілого охоплює загальні демографічні ознаки – місце проживання, роботу чи навчання, професію, освіту, дані про спосіб життя та виховання у сім'ї, риси характеру, звички та нахили, зв'язки і відносини, його віктимність [180, с. 230].

З огляду на викладене, слід зазначити, що в межах чинності КПК 1960 року окремі науковці звертали увагу на те, що відомості про особу потерпілого необхідно віднести до обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Так, наприклад, В. Т. Малярєнко зауважує, що бажано включити до предмета доказування обставини, що характеризують особу потерпілого та його поведінку в докримінальній і кримінальній ситуаціях. Це б сприяло більшій об'єктивності розслідування справи, встановлення ступеня вини обвинуваченого, а також призначенню справедливих покарання» [181, с. 82].

Слід зазначити, що в кримінальному процесуальному законодавстві деяких країн до предмета доказування належать відомості про особу потерпілого. Так, наприклад, у п. 3 ч. 1 ст. 96 КПК Республіки Молдова вказано, що під час кримінального переслідування та розгляду справи в суді підлягають доказуванню відомості про особу постраждалого [182].

Вважаємо за доцільне доповнити ст. 91 чинного КПК положенням про те, що в кримінальному провадженні підлягають доказуванню обставини, які характеризують потерпілого та його поведінку до вчинення та після вчинення кримінального правопорушення [183, с. 261]. Також § 2 глави 4 цього Кодексу слід доповнити статтею, у якій навести перелік цих обставин.

Згідно зі ст. 133 КПК України, слідчий, прокурор мають право викликати потерпілого для допиту, якщо є достатні підстави вважати, що він може дати показання, які мають значення для кримінального провадження.

Порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні регулюється ст. 135 КПК України. Відповідно до ч. 1, 2 цієї статті, потерпілого викликають до слідчого, прокурора шляхом вручення повістки про виклик, надсилання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном або шляхом надсилання телеграми. У разі тимчасової відсутності потерпілого за місцем проживання повістку для передачі йому вручають під розписку дорослому члену сім'ї чи іншій

особі, яка з ним проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання потерпілого або адміністрації за місцем його роботи.

Якщо потерпілий перебуває або проживає за межами території України, його викликають шляхом направлення повістки про виклик (ч. 7 ст. 135, ч. 1 ст. 566 КПК України). Таку повістку вручають йому згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згоду на обов'язковість якого надала Верховна Рада України, а за відсутності такого – за допомогою дипломатичного (консульського) представництва.

Повістку про виклик неповнолітнього потерпілого на допит вручають зазвичай батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику (ч. 4 ст. 135 КПК України). Інший порядок вручення повістки допускається лише в разі, якщо це зумовлено обставинами кримінального провадження.

Потерпілий має отримати повістку про виклик або бути повідомленим про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли він зобов'язаний прибути за викликом. У разі встановлення КПК України строків здійснення процесуальних дій, які не дають змоги здійснити виклик у зазначений строк, потерпілий має отримати повістку про виклик або бути повідомленим про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням йому необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом.

Відповідно до ст. 136 КПК України, належним підтвердженням отримання потерпілим повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є його підпис про отримання повістки, у тому числі на поштовому повідомленні, відеозапис вручення потерпілому повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення йому повістки про виклик або ознайомлення з її змістом. Якщо потерпілий попередньо повідомив слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти, надіслана на таку адресу повістка про виклик вважається отриманою в разі підтвердження ним її отримання відповідним листом електронної пошти.

Загальні вимоги до змісту повістки про виклик визначено в ст. 137 КПК України. У цьому документі має бути зазначено такі дані: прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснює виклик; найменування та адреса суду або іншої установи, до якої здійснюється виклик, номер телефону чи інших засобів зв'язку; ім'я (найменування) особи, яка викликається, та її адреса; найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється виклик; процесуальний статус, у якому перебуває викликана особа; час, день, місяць, рік і місце прибуття викликаної особи; процесуальна дія (дії), для участі в якій викликається особа; наслідки неприбуття особи за викликом із зазначенням тексту відповідних положень закону, у тому числі можливість застосування приводу та здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження; передбачені цим Кодексом поважні причини, через які особа не може з'явитися на виклик, та нагадування про обов'язок заздалегідь повідомити про неможливість з'явлення; підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, який здійснив виклик.

У повістці про виклик потерпілого не вказують на можливість його приводу, якщо він не з'явиться. Цей захід забезпечення кримінального провадження застосовують лише до підозрюваного, обвинуваченого та свідка. Не може бути наслідком неприбуття потерпілого за викликом здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження. Тому цього також не зазначають у повістці про виклик потерпілого.

Не виконати зазначений обов'язок, тобто не з'явитися за викликом потерпілий може лише за наявності поважних причин неприбуття, які визначено в ст. 138 КПК України. Такими причинами є: затримання, тримання під вартою або відбування покарання; обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення; обставини непереборної сили (епідемії, воєнні дії, стихійні лиха або подібні обставини); відсутність особи в місці проживання протягом тривалого часу внаслідок

відрядження, подорожі тощо; тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад; смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; несвоєчасне одержання повістки про виклик; інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик.

Важливим питанням є обрання місця проведення допиту потерпілого. Законодавець надає можливість слідчому самостійно визначати це місце залежно від обставин кримінального провадження. Тобто допит здійснюють за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням з особою, яку мають намір допитати (ч. 1 ст. 224 КПК України).

Допит малолітніх потерпілих доцільніше проводити в обстановці, яка добре знайома та звична для допитуваного, – у дитячому садку, школі чи житлі неповнолітнього або близьких йому осіб. Н. В. Павлюк переконує, що кабінет слідчого не буде вдало обраним місцем для допиту неповнолітніх молодших вікових груп. Як альтернативу науковець рекомендує «використовувати спеціально обладнаний кабінет психолога, куди слідчий може викликати допитуваного разом із законними представниками й іншими учасниками кримінального провадження» [184, с. 189].

У слідчій практиці з цією метою використовують «зелені кімнати» – приміщення, у яких створена спеціальна обстановка, що позитивно впливає на малолітнього або неповнолітнього за потреби провести їх допит. «Зелені кімнати» обладнані засобами відеоспостереження та фіксації процесу спілкування з дітьми, спеціальним дзеркалом з можливістю непомітно спостерігати з іншого приміщення, що відбувається в такій кімнаті, тощо. У наукових джерелах обґрунтовано, що таку практику, крім проведення допитів, бажано поширити на інші слідчі (розшукові) дії, що проводяться за участю неповнолітнього підозрюваного. Також доцільно проводити такі дії

не лише з неповнолітніми свідками чи потерпілими (25,8 % кримінальних проваджень), а й підозрюваними (на думку 62,5 % слідчих) [185, с. 10].

Допит неповнолітніх старших вікових груп, навпаки, слід проводити в кабінеті слідчого, оскільки офіційна, ділова обстановка в поєднанні з роз'ясненням слідчого про необхідність розповісти все, що неповнолітньому відомо, підкреслює важливість того, що відбувається, і налаштовує допитуваного на надання повних і правдивих показань [48, с. 448–449].

Одним з елементів підготовки до проведення допиту потерпілого є вирішення питання про те, хто із зазначених у законі осіб братиме участь у проведенні допиту. Так, слідчий має враховувати, що, відповідно до ч. 1 ст. 226 КПК України, допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря.

Положення цієї норми про присутність законного представника малолітнього або неповнолітнього потерпілого під час його допиту відповідає змісту ч. 1 ст. 59 КПК України. Якщо потерпілим є неповнолітня особа, до участі в процесуальній дії разом із нею залучають її законного представника.

Відповідно до ч. 2 ст. 44 КПК України, законними представниками потерпілого можуть бути: батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Положенням ч. 1 ст. 226 КПК України суперечить висловлена в юридичній літературі думка про те, що присутність законного представника, педагога або психолога є обов'язковою під час допиту неповнолітньої особи віком до 14 років [156, с. 191]. За чинності КПК 1960 року допит неповнолітнього свідка та потерпілого віком до 14 років, а за розсудом

слідчого – віком до 16 років проводився в присутності педагога, а за потреби – лікаря, батьків чи інших законних представників.

Обов'язкова присутність, наприклад, батьків, під час допиту неповнолітніх потерпілих віком старше 14 років іноді призводить до того, що вони відмовляються давати показання. Наведемо приклад із власної слідчої практики.

Під час проведення досудового розслідування за фактом зґвалтування потерпіла віком 17 років заявила, що не даватиме показання, якщо під час допиту буде присутня її мати. Остання наполягала на присутності під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Провести допит без неї було неможливо, оскільки це було б порушенням ч. 1 ст. 226 КПК України. Допит не відбувся, оскільки потерпіла відмовилася давати показання.

Вважаємо, що доцільно змінити редакцію ч. 1 ст. 226 КПК України. Зокрема, у цій нормі слід вказати, що допит неповнолітньої особи віком до 14 років, а за розсудом слідчого – віком до 16 років має відбуватись у присутності педагога або психолога, а за потреби – лікаря, батьків чи інших законних представників.

З огляду на вищевикладене, доцільно навести коментарі окремих науковців стосовно того, що положення ст. 226 КПК України про участь цих осіб у допиті неповнолітнього не узгоджуються із зазначеним Кодексом. Так, наприклад, О. В. Геселев, посилаючись на ч. 5 цієї статті, переконує, що «у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього... потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням цієї малолітньої або неповнолітньої особи має право усунути його від участі в кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника» [186, с. 128].

По-перше, у ст. 226 КПК України немає п'ятої частини. По-друге, у чотирьох частинах цієї статті не йдеться про право слідчого, прокурора за клопотанням малолітнього або неповнолітнього потерпілого усунути

законного представника від участі в кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

Потерпілий має право давати показання рідною мовою або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження (п. 9 ч. 1 ст. 56 КПК України).

Так, якщо потерпілий не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження, слідчий зобов'язаний вжити заходів щодо залучення перекладача до проведення його допиту. Перед проведенням цієї слідчої (розшукової) дії слідчий має пересвідчитися в особі та компетентності перекладача, у відсутності підстав для його відводу, з'ясувати питання про його стосунки з підозрюваним, потерпілим, свідком і роз'яснити його права та обов'язки. Слушною слід визнати пропозицію Т. М. Кузик стосовно того, що слідчий має виносити постанову про призначення особи перекладачем [187, с. 12].

У контексті розгляду цього питання слід звернути увагу на те, що перекладач особисто або його родичі, близькі особи можуть бути зацікавлені в результатах кримінального провадження. Тому може виникнути ситуація, за якої перекладач надасть завідомо неправильний переклад, який полягає в перекрученні змісту усного мовлення під час перекладу показань потерпілого. Про неправильний переклад може йтися також у разі замовчування перекладачем важливих фактичних обставин справи [131, с. 954].

Постає запитання стосовно того, як переконатися, що перекладач надав завідомо неправдивий переклад. О. О. Кирюшина висловила слушну пропозицію відносно того, що в окремих випадках під час проведення слідчої (розшукової) дії із залученням перекладача доцільно застосовувати звукозапис, що дасть змогу перевірити точність і повноту перекладу [188, с. 131].

Зазначене питання є важливим і потребує унормування. На нашу думку, ст. 107 КПК України необхідно доповнити положенням, згідно з яким застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим, якщо для проведення допиту потерпілого та інших осіб запрошували перекладача.

Під час підготовки допиту потерпілого в деяких випадках виникає необхідність у консультації психолога. Вона дає змогу розкрити й пояснити його поведінку, психологічні особливості. Як відмічає В. В. Баранчук, психолог має роз'яснити слідчому: а) вивчення яких психологічних особливостей допитуваного має значення для встановлення психологічного контакту з ним з огляду на зміст кримінальної справи та ситуацію розслідування; б) якими способами під час проведення слідчої дії їх можна буде виявити; в) які запитання та в якій формі доцільно ставити перед учасниками слідчої дії [189, с. 505].

Завершальним етапом підготовки до допиту потерпілого є складання плану його проведення. Він є частиною загального плану досудового розслідування, а тому має складатись з урахуванням усіх наявних у кримінальному провадженні відомостей. Безплановість допиту спричиняє безсистемність постановки запитань, їх неповноту, що негативно позначається на якості розслідування [190, с. 103].

План допиту сприяє систематизації обставин, які слід з'ясувати, та цілеспрямованості допиту. Планування відіграє суттєву роль у підготовці та проведенні допиту. В означеному контексті О. В. Ряшко стверджує: «Планування слід розглядати як сукупність складних розумових операцій, що спрямовані на формування завдань розслідування та визначення найбільш раціональних і ефективних шляхів їх розв'язання, котрі забезпечують всебічне та повне доказування в кримінальній справі» [191, с. 411].

До проведення допиту потерпілого слідчий може отримати інформацію про те, що він має фізичні та психічні вади, через які виникає сумнів щодо його можливості правильно сприймати обставини, котрі мають значення для кримінального провадження.

Варте уваги також те, що в ч. 2 ст. 242 КПК України не зазначено, що в такому випадку слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи. Водночас у кримінальному процесуальному законодавстві багатьох країн регламентовано питання про обов'язкове призначення експертизи в зазначеному випадку.

Так, у ч. 5 ст. 143 КПК Республіки Молдова зазначено, що експертиза назначається та проводиться у обов'язковому порядку для встановлення психічного та фізичного стану потерпілого, якщо виникає сумнів щодо його можливості правильно сприймати обставини, які мають значення для кримінальної справи, та давати показання відносно них [182].

Згідно з п. 5 ст. 196 КПК Російської Федерації, призначення та проведення експертизи є обов'язковим у разі, якщо необхідно встановити фізичний або психічний стан потерпілого, коли виникає сумнів у його можливості правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінальної справи, та давати показання [192]. У п. 4 ст. 228 КПК Республіки Білорусь вказано, що призначення та проведення експертизи є обов'язковим у разі, якщо необхідно встановити психічний або фізичний стан потерпілого, коли виникає сумнів у його спроможності правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінальної справи, та давати по них показання [193]. Відповідно до п. 4 ст. 241 КПК Республіки Казахстан, призначення та проведення експертизи обов'язкове, якщо в справі необхідно встановити психічний або фізичний стан потерпілого в разі, коли виникає сумнів у їх спроможності правильно сприймати обставини, що мають значення для справи та давати стосовно них показання [194].

Такі самі положення закріплено в п. 4 ст. 200 КПК Киргизької Республіки [195], п. 4 ст. 288 КПК Туркменістану [196], п. 5 ст. 173 КПК Республіки Узбекистан [197].

Вважаємо, що ч. 2 ст. 242 чинного КПК України також слід доповнити положенням про те, що експертизу назначають і проводять в обов'язковому порядку для встановлення психічного та фізичного стану потерпілого, якщо

виникає сумнів відносно його можливості правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них.

У контексті окресленої проблематики слід зауважити, що під час дії КПК 1960 року окремі науковці обстоювали потребу в урегулюванні питання про призначення експертизи для з'ясування психічного стану потерпілого.

Так, наприклад, В. В. Введенська пропонувала ч. 3 ст. 72 Кодексу викласти в такій редакції: «За наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я потерпілого, якщо його дієздатність не є обмеженою або його не визнано недієздатним у порядку цивільно-процесуального судочинства, його здатність правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, а також усвідомлювати та самостійно реалізовувати надані процесуальні права визначається шляхом призначення судово-психіатричної експертизи» [198, с. 8].

Водночас О. П. Солоніна обґрунтовувала необхідність «доповнити КПК статтею, яка б визначала порядок поміщення ... потерпілого до медичного закладу для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи з метою з'ясування того, чи може він через свої вади правильно сприймати факти, що мають доказове значення й давати показання про них [199, с. 10].

М. А. Погорецький та В. І. Сліпченко писали, що ні в ст. 76 КПК, ні в будь-якій іншій нормі цього Кодексу обов'язковість призначення експертизи для встановлення психічного стану потерпілого не передбачена [200, с. 32].

Натомість у п. 3 ч. 1 ст. 69 КПК йшлося про те, що особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, та давати показання про них, не можуть бути допитані як свідки.

Ці науковці акцентували на тому, що правила п. 3 ч. 1 ст. 69 КПК України щодо призначення такої експертизи свідку, з огляду на зміст ст. 167 цього Кодексу, на потерпілого не поширюються [200, с. 32].

Оскільки питання щодо призначення потерпілому експертизи в разі сумніву в його психічному здоров'ї законодавцем не було врегульовано, роз'яснення надав Пленум Верховного Суду України в постанові «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» від 2 липня 2004 року № 13 [201, с. 305–312]. У п. 22 цієї постанови йшлося про те, що під час призначення та проведення експертизи суду належить з'ясувати думку потерпілого та його представника щодо її необхідності й доцільності, а також забезпечити їх активну участь у підготовці питань, що виносяться на розгляд експерта. Призначення судово-психіатричної експертизи щодо потерпілого з поміщенням до стаціонарного медичного закладу можливе лише за його згодою, а щодо неповнолітнього віком до 14 років – за згодою його законних представників.

М. А. Погорецький та В. І. Сліпченко відмічали, «що така позиція Пленуму Верховного Суду України не відповідає закону, оскільки чинний КПК не містить норм, які б регулювали питання щодо призначення як амбулаторної, так і стаціонарної судово-психіатричних експертиз потерпілому» [200, с. 32].

О. Я. Переверза також пропонувала закріпити у ч. 2 ст. 69 КПК можливість проведення психологічних експертиз для визначення здатності не лише сприйняття фактів, що мають доказове значення, а й запам'ятовування та відтворення їх, «оскільки це є більш точним формулюванням, ніж те, що є в сучасній редакції цієї статті» [202, с. 11].

О. В. Крикунов доводив, що для перевірки й оцінки показань потерпілого необхідно призначати судово-психологічну експертизу потерпілого, оскільки вона є науково обґрунтованим, ефективним засобом одержання та перевірки доказів щодо явищ психологічного характеру. Дослідження емоційного, фізіологічного реагування на злочинне посягання

потребує залучення фахівців цього профілю. Науковець зазначав, що ця теза пояснює пропозицію про розширення переліку обов'язкових випадків призначення експертизи в кримінальному судочинстві та включення до нього вказівки про дослідження психологічного стану потерпілого, якщо останній вкаже на заподіяння моральної шкоди [203, с. 9].

Після прийняття КПК 2012 року В. В. Кордюков запропонував регламентувати питання про проведення судово-психологічної експертизи потерпілих [204, с. 17–18]. Науковець відмічає, що, «по-перше, слід виділити єдиний критерій обов'язкового звернення до експерта для проведення експертизи – життєдіяльність людини, тобто експертиза повинна проводитись у кримінальному провадженні обов'язково... По-друге, необхідно доповнити перелік випадків обов'язкового звернення до експерта для проведення експертизи положенням щодо судово-психологічної експертизи для повного та всебічного дослідження людини. По-третє, треба розширити коло осіб, щодо яких є обов'язковим звернення до експерта для проведення судово-психіатричної експертизи – свідка та потерпілого» [204, с. 18].

На нашу думку, чинний КПК також необхідно доповнити положенням про обов'язкове призначення судово-медичної експертизи для встановлення віку потерпілого, коли це має значення для кримінального провадження, а документи про його вік відсутні або викликають сумнів.

Вік потерпілого має значення для кримінального провадження як кваліфікуюча ознака (коли Особливою частиною КК України передбачено вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітнього). Встановлення віку потерпілого необхідне для того, щоб з'ясувати, чи потрібно попереджати потерпілого про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань. Згідно з ч. 3 ст. 226 КПК України, особам, які не досягли 16-річного віку, роз'яснюють лише обов'язок давати правдиві показання.

Обґрунтувати висловлену пропозицію можна також тим, що кримінальне процесуальне законодавство багатьох країн містить норми про обов'язкове призначення експертизи, якщо необхідно встановити вік потерпілого, коли це має значення для справи, а документи про його вік відсутні або викликають сумнів. Наприклад, про це вказано в п. 2 ст. 288 КПК Туркменістану [196], ч. 5 ст. 196 КПК Російської Федерації [192], п. 2 ст. 288 КПК Республіки Білорусь [193], п. 4 ст. 143 КПК Республіки Молдова [182], п. 2 ст. 200 КПК Киргизької Республіки [195], п. 2 ст. 241 КПК Республіки Казахстан [194], п. 3 ст. 173 КПК Республіки Узбекистан [197].

Потрібно зазначити, що в ч. 3 ст. 242 КПК України йдеться про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи за ухвалою слідчого судді, суду.

З огляду на те, що в цій нормі не визначено процесуальну категорію осіб, яким може бути призначено судово-медичну або судово-психіатричну експертизу в примусовому порядку, окремі науковці вважають, що до цих експертиз можна залучати потерпілого.

Судово-медична або судово-психіатрична експертиза може бути призначена примусово потерпілому. Примусовість проведення експертизи полягає в тому, що особа, якій призначено експертизу, освідується спеціалістами в галузі судової медицини або судової психіатрії проти її волі. Проведення такого освідкування експертом амбулаторно є не довготривалим і не потребує значного часу для перебування особи в певному місці в умовах судово-медичного чи психіатричного стаціонару. Тому в разі відмови потерпілого прибути у визначений час у призначене для проведення експертизи місце рішення про здійснення приводу такої особи під час досудового розслідування приймає слідчий суддя за клопотанням слідчого, прокурора, а під час судового провадження – суд у порядку, встановленому ст. 140–143 КПК України [81, с. 542].

На нашу думку, згідно з чинним КПК України, примусово залучати для проведення медичної або психіатричної експертизи можна лише

підозрюваного, обвинуваченого. Привід потерпілого законодавцем не передбачений. Тому не можна погодитись із наведеною думкою про те, що відносно потерпілого може бути застосовано привід за рішенням уповноважених осіб в разі його відмови прибути у визначений час у призначене для проведення експертизи місце.

Вважаємо, що необхідно врегулювати питання про примусове залучення потерпілого за ухвалою слідчого судді, суду для проведення амбулаторної судово-психіатричної та судово-медичної експертизи, якщо він відмовляється від її проходження.

Потребує регламентації питання і щодо поміщення потерпілого в стаціонар для проведення судово-психіатричної або судово-медичної експертизи, якщо під час проведення амбулаторної експертизи неможливо з'ясувати, чи може він правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них.

У цьому контексті варто звернути увагу на зміст ч. 4 ст. 265 КПК Республіки Узбекистан. У цій нормі зазначено, що потерпілі не можуть бути примусово поміщені до медичного закладу для проведення експертизи, за виключенням випадків, коли вони викривають підозрюваного, обвинуваченого, підсудного в учиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого ч. 4 та 5 ст. 15 Кримінального кодексу України, та немає іншої можливості перевірити достовірність їхніх показань [197].

Вважаємо, що чинний КПК України необхідно доповнити нормою, схожою за змістом. Вона має визначати, що потерпілий може бути примусово поміщений у медичний заклад для проведення експертизи лише в разі, якщо він своїми показаннями викриває підозрюваного, обвинуваченого в учиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, та немає можливості іншим шляхом перевірити їх достовірність.

Під час досудового розслідування це рішення повинен приймати слідчий суддя за клопотанням слідчого, прокурора, оскільки поміщення

потерпілого в медичний заклад для проведення експертизи обмежуватиме його конституційне право на свободу й особисту недоторканність.

Аналіз судової практики засвідчує, що на розгляд слідчих суддів іноді надходять клопотання слідчих про направлення потерпілих для проведення стаціонарної психіатричної експертизи. Слідчі судді відмовляють у їх задоволенні, оскільки КПК України не передбачає залучення потерпілого в примусовому порядку для проведення психіатричної експертизи.

Проте в судовій практиці траплялись випадки необґрунтованого задоволення таких клопотань. Зокрема, слідчий суддя Миколаївського районного суду Львівської області своєю ухвалою від 22 жовтня 2013 року задовольнив клопотання слідчого про направлення потерпілої С. до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи, зважаючи на таке: згідно з висновком амбулаторної судово-психіатричної експертизи С. має розлад психіки та поведінки внаслідок зловживання алкоголем, а для уточнення діагнозу необхідно провести стаціонарне обстеження та проведення стаціонарної психіатричної експертизи [205, с. 16].

Із наведеною практикою не можна погодитися з огляду на такі аргументи. Відповідно до ч. 2 ст. 509 КПК України, крім підозрюваного, обвинуваченого цей Кодекс не визначає кола учасників кримінального провадження, які можуть бути примусово направлені до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи. Зі змісту ч. 1 ст. 509 КПК України випливає, що проведення стаціонарної психіатричної експертизи має на меті встановлення таких обставин: 1) чи була особа під час учинення суспільно небезпечного діяння в неосудному або обмежено осудному стані; 2) чи вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Натомість зазначені обставини не охоплюють психічний стан потерпілого. Тому надання дозволу на направлення потерпілого для проведення стаціонарної психіатричної експертизи є грубим порушенням процесуального законодавства, а така

експертиза стосується винятково особи, яка, імовірно, вчинила суспільно небезпечне діяння [172, с. 16].

2.2. Допит потерпілого під час досудового розслідування

Допит потерпілого належить до вербальних слідчих (розшукових) дій. Ними вважають дії, під час проведення яких отримують словесну інформацію [206, с. 108]. У науці кримінального процесу загальні проблеми проведення допиту розроблено в працях В. К. Весельського, Н. С. Карпова, В. О. Коновалої, В. С. Кузьмічова, В. Г. Лукашевича, С. М. Стахівського, М. І. Порубова, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін.

Допит розглядають у двох змістових аспектах: як інформаційний процес і як форму спілкування. У контексті інформаційного процесу науковці визнають допит одним із видів слідчої процесуальної комунікації та міжособистісного спілкування, під час якого необхідно враховувати психологічні закономірності формування показань. Як специфічна форма спілкування допит має три взаємозалежні сторони: комунікаційну (полягає в обміні інформацією між особами, які спілкуються), інтерактивну (є організацією взаємодії між ними, тобто обміном не лише знаннями, ідеями, а й діями), перцептивну (означає процес сприйняття осіб, які спілкуються) [207, с. 179]. Як інформаційному процесу допиту притаманна складна, багатoelementна структура, що базується на класифікації інформації, її видів. Однією з його форм є допит потерпілого.

Допит потерпілого – це передбачена кримінальним процесуальним законом слідча (розшукова) дія, яка полягає в одержанні слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом від нього показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження.

На думку О. І. Котюк, «фактичною підставою проведення допиту є необхідність отримання відомостей про обставини скоєного злочину, що входять до предмета доказування, та наявність даних, які дають підстави для висновку, що особа ними володіє» [208, с. 11].

Ця думка є дещо хибною. Допит проводять не лише для отримання відомостей про обставини кримінального правопорушення, що належать до предмета доказування. Цю слідчу (розшукову) дію здійснюють також для отримання показань потерпілого щодо інших обставин кримінального провадження, що мають значення для цього провадження. Категорія «предмет доказування» є вузькою, ніж поняття «обставини, що мають значення для кримінального провадження».

Обставинами, що мають значення для кримінального провадження, слід вважати, окрім обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні і становлять предмет доказування, також інші обставини, які необхідно з'ясувати для прийняття певних процесуальних рішень [209, с. 303]. Як уже було зазначено, ці обставини не мають матеріально-правового значення і не належать до предмета доказування, але через наявність об'єктивного зв'язку з головним фактом та між собою доводять наявність або відсутність події кримінального правопорушення й інших обставин, що мають юридичне значення для кримінального провадження. До цих обставин належать проміжні та побіжні факти [169, с. 329].

Підставою для допиту потерпілого є наявність достатніх відомостей про те, що йому відомі обставини, які мають значення для кримінального провадження, та їх можна отримати шляхом проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Допит проводять за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із потерпілим, якого слідчий, прокурор мають намір допитати. Це може бути місце проживання потерпілого, роботи, навчання, лікування, відпочинку або інше місце його перебування.

Допит потерпілого за місцем його проживання доцільно проводити в разі, якщо, наприклад, слідчий з тактичних міркувань хоче приховати факт його виклику для допиту, а також тоді, коли явка потерпілого утруднена через його похилий вік, хворобу, наявність у нього малолітніх дітей, необхідність постійно доглядати за хворими близькими родичами.

Законодавець не вимагає слідчого обов'язково мотивувати рішення допитати потерпілого не за місцем проведення досудового розслідування. Проте у вступній частині протоколу допиту, на думку О. В. Капліної, доцільно зазначати цей факт, а до матеріалів кримінального провадження долучати документ, що пояснює вказане рішення (наприклад, довідку лікаря про стан здоров'я особи, копію лікарняного листа тощо) [48, с. 556].

На нашу думку, рішення про проведення допиту потерпілого не за місцем проведення досудового розслідування слідчий повинен приймати у формі постанови. У ній має бути вказано підстави його прийняття, а також зазначено, що з потерпілим погоджено місце його допиту.

У КПК України не визначено, коли саме слідчий має допитати особу в статусі потерпілого. Аналізуючи Кодекс, М. М. Коваль висловив переконання, що «допит потерпілого розпочинається після прийняття від нього заяви про вчинення злочину або після прийняття заяви про залучення його до провадження як потерпілого» [210, с. 184].

Твердження науковця про те, що допит потерпілого розпочинається після прийняття від нього заяви про вчинення злочину, підлягає уточненню. Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язаний невідкладно, але не пізніше 24 год після подання такої заяви внести відповідні відомості до ЄРДР. Саме з цього моменту розпочинається досудове розслідування, під час якого можуть проводитись будь-які слідчі (розшукові) дії, у тому числі й допит потерпілого.

Процедуру допиту потерпілого можна уявити у вигляді п'ятих етапів:

- 1) з'ясування даних про його особу;

2) роз'яснення потерпілому порядку проведення цієї слідчої (розшукової) дії;

3) роз'яснення потерпілому, а також особам, які беруть участь у його допиті, їх прав та обов'язків;

4) вільна розповідь;

5) відповіді на запитання слідчого, прокурора.

Перш ніж безпосередньо розпочати допит потерпілого, необхідно перевірити в нього документи, що посвідчують його особу. Крім прізвища, імені, по батькові, слід з'ясувати інші важливі відомості, які встановлюють особу потерпілого та можуть мати важливе значення для кримінального провадження: рік народження, місце проживання чи перебування, місце роботи, навчання тощо. Потім слідчий роз'яснює потерпілому мету виклику, порядок проведення допиту, називає присутніх осіб.

Відповідно до ч. 3 ст. 224 КПК України, перед допитом слідчий повинен роз'яснити потерпілому його права. Вважаємо, що потерпілому потрібно роз'яснювати тільки ті права, які він має безпосередньо під час допиту. Немає необхідності перед допитом роз'яснювати потерпілому всі його права, перелік яких наведено в ст. 56 КПК України. Адже, відповідно до вимог ч. 2 ст. 55 цього Кодексу, з моменту подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого йому вручають пам'ятку про процесуальні права.

Окремі науковці обстоюють іншу думку. Так, у коментарі до ст. 224 КПК України в частині допиту потерпілого зазначено: «Якщо потерпілому заподіяна злочином матеріальна шкода, то слідчий зобов'язаний роз'яснити йому право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди шляхом подачі позовної заяви та заяви про визнання його цивільним позивачем (п. 10 ч. 1 ст. 56, ст. 61 КПК України), про що робиться позначка в

анкетній частині протоколу допиту потерпілого або складається окремий протокол» [128, с. 455].

Слушним є зауваження В. М. Тертишника стосовно того, що помилкою буде роз'яснювати потерпілому положення ст. 63 Конституції України, у якій ідеться про те, що особа не несе відповідальності за відмову від давання показань щодо самого себе, своїх родичів та членів своєї сім'ї. Адже КПК України потерпілому надає більші права – право взагалі відмовитись від давання показань щодо будь-яких осіб. Якщо названа норма Конституції України буде застосовуватись до потерпілого, то це буде спричиняти звуження його прав, що вже визнані КПК та КК України. За таких умов показання потерпілого можуть вважатись даними під тиском, загрозою вжиття негативних для нього заходів та застосування дій, тобто позбавленими доказової сили [211, с. 299].

Наступна процесуальна вимога – це попередження потерпілого про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань. Попередження має здійснюватись у вигляді роз'яснення йому слідчим вимог ст. 384 КК України. Потерпілий повинен поставити підпис у протоколі допиту, що йому роз'яснені кримінально-правові наслідки надання ним вказаних показань.

Потрібно звернути увагу на те, що відповідно до кримінального процесуального законодавства деяких країн потерпілий зобов'язаний давати показання. Наприклад, про це йдеться в п. 2 ч. 2 ст. 50 КПК Республіки Білорусь [193], п. 2 ч. 2 ст. 60 Республіки Молдова [182]. У п. 2 ч. 5 ст. 42 КПК Російської Федерації зазначено, що потерпілий не має права відмовлятися від дачі показань [192].

На нашу думку, у вітчизняному Кодексі також слід передбачити обов'язок потерпілого давати показання. Однак лише в тому разі, якщо він ініціював кримінальне провадження, тобто звернувся до відповідного правоохоронного органу із заявою про вчинення щодо нього кримінального

правопорушення. Якщо ж прокурор, слідчий розпочали досудове розслідування без цієї заяви та в подальшому від особи, якій кримінальним правопорушенням завдана моральна, фізична або майнова шкода, не надійшла заява про залучення її до провадження як потерпілого, потерпілий має право давати показання.

Обґрунтування цієї пропозиції полягає в такому. Якщо особа ініціювала досудове розслідування, то перебуваючи в статусі потерпілого, має бути активним учасником кримінального провадження, всебічно сприяти слідчому, прокурору у встановленні обставин, які мають значення для цього провадження. Алогічною є ситуація, коли особа подає заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а надавати показання без будь-яких поважних причин відмовляється, чим ускладнює його розкриття.

Якщо потерпілий відмовиться давати показання, цей факт повинен бути зафіксований у протоколі допиту з вказівкою мотивів, якщо вони були повідомлені. Вважаємо, що в такому разі слідчий має складати окремий протокол, оскільки допит не відбувся, а тому не доречно фіксувати цей факт у протоколі допиту. Переконані, що главу 5 КПК України доцільно доповнити статтею про складання протоколу про відмову потерпілого від надання показань.

Відмова потерпілого давати показання – це його рішення, яке зобов'язує слідчого виконати всі можливі процесуальні дії, спрямовані на те, щоб встановити справжні причини його прийняття. Адже, можливо, він перебуває під впливом підозрюваного, його родичів, друзів або захисника.

Як зауважував Р. С. Белкін, вплив на потерпілого є формою зовнішньої протидії розслідуванню [212, с. 698–700]. Якщо буде встановлено, що він зазнає психічного впливу, на його адресу лунають погрози щодо фізичної розправи, йому пропонують гроші за мовчання, слідчий зобов'язаний вжити заходів, які в науці кримінального процесу називають захистом доказів. Це комплекс правових заходів слідчого, прокурора та суду, спрямований на

запобігання та усунення перешкод у збиранні, закріпленні та використанні доказів [212, с. 6].

Після застосування таких заходів високою є вірогідність, що потерпілий, який відмовлявся давати показання, змінить своє рішення. Слідчий зможе провести його допит та отримати таке важливе для досудового розслідування джерело доказів як показання потерпілого.

На початку допиту потерпілого йому пропонують розповісти все, що відомо про обставини, у зв'язку з якими його викликано. Його вільна розповідь є невід'ємною частиною допиту. Слухаючи розповідь потерпілого, слідчий здійснює аналіз отриманої інформації, порівнюючи її з наявними в кримінальному провадженні доказами.

Слідчий повинен зважати на те, що психічний стан потерпілого часто значною мірою визначає повноту та якість отримуваних від нього показань. У момент учинення злочину потік інформації про навколишню обстановку та дії злочинця може бути обмежений емоціями та почуттями, які переживає потерпілий, а також пов'язаними з ними сигналами роздратування, які домінують на цей час у психічному житті. Коло свідомості стає звуженим, логічне, розумове перероблення інформації пригнічене і викривлене різноманітністю та численністю подразників, які надходять із внутрішніх і зовнішніх органів. Увага лише в окремих випадках концентрується на деталях події, а думка нав'язливо повертається до страхів та небезпек, пов'язаних із діями злочинців [213, с. 224–225].

Проведені Т. П. Матюшкіною дослідження засвідчують, що в 14,4 % неповнолітніх та 9 % повнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів спостерігається амнезія після вчиненого щодо них злочину; 14,4 % та 34,2 % повнолітніх потерпілих повідомляли неправдиві свідчення. На основі аналізу слідчої та судової практики науковець стверджує, що вибір і застосування конкретних прийомів активізації пам'яті потерпілих, подолання протидії встановленню об'єктивної істини значною мірою залежить не лише від

особистісних рис, а й від адаптації потерпілого до обстановки допиту [214, с. 12].

Часто допитуваний під час вільної розповіді не надає значення яким-небудь обставинам кримінального провадження, не висвітлює їх через забування, неуважність. Тому після закінчення розповіді потерпілим слідчий має право ставити йому запитання, які уточнюють, деталізують розповідь, дають змогу з'ясувати джерела відомостей, причини суперечностей у показаннях тощо [228].

Під час проведення допиту потерпілого можуть бути поставлені: доповнювальні запитання – про обставини, які він забув, чи не захотів розповісти; уточнювальні – для деталізації окремих фактів, викладених у загальній формі; контрольні – для перевірки правильності інформації, що повідомляється, а також для одержання відомостей про джерело поінформованості та співвідношення відомостей, які містяться в показаннях допитуваних осіб, з іншими доказами в кримінальному провадженні [215, с. 20]. Також можуть бути поставлені навідні запитання – які допомагають особі відновити в пам'яті забуті події та факти. Водночас не можна ставити навідні запитання, що своїм формулюванням підказують бажану відповідь.

Під час допиту потерпілому може бути надана допомога в згадуванні забутих фактів, що досягається шляхом використання схем, планів, які здатні оживити його пам'ять. Слідчий вправі використати під час допиту наявні речові докази, пред'являючи їх потерпілому [217, с. 20–21]. Мета цього тактичного прийому полягає в тому, щоб подолати помилкове уявлення осіб про викриття їх у даванні завідомо неправдивих показань, одержати розгорнуті показання щодо пред'явлених речових доказів і пов'язаних із ними обставин [218, с. 13–18].

У юридичній літературі виокремлено такі умови допустимості пред'явлення доказів: 1) як докази може бути використано лише ті фактичні дані, які одержані з дотриманням процесуальної форми й містяться у

визначених законом джерелах і додатках до протоколу слідчої (розшукової) дії; 2) пред'явлення доказів не має порушувати передбаченого законом порядку допиту. Докази можуть використовуватись лише після вільної розповіді особи та з'ясування питань, які виникли в слідчого; 3) коментар слідчого під час пред'явлення доказів не має містити вказівок на осіб, яких допитують, а також навідних запитань; 4) пред'явлення доказів підлягає обов'язковій фіксації в протоколі допиту [219, с. 107–108].

Під час вільної розповіді потерпілого слідчий може дійти висновку, що він замовчує певні відомості або дає завідомо неправдиві показання. У такому разі слідчий, на нашу думку, має запитати потерпілого, чи не тиснула на нього сторона захисту, родичі підозрюваного та близькі йому особи. Такий тиск є однією з форм активної протидії досудовому розслідуванню, якою в наукових джерелах вважають цілеспрямований вплив на носіїв доказової інформації або перешкоджання доступу до неї: давання неправдивих показань, примушування до їх давання тощо [220, с. 167].

Згідно з ч. 6 ст. 224 КПК України, потерпілий має право використовувати під час допиту власні документи й нотатки, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які складно зберегти в пам'яті.

Документи, які потерпілий може оголосити під час проведення допиту, мають належати йому та стосуватися обставин, які мають значення для кримінального провадження. Нотатки та документи слідчий може оглянути, якщо це необхідно, а їх копії приєднати до матеріалів кримінального провадження.

Відповідно до ч. 7 ст. 224 КПК України, за бажанням потерпілого він має право викласти свої показання власноруч. За письмовими показаннями йому слідчий може поставити додаткові запитання. Слід звернути увагу на те, що в разі власноручного викладу показань потерпілим не йдеться про складання ним протоколу допиту. Вступна та заключна частини протоколу

заповнює слідчий. Після власноручного викладу потерпілим своїх показань в описовій частині протоколу слідчий продовжує його допит для їх доповнення та уточнення. Отриману інформацію слідчий фіксує в цій частині протоколу.

Крім нормативного закріплення зазначених положень, на думку В. Г. Уварова, варто закріпити у відповідній нормі право потерпілого власноручно викладати свої показання в протоколі допиту, або ж таке право, як користування нотатками й документами під час дачі показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому складно відтворювати з пам'яті [221, с. 113].

Розглядаючи допит потерпілого, слід звернути увагу на ч. 4 ст. 224 КПК України, яка зобов'язує слідчого зупинити допит після отримання заяви підозрюваного про відмову відповідати на запитання, давати показання.

Право відмовитися давати показання має не лише підозрюваний, а й потерпілий. Проте обов'язок зупинити допит діє тільки щодо підозрюваного. Однак очевидно, що виключається продовження допиту потерпілого, якщо він реалізує вказане право. Тому ст. 224 КПК України доцільно доповнити нормою про те, що в разі відмови потерпілого давати показання слідчий, прокурор, який проводить допит, зобов'язаний його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Тривалість допиту потерпілого залежить від часу, необхідного й достатнього для отримання від нього відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Однак оскільки проведення допиту пов'язано із суттєвим психологічним навантаженням, ч. 2 ст. 224 КПК України встановлює загальний час проведення допиту, який не може перевищувати вісім годин на день. Через кожні дві години допиту слідчий зобов'язаний робити перерву, тривалість якої визначається з урахуванням віку потерпілого, якого допитують, стану його психіки, психологічного контакту зі слідчим, можливого хворобливого стану, а також часу, необхідного для відпочинку, вживання їжі тощо.

Відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК України, допит неповнолітнього потерпілого не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Таким чином, законодавець передбачає єдиний підхід до тривалості проведення допиту неповнолітніх різних вікових груп.

Раціональність такого підходу намагається з'ясувати Н. В. Павлюк. Проаналізувавши наявні в юридичній літературі рекомендації стосовно тривалості допиту неповнолітніх, науковець доходить висновку, що ч. 2 ст. 226 КПК України потребує особливо ретельної регламентації [184, с. 192]. Регламентація проведення допиту не може бути єдиною для всіх неповнолітніх, адже різним віковим групам вказаних осіб притаманні певні психологічні особливості, передусім пов'язані з рівнем розвитку уваги допитуваного. У зв'язку з цим Н. В. Павлюк пропонує доповнити ч. 2 ст. 226 КПК України вимогами такого змісту:

«Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться в денний час і не може тривати без перерви. Тривалість допиту обмежується віком допитуваного. Допит особи дошкільного віку 3–5 років не може тривати без перерви понад 15 хв, а загалом – понад 30 хвилин на день. Допит особи дошкільного віку 5–6 (7) років – понад 20 хвилин без перерви, а загалом – понад 40 хвилин на день. Допит особи молодого віку 6 (7) – 11 (12) років проводиться без перерви не більше 30 хвилин, а загалом – не більше однієї години на день. Допит особи підліткового віку 11 (12) – 14 (15) років проводиться без перерви не більше 40 хвилин, а в цілому – не більше двох годин на день. Тривалість перерви між періодами допиту осіб 3–14 (15) років визначається психологом з урахуванням психічного стану допитуваного. Допит особи віку ранньої юності 14 (15) – 18 років не повинен перевищувати однієї години без перерви, а загалом – понад чотирьох годин на день. Тривалість перерви між періодами допиту має бути не менше 10 хвилин з урахуванням психічного стану допитуваного. У випадках стомлення особи допит має бути перерваний до закінчення визначеного часу або перенесений на наступний день» [184, с. 194–195].

Таку позицію слід визнати слушною. Законодавець має застосувати диференційований підхід до регламентації питання про тривалість проведення допиту неповнолітніх залежно від їх вікових груп.

У науковій літературі доречно зауважено, що «розроблення спеціальних процедур допиту малолітніх потерпілих є важливим механізмом не лише отримання більш повної та достовірної інформації від останніх про подію злочину, а й попередити повторну травматизацію психіки дитини довготривалою процедурою чи некоректно й неправильно сформульованими запитаннями» [222, с. 153].

Як уже було зазначено, допит неповнолітнього потерпілого не може тривати без перерви понад годину, а загалом дві години на день. З огляду на те, що законом не встановлено тривалість перерви, прокурор або слідчий повинен визначити її за своїм внутрішнім переконанням з урахуванням думки спеціаліста (психолога, педагога) та законного представника допитуваного, оскільки проведення допиту призводить до психологічного напруження дитини, швидкої втомлюваності, а отже, неуважності, що може негативно позначитися на якості її свідчень [223, с. 163].

Частина 4 ст. 223 КПК України визначає, що проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 годин) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

Загальновідомо, що допит потерпілого заборонено проводити в нічний час. Однак, якщо потерпілий наполягає на продовженні його допиту, початого вдень, слідчий може проводити цю слідчу (розшукову) дію з настанням нічного часу. Обґрунтування цієї думки полягає в тому, що потерпілий має право давати показання (п. 9 ч. 1 ст. 56 КПК України). Таким чином, слідчий зобов'язаний його забезпечити.

У частині 5 ст. 224 КПК України вказано, що під час допиту може бути застосовано фотозйомку, здійснено аудіо- та/або відеозапис. Нам імпонує

твердження В. Ю. Шепітька про те, що «припис про виконання фотозйомки під час допиту є сумнівним». Науковець аргументує це тим, що «під час допиту здійснюється безпосереднє спілкування між допитуючим (-чими) і допитуваним, тому слідчого передусім цікавить динамічна інформація (словесна, мімічна, психофізіологічні реакції на подразники тощо)» [224, с. 201]. На нашу думку, з ч. 5 ст. 224 КПК України слід вилучити слово «фотозйомка».

У ч. 1 ст. 107 КПК України зазначено, що за клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим. Отже, зі змісту цієї норми випливає, що потерпілий вправі заявити таке клопотання перед проведенням його допиту, а слідчий зобов'язаний його задовольнити.

У зв'язку з викладеним слід звернути увагу на коментар ч. 1 ст. 107 КПК України, який надала Т. В. Варфоломеева: «У цій нормі ... встановлено імператив, за яким на клопотання учасників процесуальної дії щодо її фіксування за допомогою технічних засобів є обов'язковим. Ця законодавча новела підлягає обмежувальному тлумаченню, оскільки буквально тлумачення наводить на думку, що, по-перше, клопотання повинно виходити консенсуально від усіх можливих учасників, передбачених п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, які беруть участь у цій процесуальній дії, а це не має жодної логіки, по-друге, проведення процесуальної дії може блокувати будь-який її учасник, котрий навіть не має власного процесуального інтересу, наприклад спеціаліст або перекладач. Інша справа, коли про застосування технічних засобів для фіксування клопочуть представники сторін кримінального провадження, особливо підозрюваний, обвинувачений та його захисник. У цьому разі, з огляду на принципи кримінального процесу, цю норму КПК України слід тлумачити як імперативну» [81, с. 292].

Потерпілий не є стороною в кримінальному провадженні публічного обвинувачення. Тому, якщо брати до уваги зазначений коментар до ч. 1 ст. 107 КПК України, клопотання цього учасника процесу про фіксування

його допиту за допомогою технічних засобів не є обов'язковим. Слідчий має відмовити в його задоволенні.

Для того, щоб на практиці не виникало спірних питань щодо застосування цього положення ч. 1 ст. 107 КПК України, у процесуальній нормі потрібно визначити перелік учасників кримінального провадження, у якому передбачити й потерпілого, за клопотанням яких застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії є обов'язковим.

Якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань, згідно з ч. 2 ст. 104 КПК України, може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що потерпілий не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначають, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

«Таке спрощення процесуального фіксування показань під час досудового розслідування, – зауважують Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна та О. Г. Шило, – зумовлено, зокрема, тим, що вони не мають доказового значення в судовому розгляді, а тому й немає сенсу письмово їх фіксувати за умови фіксації технічними засобами (зрозуміло, якщо на цьому не наполягають учасники)» [45, с. 207].

На нашу думку, ст. 107 КПК України необхідно доповнити нормою, згідно з якою слідчий повинен прийняти рішення про застосування технічних засобів під час допиту потерпілого без його клопотання. Ми підтримуємо висловлену в науці кримінального процесу пропозицію вказати в законі на обов'язковість їх застосування для фіксації показань осіб, що знаходяться у небезпечному для життя стані [225, с. 34–35]; під час допиту осіб, які володіють відомостями, що відіграють важливу роль у справі, яким погрожують убивством, застосуванням насильства або іншими протиправними діями [226, с. 10].

Якщо не застосовувались технічні засоби, показання потерпілого фіксуються в протоколі допиту, який складається з дотриманням вимог

ст. 104 КПК України. Після закінчення допиту протокол пред'являють потерпілому для ознайомлення з його текстом. Якщо під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії були присутні визначені законом особи, їм також надають протокол для ознайомлення. Протокол, що фіксує показання допитуваних осіб, вважають остаточно оформленим лише після того, як усі учасники слідчої (розшукової) дії засвідчать повноту та правильність записів і підпишуть його [227, с. 11].

Розглядаючи питання про допит потерпілого під час досудового розслідування, необхідно звернути увагу на деякі проблемні аспекти, які потребують нормативної регламентації.

Так, у ст. 224 та інших статтях КПК України прямо не зазначено про те, що під час допиту потерпілого може бути присутній представник, як і про те, які права він має.

Стаття 171 КПК 1960 року також не регулювала це питання. Коментуючи цю статтю, одні науковці зауважували, що лише з дозволу слідчого під час допиту потерпілого може бути присутній представник [228, с. 229], а інші – писали про можливість його присутності під час допиту потерпілого, не згадуючи про надання дозволу слідчим [229, с. 438].

У цьому аспекті варте уваги кримінальне процесуальне законодавство деяких країн. Так, наприклад, у п. 2 ч. 1 ст. 59 КПК Республіки Білорусь вказано, що представник потерпілого має право брати участь у слідчих діях, які проводить орган кримінального переслідування за його клопотанням або за клопотанням потерпілого чи за його участю [193].

На нашу думку, статтю 224 чинного КПК України доцільно доповнити нормою про те, що під час допиту потерпілого може бути присутній його представник, який має право: надавати в присутності слідчого консультації потерпілому; ставити з дозволу слідчого запитання потерпілому для уточнення та доповнення відповідей, що підлягають занесенню до протоколу; висловлювати заперечення щодо незаконних дій слідчого

стосовно порядку проведення ним допиту, що підлягають занесенню до протоколу; застосовувати з дозволу слідчого технічні засоби.

З огляду на вищевикладене, слід зауважити, що відповідно до кримінального процесуального законодавства Франції потерпілий має право вимагати участі адвоката під час його допиту [230, с. 84]. Вважаємо, що чинний КПК України також необхідно доповнити положенням про таке право потерпілого.

В. Ю. Шепітько акцентує на тому, що в ст. 224 КПК України відсутні чіткі відмежування в процедурних питаннях залежно від процесуального положення допитуваного (свідок, потерпілий, підозрюваний). Він зазначає, що порядок їх допиту має відрізнятися [224, с. 201].

В. П. Шибіко пише, що для вдосконалення правового регулювання допиту підозрюваного КПК України необхідно доповнити новою статтею 278-1 «Допит підозрюваного», урахувавши досвід правового регулювання порядку проведення допиту підозрюваного та обвинуваченого КПК 1960 року, зокрема в ст. 107, 143, та відповідні положення ст. 95 «Показання», ст. 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», ст. 224 «Допит» КПК 2012 року [231, с. 353].

Л. Д. Удалова та О. В. Панчук стверджують, що ст. 224 КПК України є універсальною. Вона підлягає застосуванню під час допиту підозрюваного, потерпілого, свідка. Таке регулювання є дещо хибним [232, с. 99]. Науковці зауважують, що в КПК 1960 року це питання було врегульовано по-іншому. Так, у його ст. 167 йшлося виключно про допит свідка. На їхню думку, чинний КПК України слід доповнити статтею «Допит свідка», а також статтею про вимоги до протоколу допиту свідка [232, с. 99].

Аргументуючи цю тезу, вважаємо за доцільне замість однієї ст. 224 КПК України «Допит» доповнити Кодекс статтями, які б визначали процесуальні особливості допиту не лише свідка, підозрюваного, а й

потерпілого, а також статтею про зміст протоколу його допиту. під час проведення анкетування 88 % респондентів підтримали цю пропозицію.

У зв'язку з викладеним слід зазначити, що КПК 1960 року окремо не регламентував процедуру допиту потерпілого. Ця слідча дія проводилась із додержанням вимог, зазначених у ч. 1, 2 і 3 ст. 167 Кодексу, що регулювали порядок допиту свідка. З цим не погоджувались окремі науковці. Так, наприклад, О. І. Коровайко писав, що «допит потерпілого має свої процесуальні особливості, які мають бути закріплені в кримінально-процесуальному законі» [233, с. 10].

На відміну від КПК 1960 року, чинний КПК України не передбачає спеціальної процедури допиту глухих, німих, глухонімих. Тому, на нашу думку, Кодекс необхідно доповнити окремою статтею, яка має визначати особливості проведення допиту осіб із зазначеними фізичними вадами.

Різновидом допиту є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях (ч. 9 ст. 224 КПК України). До початку такого допиту слід встановити, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідків попереджають про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань.

Викликаним особам по чергово пропонують дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводять допит, після чого слідчий може ставити запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники та представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту. Оголошувати показання, надані учасниками допиту на попередніх допитах, можна лише після надання ними показань.

У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, а також щодо злочинів, учинених із

застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього потерпілого разом із дорослим.

Важливе місце в тактиці одночасного допиту посідають організаційно-підготовчі заходи до його проведення. До найбільш суттєвих з них науковці зараховують такі: 1) вивчення матеріалів провадження, що дає змогу слідчому, передусім, вирішити питання про доцільність проведення одночасного допиту; 2) прийняття рішення про його проведення; 3) визначення часу й місця одночасного допиту; 4) встановлення обставин, які підлягають з'ясуванню; 5) проведення додаткового допиту; 6) визначення осіб, між якими буде проведено одночасний допит, та черговості їх допиту; 7) добір учасників для його проведення; 8) психологічна підготовка учасників; 9) складання плану одночасного допиту [234, с. 270–273].

Практика засвідчує, що під час одночасного допиту підозрювані в тій чи іншій формі (наприклад, надання неправдивих показань, образа, погроза тощо) часто впливають на потерпілих. Результатом цього є зміна потерпілим правдивих показань або відмова від надання показань. Тому вважаємо, що рішення про одночасний допит підозрюваного та потерпілого слідчий має приймати лише тоді, коли він переконаний, що підозрюваний не впливатиме на останнього.

Доречними вважаємо сумніви О. В. Ковальнової щодо доцільності відмови від такої слідчої дії, як очна ставка, адже вона пройшла тривалу перевірку практикою, набула наукового обґрунтування та організаційного оформлення [235, с. 11].

Також слушним є зауваження Р. Л. Степанюка: «Незрозумілою виглядає відмова законодавця від такої назви слідчої дії, як “очна ставка”, яка тривалий час існувала в кримінально-процесуальній діяльності. Іменування її

одночасним допитом двох чи більше раніше вже допитаних осіб (ч. 9 ст. 224 КПК України) лише ускладнює термінологію» [236, с. 248].

У цьому контексті науковці цілком закономірно переконують, що очна ставка (одночасний допит) є слідчою дією з підвищеним ступенем тактичного ризику. Причому коли суперечності в показаннях можуть бути усунуті іншими засобами – очну ставку не проводять. Однак у КПК України пішли далі та передбачили можливість проведення одночасного допиту поміж більш ніж двома раніше допитаними особами, що, безперечно, ускладнює процес спілкування та підвищує ступінь тактичного ризику [224, с. 203].

З огляду на наведену аргументацію, доцільно виключити ч. 9 зі ст. 224 КПК України та доповнити главу 20 цього Кодексу статтями «Очна ставка», «Проведення очної ставки», які за змістом мають бути такими, як ст. 172, 173 КПК 1960 року. Цю пропозицію схвалюють 87 % опитаних респондентів.

Допит потерпілого під час проведення досудового розслідування може бути проведений відповідно до ст. 232 КПК України в режимі відеоконференції. Як слушно відмічає Ю. Б. Комаринська, положення цієї статті є позитивною зміною проведення допиту [237, с. 88].

У межах вивчення цієї проблемки О. В. Юнацький переконує: «Внесення до кримінально-процесуального законодавства України новел щодо дистанційного провадження процесуальних дій (... допиту потерпілих) чи віддаленої присутності в судовому засіданні окремих учасників кримінального провадження на весь час розгляду справи з організацією відповідних комунікаційних терміналів і використанням можливостей відеоконференції та комп'ютерного зв'язку дасть змогу суттєво заощадити як матеріальні, так і людські та часові ресурси, надасть змогу змінювати тактику провадження процесуальної дії (наприклад, формування запитання під час допиту) і, як результат, більш оперативно та продуктивно впливати на розслідування або розгляд у суді кримінальних проваджень» [238, с. 118].

Прогресивною норму кримінального процесуального закону, яка передбачає можливість проведення допиту в режимі відеоконференції під час досудового розслідування, визнає також В. Ю. Шепітько. На його думку, має йтися не про «відеоконференцію», а про «засоби мультимедійного зв'язку». Крім цього, вказівка про «дистанційне досудове розслідування» є надто широкою. Кримінально-процесуальний закон визначає лише дві слідчі дії, які можуть бути проведенні в цьому режимі [224, с. 201].

В. І. Фаринник зазначає, що «положення ст. 232 КПК щодо можливості проведення допиту в режимі відеоконференції виключає маніпулювання щодо затягування процесу досудового розслідування та дає змогу одержати процесуально значущу інформацію в максимально стислі строки, а також сприяє економії коштів, які виділяються на організацію діяльності правоохоронних органів, у тому числі здійснення процесу досудового розслідування кримінальних правопорушень» [239, с. 4].

І. В. Черниченко називає такі переваги застосування відеоконференції в кримінальному провадженні: «істотне прискорення строків здійснення досудового розслідування та судового провадження; зменшення фінансових витрат на проїзд викликаних до суду осіб, етапування в'язнів, утримання конвойної служби; реалізація однієї з основних засад судочинства – повного фіксування технічними засобами судового процесу; забезпечення участі осіб, які не мають можливості з поважних причин з'явитися для проведення слідчих (розшукових) дій чи в судове засідання; забезпечення особистої безпеки та захисту учасників кримінального провадження від ймовірної помсти, прямих або непрямих погроз, тиску чи залякування тощо» [240, с. 13].

У ч. 1 ст. 232 КПК України визначено, що допит потерпілого може бути проведений у режимі відеоконференції за умов трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у таких випадках:

- 1) неможливість безпосередньої участі потерпілого в досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) потреба в забезпеченні безпеки потерпілого;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого;
- 4) необхідність вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- 5) наявність інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймає слідчий, прокурор, а в разі здійснення в режимі відеоконференції допиту згідно зі ст. 225 КПК України – слідчий суддя з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників провадження. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий висловлюється проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя можуть прийняти рішення про його здійснення лише за вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення.

Відповідно до ч. 4 ст. 232 КПК України, допит потерпілого в дистанційному досудовому провадженні має здійснюватися згідно з правилами, передбаченими ст. 225–227 цього Кодексу. У ч. 7 ст. 232 КПК України зазначено, що проведення дистанційного досудового розслідування за рішенням слідчого судді здійснюється згідно з положеннями вказаної статті та ч. 4, 5 ст. 336 цього Кодексу.

Зі змісту цих норм випливає, що якщо потерпілий, який братиме участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться в приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією суду, або на території місця, у якому розташований суд, судовий розпорядник або секретар судового засідання цього суду зобов'язаний вручити потерпілому пам'ятку про його процесуальні права, перевірити його документи, що

посвідчують особу, та перебувати поряд з ним до закінчення судового засідання.

Якщо ж потерпілий, який братиме участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться в приміщенні, розташованому поза територією юрисдикції суду та поза територією міста, у якому розташований суд, слідчий суддя своєю ухвалою може доручити слідчому судді іншого суду, на території юрисдикції якого перебуває цей потерпілий, здійснити вказані дії.

Проведення допиту в режимі відеоконференції потребує від слідчого знання психологічних закономірностей формування показань, усвідомлення засад налагодження психологічного контакту між особами та організації інформаційної взаємодії з допитуваними. Допит у режимі відеоконференції є способом розв'язання завдань доказування, але лише в разі неможливості безпосередньої участі осіб у досудовому провадженні [241, с. 273].

Практичний досвід використання відеоконференцзв'язку під час проведення допиту потерпілого свідчить про існування низки проблем, що пов'язані з установленням психологічного контакту. Дослідження психологічного, процесуального та технічного аспектів вказаного процесу дало змогу В. В. Баранчуку сформулювати його переваги та недоліки. Так, негативною обставиною проведення дистанційного допиту є ускладнення, що пов'язані з візуальною психодіагностикою слідчим потерпілого через екран. Дослідження психологічних характеристик поведінки допитуваного, його індивідуально-психологічних особливостей можливі лише шляхом безпосереднього візуального сприйняття. Слідчий, спостерігаючи за поведінкою особи, доходить певних висновків щодо стану потерпілої особи, точності її показань. Під час відеоконференції прослідкувати за реакціями людини чи здійснити, наприклад, непряме спостереження досить проблематично [242, с. 230].

Аналізуючи процесуальний аспект досліджуваної проблеми, науковець наголошує на відсутності достатньої регламентації зазначеної процедури в

законодавстві. «Так, процесуально відмовитись від проведення допиту в режимі відеоконференції може лише підозрюваний, відмова потерпілого не є достатньою підставою, оскільки таку відмову можливо нівелювати вмотивованою постановою... КПК України не регламентує процедурні питання застосування технічних засобів, які мають забезпечувати надійність та якість зв'язку, правовий статус осіб, які присутні під час допиту потерпілого (спеціалісти, що забезпечують якість зв'язку), загальні умови допустимості такого допиту. Незрозуміло, яким чином практично реалізуються процесуальні права потерпілого (надання доказів, письмових пояснень, клопотань та відводів). Така законодавча неврегульованість може призвести до конфліктних ситуацій допиту, що значно ускладнить процес психологічного контакту з допитуваним» [242, с. 234].

Не можна погодитися з думкою автора про те, що процесуально відмовитись від проведення допиту в режимі відеоконференції може лише підозрюваний, відмова потерпілого не є достатньою підставою, оскільки таку відмову можливо нівелювати вмотивованою постановою. Потерпілий має право давати показання. Отже, він може відмовитись від їх надання під час проведення допиту в цьому режимі.

В. В. Баранчук наголошує на тому, що оцінною категорією є рівень інформаційної безпеки під час дистанційного допиту. Науковець стверджує: «Належний рівень безпеки має захищати від хакерських атак, утрат процесуальних документів під час передачі через Інтернет, забезпечувати неможливість здійснення запису матеріалів відео- чи аудіотрансляції сторонніми особами, гарантувати нерозголошення інформації шляхом її поширення в мережі. Нині ці завдання покладено на органи розслідування, державну судову адміністрацію та спеціалістів. Реалізується відеофіксація програмою «Skype», аудіозапис забезпечується автоматизованими системами звукозапису та протоколювання «Камертон», «Оберіг» і «Тритон». Проте важко подолати замовчування потерпілої особи, спонукаючи її до дачі повних показань та аргументуючи забезпечення їй належного рівня безпеки

за допомогою програми «Skype». Кожен звичайний користувач може здійснити її злам, провести запис трансляції, зробити стоп-кадри, використовуючи лише браузерні системи пошуку для завантаження відповідних програм» [242, с. 235].

Специфічний вид допиту потерпілого закріплено в ст. 225 КПК України – його допит слідчим суддею під час досудового розслідування в судовому засіданні. За своїм змістом і порядком він відрізняється від загальної процедури проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

У ч. 1 ст. 225 КПК України вказано, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя та здоров'я потерпілого, його тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити його допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого потерпілого в судовому засіданні, у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб.

Ця норма має певні прогалини, пов'язані з визначенням суб'єктів звернення з відповідним клопотанням до слідчого судді. «Із невідомих причин, – зауважує І. Гловюк, – потерпілого до таких суб'єктів не віднесено, хоча він може мати особисту зацікавленість у такому допиті...» [243, с. 274]. Пропозиція науковця є слушною стосовно того, що «в ст. 225 КПК України слід визнати потерпілого суб'єктом ініціювання допиту» [243, с. 279].

У цій нормі чітко визначено лише два винятки, які є підставою для звернення сторони кримінального провадження до слідчого судді із клопотанням про проведення допиту: існування небезпеки для життя чи здоров'я потерпілого та його тяжка хвороба. Вжите в ч. 1 ст. 225 КПК України формулювання «інші обставини» свідчить про невичерпність таких

обставин, наголошуючи на існуванні вірогідності унеможливити допит потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність його показань.

Розглядаючи клопотання про допит потерпілого в порядку ст. 225 КПК України, слідчий суддя має вивчити його зміст і додані до нього матеріали, оцінити обґрунтованість клопотання і визначити, чи наявні обставини, які зумовлюють допит цього учасника кримінального провадження та унеможливляють його проведення під час судового засідання.

Винятковість випадків, які можуть бути підставою для допиту потерпілого слідчим суддею під час досудового розслідування у судовому засіданні, може бути зумовлена існуванням небезпеки для його життя та здоров'я. У значенні ст. 225 КПК України таку небезпеку можна визначити як можливість заподіяння смерті, тілесних ушкоджень, виникнення захворювання особи, заподіяння шкоди її здоров'ю, у результаті чого буде неможливо провести допит потерпілого в судовому засіданні.

Аналіз судової практики дає підстави дійти висновку, що слідчі судді, розглядаючи клопотання про проведення допиту в судовому засіданні, тлумачать поняття «існування небезпеки для життя та здоров'я потерпілого» досить широко, включаючи в нього: 1) погрози вбивством або застосуванням фізичного насильства стосовно потерпілого в разі сприйняття їх як реальних; 2) інші прояви психічного насильства стосовно потерпілого, зокрема тероризування, моральний тиск, настійливі вимоги; 3) спосіб життя та стан здоров'я потерпілого, які не пов'язані із тяжкою хворобою, але об'єктивно можуть унеможливити допит у судовому засіданні або вплинути на повноту чи достовірність показань [205, с. 2–3].

Згідно з ч. 1 ст. 225 КПК України, до виняткових випадків, пов'язаних із необхідністю отримання показань потерпілого під час досудового розслідування, належить його тяжка хвороба. Поняття «тяжка хвороба» є оцінним, адже його не визначено в КПК України та нормативно-правових актах Міністерства охорони здоров'я України.

У кримінальному процесуальному контексті поняття «тяжка хвороба» – це фізичний стан особи, у якому вона перебуває тривалий час, унаслідок чого виникає вірогідність того, що на час судового розгляду кримінального провадження вона може бути неспроможною брати участь у судовому засіданні. Такий фізичний стан може бути наслідком травми або соматичного захворювання. Крім того, відповідно до ст. 225 КПК України, тяжка хвороба потерпілого становить підставу для проведення допиту за місцем перебування хворого, тобто проведення виїзного засідання. У такому разі, розглядаючи відповідне клопотання, слідчий суддя, крім вірогідності неможливості допиту такої особи під час судового розгляду кримінального провадження внаслідок тяжкої хвороби, має встановити відсутність у потерпілого можливості прибути до суду внаслідок цієї хвороби, зокрема відсутність можливості самостійного пересування особи або ймовірність настання негативних наслідків для її здоров'я.

Наприклад, 10 лютого 2014 року слідчий суддя Заставнівського районного суду Чернівецької області постановив ухвалу про задоволення клопотання слідчого про допит потерпілої М. під час досудового розслідування у виїзному судовому засіданні, з огляду на таке: хвора потерпіла перебуває у відділенні інтенсивної терапії Заставнівської центральної районної лікарні і, хоча завдані їй тілесні ушкодження не становлять небезпеки для її життя, така загроза існує внаслідок її вікових (потерпіла 1934 року народження) та хронічних захворювань [205, с. 4].

Перелік інших обставин, які можуть унеможливити допит потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, у ст. 225 КПК України не вказано. Тому ми підтримуємо висловлену в наукових колах пропозицію закріпити в цій статті вичерпний перелік таких обставин [244, с. 43].

Розглядаючи клопотання про допит потерпілого в порядку ст. 225 КПК України, до виняткових випадків, які унеможливають цей допит або

можуть вплинути на повноту чи достовірність його показань, крім зазначених, слідчі судді зараховують:

- 1) тривале відрядження, виїзд на роботу, навчання або постійне проживання за межі України;
- 2) потерпілий є громадянином іноземної держави, постійно проживає за межами України і має намір повернутись до місця постійного проживання;
- 3) призов на службу в Збройні сили України;
- 4) відсутність постійного місця проживання та постійної роботи;
- 5) потерпілий перебуває на території України без законних на те підстав і підлягає видворенню за межі України;
- 6) психологічні особливості неповнолітнього потерпілого;
- 7) потерпілий та підозрюваний є близькими родичами;
- 8) потерпілого засуджено до покарання у виді обмеження чи позбавлення волі або застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [205, с. 5–6].

Наявність тяжкої хвороби потерпілого та існування інших обставин, що надають можливість його допиту слідчим суддею, «мають бути належним чином зафіксовані, задокументовані або впливати з матеріалів досудового розслідування (фактичні підстави здійснення цієї дії)» [245, с. 11].

У ч. 1 ст. 225 КПК України зазначено, що допит потерпілого здійснюється в судовому засіданні в місці розташування суду або перебування потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

Водночас існують певні винятки з цього правила, зокрема:

- 1) неприбуття сторони, яку було належним чином повідомлено про місце й час проведення судового засідання, для участі в допиті потерпілого за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні;
- 2) допит потерпілого, згідно з положеннями вказаної статті, може бути також проведений за відсутності сторони захисту,

якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру в цьому кримінальному провадженні.

У ч. 2 ст. 225 КПК України передбачено, що для допиту тяжко хворого потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання. Таке рішення слідчий суддя приймає в разі, якщо на його розгляд сторона кримінального провадження надасть висновок лікаря про те, що тяжка хвороба загрожує життю потерпілого чи може призвести до погіршення стану його здоров'я в разі доставки з лікувального закладу для допиту до суду.

Деякі науковці критично оцінюють ч. 2 ст. 225 КПК України, зауважуючи, що для допиту тяжко хворого потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання. Так, Л. Д. Удалова акцентує на такому: «Незрозуміло, хто буде визначати, що особа є тяжко хворою, та які хвороби слід відносити до такого стану. Стаття 3 КПК України «Визначення основних термінів Кодексу» цього не роз'яснює. Зазначене положення порушує принцип публічності та не відповідає ст. 232 КПК України, яка передбачає допит у режимі відеоконференції під час досудового розслідування, причому якраз у п. 1 ч. 1 цієї статті передбачено неможливість безпосередньої участі цих осіб за станом здоров'я» [167, с. 33].

Думку про те, що вказане положення порушує засаду публічності, слід визнати хибною. Навпаки, відповідно до ст. 25 КПК України, яка закріплює цю засаду кримінального провадження, прокурор, слідчий зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Один із таких заходів і полягає у тому, що сторона обвинувачення ініціює розгляд питання про допит слідчим суддею тяжко хворого потерпілого в судовому засіданні.

Також не можна погодитись із твердженням науковця про те, що вказане положення ч. 2 ст. 225 КПК України не відповідає змісту ст. 232

цього Кодексу, яка передбачає допит у режимі відеоконференції під час досудового розслідування, причому якраз у п. 1 ч. 1 цієї статті передбачено неможливість безпосередньої участі цих осіб за станом здоров'я.

Якщо тяжко хворий потерпілий перебуває в лікарні, яка знаходиться на території, що перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, значно простіше провести виїзне судове засідання для його допиту слідчим суддею, ніж провести цей допит у режимі відеоконференції. Для цього потрібно буде здійснити організаційні заходи, налагодити зв'язок і запросити спеціалістів, які налагодять канал зв'язку, забезпечать установку устаткування, належну якість зображення і звуку в палаті лікарні, у якій перебуває потерпілий.

Докази, отримані слідчим суддею під час допиту потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, слугують для суду першої інстанції основою рішення. Потерпілого не потрібно повторно допитувати в суді. Водночас із цього правила також є виняток.

У ч. 4 ст. 225 КПК України вказано, що суд під час судового розгляду має право допитати потерпілого, якого допитували відповідно до правил цієї статті, зокрема в разі, якщо такий допит проведено за відсутності сторони захисту або якщо є потреба в уточненні показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані внаслідок допиту під час досудового розслідування.

Таким чином, важливість застосування цієї спеціальної судової процедури в досудовому провадженні, на думку Ю. П. Аленіна, полягає в тому, що в подальшому, навіть за неможливості допиту в судовому розгляді допитаного слідчим суддею потерпілого, суд може визнати доказами відомості, що містяться в його показаннях, наданих слідчому судді [245, с. 13].

У контексті дослідження ми не поділяємо думку Д. Б. Сергєєвої стосовно того, що «допит потерпілого під час досудового розслідування в

судовому засіданні не є окремим видом допиту, оскільки не має таких сутнісних процесуальних особливостей, які б йому надавали статус окремої самостійної слідчої дії. З об'єктивних причин цей допит проводиться в суді» [246, с. 183–184].

Особливості допиту потерпілого в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, є очевидними. Головна з них полягає в тому, що показання потерпілого, отримані слідчим суддею під час проведення допиту на стадії досудового розслідування в судовому засіданні, вважають доказом під час судового розгляду.

2.3. Допит потерпілого під час судового розгляду

Порядок проведення допиту потерпілого під час судового розгляду регламентовано в ст. 353 КПК України. У ч. 1 цієї статті зазначено, що перед допитом потерпілого головуючий встановлює відомості про його особу та встановлює стосунки потерпілого з обвинуваченим. Крім того, головуючий з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права та обов'язки потерпілого, чи розуміє він їхній зміст, а за потреби – роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання.

Викликає заперечення коментар цієї норми, наданий Г. І. Сисоєнко: «Перед початком допиту потерпілого попереджають про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих свідчень та про його право не давати свідчення щодо себе, близьких родичів і членів сім'ї» [81, с. 735].

По-перше, потерпілого перед допитом попереджають про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань, а не свідчень. По-друге, не можна попереджати про право, оскільки його роз'яснюють. По-третє, потерпілому не роз'яснюють право не давати свідчення щодо себе,

близьких родичів та членів сім'ї. Законодавець надав потерпілому більше право – право взагалі відмовитись від давання показань щодо будь-яких осіб.

У ч. 2 ст. 353 КПК України визначено, що допит потерпілого відбувається з дотриманням правил передбачених ч. 2, 3, 5–14 ст. 352 цього Кодексу. Тобто, його допит має здійснюватися з дотриманням правил допиту свідка.

Зазначену регламентацію аргументують такими положеннями. Закон забороняє поєднувати обов'язки свідка з обов'язками інших учасників кримінального провадження. Виняток становить лише потерпілий. Фактично він завжди і потерпілий, і особа, якій відомо або може бути відомо обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Ураховуючи таку природу показань потерпілого, закон встановив майже аналогічні правила допиту для свідків і потерпілих. Відмінність полягає в тому, що потерпілий є зацікавленим учасником, стороною кримінального провадження з усім переліком прав, наданих йому законом для захисту своїх законних інтересів. Тому, на відміну від свідка, його не видаляють із зали судового засідання, він бере участь у безпосередній перевірці доказів, у тому числі шляхом участі в допиті свідків» [247, с. 427].

Потерпілого мають допитувати перед допитом свідків. У контексті розгляду черговості їх допиту М. С. Строгович слушно зазначає, що потерпілого обов'язково мають допитувати перед свідками, оскільки це дає змогу унеможливити вплив показань, наданих свідками в суді, на показання потерпілого, який, на відміну від свідків, до допиту не видаляється із зали судового засідання. Окрім цього, надані ним показання щодо обставин злочину, від якого він постраждав, значною мірою зумовлюють порядок і зміст допиту підсудного, свідка та перевірки інших доказів [248, с. 296].

У ст. 353 КПК прямо не зазначено, що потерпілого допитують перед допитом свідків. Цей недолік зазначеної статті слід усунути. Прикладом позитивного регулювання вказаного питання є кримінальне процесуальне законодавство деяких країн. Наприклад, у ч. 2 ст. 330 КПК Азербайджанської

Республіки визначено, що в судовому засіданні потерпілого допитують до допиту свідка та дослідження інших доказів. Виняток може становити лише допит обвинуваченого [249].

Головуючий у судовому засіданні має привести потерпілого до присяги, якщо він не відмовився давати показання [250, с. 153]. Інакше кажучи, йому надають текст присяги про те, що він присягається говорити суду правду і лише правду, що потерпілий повинен зачитати вголос. Німий потерпілий складає присягу в письмовій формі, підписуючи текст такого самого змісту [251, с. 204].

У юридичній літературі наголошено на тому, що «потерпілого, як і свідка, допитують шляхом застосування прямого та перехресного допиту. Однак КПК України не регламентує, хто має першим допитувати потерпілого. Ураховуючи, що потерпілий може набувати в деяких випадках прав сторони обвинувачення, доцільно, щоб його допитували за правилами допиту свідка обвинувачення» [128, с. 659]. Цю думку ми однозначно поділяємо.

Аналізуючи нормативні положення КПК України, можна дійти висновку, що прямий допит потерпілого відрізняється від прямого допиту обвинуваченого. Причому деякі науковці не вбачають між ними особливої різниці, зауважуючи, що «після приведення потерпілого до присяги головуєчий пропонує потерпілому у формі вільної розповіді викласти обставини, відомі йому у зв'язку з учиненням щодо нього кримінального правопорушення» [252, с. 93].

О. Ю. Костюченко слушно констатує, що «з такою позицією не можна погодитись, оскільки в ст. 353 КПК України законодавець безпосередньо передбачив саме прямий і перехресний допит сторонами, а не вільний виклад показань ... потерпілим суду» [253, с. 67].

Дійсно, у ст. 353 КПК України не йдеться про пропозиції головуєчого потерпілому щодо вільного викладу ним показань. Це положення стосується лише допиту обвинуваченого. У ч. 1 ст. 351 КПК України вказано, що допит

обвинуваченого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник.

На нашу думку, слід змінити порядок допиту потерпілого. Статтю 353 КПК України варто доповнити положенням стосовно того, що допит потерпілого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого його допитують шляхом застосування прямого та перехресного допиту.

Після закінчення прямого допиту потерпілого головуючий надає можливість стороні захисту здійснити його перехресний допит. Власне категорію «перехресний допит» законодавчо не визначено. Зміст цього поняття розкривають науковці. Його, наприклад, тлумачать як «один із видів судового допиту, що проводиться за особливими правилами та який повинен обмежуватися обставинами, що з'ясовані під час прямого допиту, або стосуватися питань достовірності показань і може бути проведений лише учасниками процесу, які, згідно із законом, мають право ініціювати судовий допит та інтерес яких відрізняється від інтересу особи, котра провела допит» [254, с. 325].

Перехресний допит здійснюють з обставин, які були предметом прямого допиту потерпілого, з метою перевірки наданих ним показань щодо обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також для отримання нових відомостей від нього. Під час цього допиту можна ставити навідні запитання.

Під час проведення допиту потерпілого сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосується суті кримінального провадження. Також він вправі зняти запитання, якщо воно сформульоване таким чином, щоб може принизити гідність потерпілого, або якщо воно спрямоване на викриття потерпілого в учиненні якогось кримінального правопорушення, оскільки він не зобов'язаний давати показання проти себе. На зняті запитання потерпілий не

повинен відповідати. Водночас до журналу судового засідання їх потрібно занести.

Оскільки КПК України не регулює питання стосовно того, хто має першим допитувати потерпілого, вважаємо за доцільне доповнити ст. 353 Кодексу положенням, згідно з яким допит потерпілого відбувається за правилами допиту свідка обвинувачення.

Розглядаючи це питання, слід звернути увагу на твердження В. М. Тертишника щодо порядку допиту потерпілого в суді: «Розпочинаючи безпосередньо допит, суд з'ясовує ставлення потерпілого до підсудного та пропонує розповісти все, що йому відомо в справі. Потім потерпілого допитує прокурор (обвинувач), а після цього запитання можуть ставити потерпілому інша сторона й інші учасники процесу. Щодо потерпілого перехресний допит не передбачений» [255, с. 183].

З викладеним не можна погодитись. Зі змісту ч. 8 ст. 352 КПК України, до якої відсилає ч. 2 ст. 353 цього Кодексу, впливає, що після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту потерпілого. На тому, що потерпілого як і свідка допитують шляхом застосування перехресного допиту, наголошують С. М. Міщенко [81, с. 90], Т. М. Кузик [187, с. 17].

Якщо потерпілий під час допиту висловлюється нечітко, відповідаючи на поставлені йому запитання, або з його слів не можна дійти висновку про те, чи визнає він обставини чи заперечує їх, суд вправі зажадати від нього конкретної відповіді – «так» чи «ні».

Після допиту потерпілого йому можуть ставити запитання цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники та законні представники, а також головуючий і судді. Суд вправі вимагати від осіб, які ставлять запитання, формулювати їх зрозумілою для потерпілого мовою. Вони мають бути коректними, чіткими, ясними та конкретними, урахувати його інтелектуальний рівень.

Потерпілий може бути допитаний повторно в тому самому або наступному судовому засіданні за його клопотанням, за клопотанням сторони кримінального провадження або за ініціативою суду, зокрема, якщо під час судового розгляду з'ясується, що потерпілий може надати показання стосовно обставин, щодо яких його не допитували.

Може бути проведено додатковий допит потерпілого з питань, які залишилися нез'ясованими під час першого допиту. Причому йому ставлять нові запитання, які були упущені під час основного допиту або виникли в суду чи учасників кримінального провадження вже під час судового розгляду. Показання потерпілого на додатковому допиті стосуються нових обставин, а також можуть уточнювати чи роз'яснювати попередні показання.

Надаючи показання, потерпілий, крім фактичних даних, може повідомити суду власну думку про них. Ураховуючи цю особливість показань потерпілого, такі науковці, як Є. Г. Коваленко [256, с. 395], В. Я. Дорохов [257, с. 8], Л. Д. Кокорев [258, с. 26–27], зараховують до їх предмета висновки, пояснення з приводу обставин справи та думки про них. Ми обстоюємо протилежну точку зору, про що йшлося вище.

Згідно з ч. 5 ст. 225 КПК України, з метою перевірки правдивості показань потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими слідчому судді під час проведення досудового розслідування в судовому засіданні, їх можуть оголосити під час його допиту в межах судового розгляду. Це виняток із такої засади кримінального провадження, як безпосередність дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК України).

Суд має право допитати потерпілого, якого вже було допитано в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, якщо визнає це за необхідне, зокрема в разі, коли такий допит було проведено за відсутності сторони захисту або якщо існує потреба в уточненні чи отриманні показань щодо обставин, які не було з'ясовано внаслідок допиту під час досудового розслідування.

У виняткових випадках для забезпечення безпеки потерпілого, який підлягає допиту, суд за власної ініціативи або за клопотанням сторін кримінального провадження чи безпосередньо потерпілого повинен постановити вмотивовану ухвалу про проведення допиту потерпілого з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможлиблює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання та слухати відповіді на них. Якщо існує загроза ідентифікації голосу потерпілого, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод. Перед постановленням відповідної ухвали суд зобов'язаний з'ясувати наявність заперечень сторін кримінального провадження проти проведення допиту потерпілого в умовах, що унеможлиблюють його ідентифікацію, і в разі їх обґрунтованості відмовити в проведенні допиту потерпілого у визначеному порядку.

Це правило кореспондується з ч. 2 ст. 16 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [29]. У цій нормі передбачено, що у випадках та в порядку, передбачених КПК України, для забезпечення безпеки учасника кримінального провадження, суд за власної ініціативи або за клопотанням учасників кримінального провадження може прийняти рішення про проведення допиту учасника кримінального провадження з використанням відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі в спосіб, що унеможлиблює ідентифікацію особи, яка дає показання.

Ураховуючи вікові психологічні особливості малолітніх та неповнолітніх потерпілих, законодавець передбачає особливості їх допиту. Так, у ч. 5 ст. 354 КПК України зазначено, що такий допит проводять з дотриманням правил, передбачених цією статтею, а саме:

1. Допит малолітнього потерпілого і, за розсудом суду, неповнолітнього потерпілого проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря.

Допит малолітнього потерпілого, тобто дитини до досягнення нею 14 років обов'язково проводять у присутності: законного представника (батьків, а в разі їх відсутності – опікуна або представника органів опіки й піклування); педагога чи психолога. За розсудом суду в присутності цих осіб проводять допит неповнолітнього потерпілого (віком від 14 до 18 років).

Лікаря залучають для проведення допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого, якщо за наслідками вчиненого кримінального правопорушення в нього виникли тимчасові розлади психічної діяльності чи фізичні розлади здоров'я [252, с. 96].

У разі, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього потерпілого, суд за його клопотанням чи з власної ініціативи вправі обмежити участь у проведенні допиту, усунути його від участі в судовому провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

Для створення сприятливої обстановки, комфорту й захищеності запрошують того педагога, який безпосередньо знає та навчає допитуваного. За участю психолога допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводять у разі, якщо внаслідок учиненого кримінального правопорушення йому завдано певних моральних страждань, що призвели до тимчасового хворобливого стану (стрес, постійне перебування в стані страху тощо) [252, с. 96].

До початку допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого суд повинен встановити особу законного представника, педагога, психолога, а також лікаря, якщо суд визнав необхідним його присутність, перевірити їхні документи.

2. Потерпілому, який не досяг 16-річного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

Якщо потерпілий віком від 11 до 16 років надасть завідомо неправдиві показання, то це означає, що він учинив суспільно небезпечне діяння. Отже, перед допитом суд має роз'яснити йому наслідки надання ним завідомо неправдивих показань, що повинно забезпечити надання ним правдивих показань.

Однак потрібно нормативно врегулювати це питання. На нашу думку, ч. 2 ст. 354 КПК України варто доповнити положенням, згідно з яким перед допитом потерпілого віком від 11 до 16 років суд попереджує його стосовно того, що в разі надання ним завідомо неправдивих показань до нього буде застосовано примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України.

3. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань і ставити запитання. Головуючий має право відвести поставлене питання.

Ці особи можуть висловити протест, наприклад, щодо запитання, яке, на їх думку, не стосується кримінального провадження. Законний представник, педагог, психолог або лікар в порядку черговості можуть поставити запитання малолітньому або неповнолітньому потерпілому лише після його прямого та перехресного допиту.

4. У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього потерпілого, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження).

Слід погодитись із твердженням В. Т. Маляренка про те, що «необхідність проведення такого допиту в режимі відеоконференції зазвичай виникає з огляду на прагнення запобігти або мінімізувати психологічне травмування неповнолітнього або малолітнього потерпілого..., що може бути

викликане його особистим візуальним контактом з обвинуваченим» [252, с. 54].

Засада безпосередності дослідження показань вимагає, щоб потерпілий був допитаний у судовому засіданні, а суд, прокурор, сторона захисту, інші учасники провадження могли вислухати його показання, поставити необхідні запитання. Тому неможливо замінити допит потерпілого в суді оголошенням його показань, наданих під час проведення досудового розслідування.

На нашу думку, доцільно передбачити один виняток із цього правила. Так, варто допускати оголошення показань, які потерпілий давав під час проведення досудового розслідування, коли є істотні протиріччя в його показаннях, для їх усунення та з'ясування причин. Формулювати висновок про те, чи є в показаннях потерпілого протиріччя, наскільки вони суттєві, можна лише після того, як потерпілий надасть показання та відповідь на запитання суду, прокурора, обвинуваченого, його захисника. Тоді й потрібно приймати рішення про оголошення показань потерпілого. Після їх оголошення суд має запитати потерпілого про причини істотних суперечностей. Його пояснення мають бути ретельно перевірені.

Загальне правило про безпосередність дослідження показань, а отже, обов'язок суду дослідити показання потерпілого, містить винятки. У ч. 3 ст. 349 КПК України вказано, що суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих фактичних обставин, які ніким не оспорується. Причому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що в такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

Роз'яснення щодо застосовування цієї норми надав Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у п. 8 інформаційного листа «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до

Кримінального процесуального кодексу України» від 5 жовтня 2012 року № 223-1446/0/4-12 [113, с. 95–112].

Якщо обвинувачений цілком визнає свою вину в інкримінованому йому органом досудового розслідування кримінальному правопорушенні, погоджується з кваліфікацією вчиненого ним діяння, а прокурор, потерпілий не висловлюють жодних заперечень щодо встановлених обставин, суд вправі визнати недоцільним дослідження доказів, поданих на підтвердження події кримінального правопорушення, винуватості обвинуваченого в його вчиненні тощо. Причому суд зобов'язаний з'ясувати, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, переконатись у добровільності їх позиції та роз'яснити їм, що в такому разі вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Ці роз'яснення суду та пояснення обвинуваченого, потерпілого, прокурора й інших осіб мають бути відображені в усіх засобах фіксування кримінального провадження [285].

Ми поділяємо пропозиції В. М. Тертишника та О. І. Тертишник [259, с. 22], А. В. Форостяного [260, с. 66–67] відносно того, що необхідно виключити ч. 3 зі ст. 349 КПК України. Науковці слушно зауважують, що проведення скороченого судового розгляду суперечить деяким засадам кримінального провадження, зокрема такій zasadі, як безпосередність дослідження показань, речей і документів.

Наша аргументація цієї пропозиції зводиться до того, що під час проведення спрощеного судового розгляду не допитують потерпілих. Водночас у ч. 4 ст. 95 КПК України визначено, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання. Однак суд приймає рішення на показаннях потерпілого, наданих ним під час проведення досудового розслідування, які в суді не є допустимими доказами.

Висновки до розділу 2

1. Пропонуємо ст. 91 КПК України доповнити положенням про те, що в кримінальному провадженні підлягають доказуванню обставини, які характеризують потерпілого та його поведінку до вчинення та після вчинення кримінального правопорушення. Також § 2 глави 4 цього Кодексу слід доповнити статтею, у якій потрібно навести перелік цих обставин.

2. У ч. 1 ст. 226 КПК слід вказати, що допит неповнолітньої особи віком до 14 років, а за розсудом слідчого – віком до 16 років має відбуватись у присутності педагога або психолога, а за потреби – лікаря, батьків чи інших законних представників.

3. Статтю 242 КПК України необхідно доповнити положенням, згідно з яким експертизу проводять в обов'язковому порядку для встановлення психічного та фізичного стану потерпілого, якщо виникає сумнів відносно його можливості правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них.

Потребує нормативного врегулювання питання щодо поміщення потерпілого на стаціонар для проведення судово-психіатричної або судово-медичної експертизи, якщо під час проведення амбулаторної експертизи неможливо з'ясувати, чи може він правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них. Потерпілий не може бути примусово поміщений у медичний заклад для проведення експертизи, за виключенням випадків, коли він викриває підозрюваного, обвинуваченого в учиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, та немає іншої можливості перевірити достовірність його показань.

4. Законодавець має застосувати диференційований підхід до регламентації питання про тривалість проведення допиту неповнолітніх потерпілих залежно від їх вікових груп.

5. На потерпілого слід покласти обов'язок давати показання в тому разі, якщо він ініціював кримінальне провадження, тобто звернувся до

уповноваженого органу із заявою про вчинення щодо нього кримінального правопорушення. Якщо ж прокурор, слідчий розпочали досудове розслідування без цієї заяви та в подальшому від особи, якій кримінальним правопорушенням завдана шкода, не надійшла заява про залучення її до провадження як потерпілого, потерпілий має право давати показання.

6. Якщо буде встановлено, що потерпілий зазнає психічного впливу, на його адресу лунають погрози стосовно фізичної розправи, слідчий зобов'язаний вжити правових заходів, спрямованих на запобігання та усунення перешкод щодо отримання його показань.

7. Доцільно доповнити ст. 224 КПК України нормою про те, що в разі відмови потерпілого давати показання слідчий, прокурор, який проводить допит, зобов'язаний його зупинити одразу після отримання такої заяви.

8. Пропонуємо доповнити ст. 224 КПК України нормою, згідно з якою під час допиту потерпілого може бути присутній його представник, який має право: надавати в присутності слідчого консультації потерпілому; ставити з дозволу слідчого запитання потерпілому для уточнення та доповнення відповідей, які підлягають занесенню до протоколу; висловлювати заперечення проти незаконних дій слідчого щодо порядку проведення ним допиту, що підлягають занесенню до протоколу; застосовувати з дозволу слідчого технічні засоби.

9. Замість ст. 224 «Допит» доцільно доповнити КПК України статтями про особливості допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, а також статтями про зміст протоколів їх допиту.

10. У ч. 1 ст. 107 КПК України потрібно навести перелік учасників кримінального провадження, у якому має бути і потерпілий, за клопотанням яких застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії є обов'язковим. Також цю статтю слід доповнити положенням про те, що застосування цих засобів є обов'язковим: якщо для проведення допиту потерпілого та інших осіб запрошувався перекладач; для фіксації показань потерпілого та інших осіб, що знаходяться в небезпечному для життя стані,

яким погрожують убивством, застосуванням насильства або іншими протиправними діями.

11. Доцільно виключити ч. 9 зі ст. 224 КПК та доповнити главу 20 Кодексу статтями «Очна ставка», «Проведення очної ставки», які за змістом мають відповідати ст. 172, 173 КПК 1960 року.

12. Частину 2 ст. 354 КПК України слід доповнити положенням, згідно з яким перед допитом у судовому засіданні потерпілого віком від 11 до 16 років суд попереджує його про те, що в разі надання ним завідомо неправдивих показань до нього буде застосовано примусові заходи виховного характеру.

13. Необхідно виключити ч. 3 ст. 349 КПК України щодо проведення скороченого судового розгляду. Відмова від дослідження доказів, у тому числі від показань потерпілого, порушує таку засаду кримінального провадження, як безпосередність дослідження показань, речей і документів.

РОЗДІЛ 3

ПЕРЕВІРКА ТА ОЦІНКА ПОКАЗАНЬ ПОТЕРПІЛОГО

3.1. Перевірка показань потерпілого

Показання потерпілого, як і будь-який інший доказ, підлягає обов'язковій перевірці. Лише після її проведення відомості, що містяться в них, можуть слугувати основою процесуальних рішень, які приймають слідчий, прокурор і суд у кримінальному провадженні.

Перш ніж вдатися до розгляду цього питання, слід зауважити, що КПК України не містить визначення такого елемента кримінального процесуального доказування, як перевірка доказів. Тут також не розкрито зміст цієї категорії. Законодавець застосовує інший аналог цього поняття – дослідження доказів. Так, наприклад, у ч. 1 ст. 23 КПК України передбачено, що суд досліджує докази безпосередньо, а в ст. 349 цього Кодексу йдеться про визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження.

На відміну від чинного КПК України, у кримінальному процесуальному законодавстві деяких країн наявні статті, у яких закріплено вимогу про здійснення перевірки доказів.

Так, наприклад, у ст. 104 «Перевірка доказів» КПК Республіки Білорусь зазначено, що зібрані в матеріалах і кримінальній справі докази підлягають всебічній, повній та об'єктивній перевірці органами кримінального переслідування та судом. Перевірка доказів полягає в їх аналізі, зіставленні з іншими доказами, наявними в матеріалах і кримінальній справі, а також у встановленні їх джерел, отриманні інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ, який перевіряють [193].

У ст. 87 «Перевірка доказів» КПК Російської Федерації йдеться про те, що перевірку доказів проводять дізнавач, слідчий, прокурор, суд шляхом зіставлення з іншими доказами, що є в кримінальній справі, а також встановлення їх джерел, отримання інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ, який перевіряється [192].

Стаття 94 «Перевірка доказів» КПК Республіки Узбекистан визначає, що підставами рішення в справі можуть слугувати лише докази, що підлягали ретельній, повній та об'єктивній перевірці. Перевірка передбачає збирання додаткових доказів, якими можуть бути підтверджені або спростовані докази, що перевіряються [197].

У ст. 92 «Перевірка доказів» КПК Киргизької Республіки передбачено, що зібрані в справі докази підлягають всебічній та об'єктивній перевірці. Перевірка полягає в аналізі отриманого доказу, його зіставленні з іншими доказами, збиранні нових доказів, перевірці джерел їх отримання [195].

У ст. 144 «Перевірка доказів» КПК Азербайджанської Республіки зазначено, що докази, зібрані під час кримінального переслідування, мають бути повно, всебічно й об'єктивно перевірені. У межах перевірки зібрані докази аналізуються та зіставляються між собою, збираються нові докази, встановлюється достовірність джерел отриманих доказів [249].

Ураховуючи законодавчий досвід наведених зарубіжних країн, пропонуємо § 2 глави 4 КПК України доповнити статтею «Перевірка доказів», виклавши її в такій редакції: «Перевірка доказів проводиться слідчим, прокурором, судом шляхом зіставлення з іншими доказами, наявними в кримінальному провадженні, а також встановлення їх джерел, отримання інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ, який перевіряється».

У науці кримінального процесу дискусійним є питання щодо співвідношення між перевіркою доказів та їх оцінкою. Вдало обґрунтовує їх відмежування М. М. Михеєнко, який зазначає, що перевірка може здійснюватися як за допомогою практичних (слідчих і судових) дій, так і

логічним шляхом, за допомогою розумової діяльності, на відміну від оцінки, яка є виключно розумовою діяльністю [261, с. 16]. Аналогічної точки зору дотримуються С. М. Стахівський [147, с. 50], В. В. Назаров та Г. М. Омельченко [262, с. 174], А. П. Запотоцький та Д. О. Савицький [263, с. 145].

Спрямованість, характер, обсяг і порядок перевірки показань потерпілого залежать не лише від розсуду слідчого, прокурора, суду, а й значною мірою від об'єктивних факторів: особливостей учиненого кримінального правопорушення; повноти чи неповноти показань, внутрішньої їх несуперечливості чи суперечливості; відповідності чи невідповідності іншим зібраним доказам; кількості та якості зібраних доказів, пов'язаних через факти, що відображаються, з показаннями потерпілого; співвідношення відомих фактів і припущень.

Перевірці показань потерпілого на стадії досудового розслідування притаманні такі особливості: її проводять за відсутності в слідчого цілісного уявлення про вчинене кримінальне правопорушення, тобто в умовах суттєвої пізнавальної невизначеності; вона відбувається в умовах обмеження дії таких засад кримінального провадження, як змагальність сторін, гласність судового провадження; її проводить слідчий, який обмежений у процесуальній самостійності, оскільки на зміст і результати його діяльності з перевірки показань потерпілого можуть впливати керівник органу досудового розслідування та прокурор; її здійснює слідчий, основним змістом діяльності якого є реалізація функції обвинувачення; зміст і результати діяльності з перевірки показань потерпілого не є остаточними та обов'язковими для суду.

Перевірку показань потерпілого на стадії досудового розслідування також може здійснювати керівник органу досудового розслідування, якщо він особисто здійснює розслідування, бере участь у проведенні слідчим допиту потерпілого або ознайомлюється з протоколом його допиту. За результатами такої перевірки він може давати слідчому письмові вказівки

про проведення необхідних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Прокурор здійснює перевірку показань потерпілого, якщо він особисто проводить допит потерпілого, вивчає протокол його допиту, складений слідчим, а також під час погодження клопотань слідчого про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, під час прийняття рішення про зупинення досудового розслідування, закриття кримінального провадження, складання клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, затвердження обвинувального акта.

Перевірка показань потерпілого починається вже під час його допиту. За сприятливих умов вона може бути завершена під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Складністю вирізняється питання про перевірку показань потерпілого на початковому етапі досудового розслідування, коли встановлено лише окремі факти, які вказують на ознаки кримінального правопорушення, коли ще не відомі деякі суттєві обставини, наприклад, особа, яка його вчинила. У таких випадках перевірка показань потерпілого, яка почалась, може тривати значний час, іноді до закінчення досудового розслідування. Слідчий може повертатися до неї неодноразово в разі отримання інших доказів.

У перевірці показань потерпілого на стадії досудового розслідування активну участь може брати сторона захисту. Так, підозрюваний, його захисник, законний представник можуть заявляти клопотання, прямо чи непрямо пов'язані з їх перевіркою; ставити запитання потерпілому під час проведення одночасного допиту; вносити в протоколи слідчих (розшукових) дій, у проведенні яких вони брали участь, доповнення й зауваження; подавати скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора.

Перевірка показань потерпілого на стадії судового розгляду має певні особливості: перевірка здійснюється незалежним органом – судом, який не пов'язаний у своїй діяльності змістом функцій обвинувачення та захисту;

перевірка відбувається в умовах дії таких засад кримінального провадження, як безпосередність дослідження показань, речей і документів, змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; у перевірці мають можливість брати участь учасники судового провадження, що дає змогу суду враховувати чинники, якими вони керуються під час перевірки показань потерпілого.

Суд перевіряє лише показання потерпілого, які надані під час проведення допиту під час судового розгляду. Показання, надані потерпілим під час досудового розслідування, не перевіряють, оскільки, відповідно до ч. 2 ст. 23 КПК України, для суду вони не є доказами.

З цього правила є виняток, передбачений ст. 225 КПК України. Якщо в суду чи сторін кримінального провадження під час судового розгляду виникають обґрунтовані сумніви щодо правдивості показань потерпілого, наданих слідчому судді під час досудового розслідування в судовому засіданні, ці показання, згідно з ч. 5 цієї статті, можуть бути оголошені після його допиту в судовому розгляді з метою перевірки їх правдивості.

Перевірку показань потерпілого провадять шляхом їх аналізу, зіставлення з іншими доказами, що може спонукати слідчого, прокурора та суд до висновку про необхідність збирання нових доказів, які підтверджують або спростовують докази, що перевіряються. Особливість перевірки цих показань полягає в тому, що її здійснюють як логічним шляхом, так і за допомогою слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Логічний шлях перевірки показань потерпілого полягає в аналізі та вивченні їх змісту, а також зіставленні з іншими зібраними доказами. Так, під час аналізу цих показань слідчий з'ясовує, чи міг потерпілий за цих умов правильно сприймати та зберігати в пам'яті те, що він бачив або чув, чи немає протиріч у його показаннях. Якщо в показаннях є суперечливі твердження, необхідно їх усунути шляхом додаткового з'ясування фактів та обставин.

Зіставляючи показання потерпілого з іншими зібраними доказами, слідчий, прокурор, суд пізнають й інші їх властивості. Ідеться про з'ясування характеру та меж впливу особливостей, притаманних різним ознакам цих показань, на їх зміст, а отже, на належність і достовірність. Наприклад, шляхом зіставлення можна встановити, що неприязні стосунки потерпілого з підозрюваним не вплинули на правдивість його показань, а несприятливі умови, у яких він сприймав факти, що мають значення для кримінального провадження, стали причиною їх неповноти.

Іншим шляхом перевірки показань потерпілого є проведення додаткових або нових слідчих (розшукових) дій. «Наприклад, перевіряючи докази, які містяться в показаннях потерпілого, слідчий виявив їх неповноту. Для того, щоб усунути цю прогалину, він проводить додатковий допит потерпілого. Інформацію, одержану внаслідок допиту потерпілого, можна перевірити й іншим шляхом, наприклад призначити експертизу, допитати інших суб'єктів кримінального процесу, тобто провести нові слідчі дії, за допомогою яких можуть бути не лише перевірені наявні докази, а й одержані нові» [148, с. 52].

У ч. 1 ст. 223 КПК України визначено, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Аналіз норм глави 20 КПК України засвідчує, що законодавцем визначено порядок проведення таких слідчих (розшукових) дій: допиту (ст. 224 КПК України) та його окремих видів – допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні (ст. 225 КПК України) та допиту малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК України); пред'явлення для впізнання особи, речей, трупа (ст. 228–231 КПК України); обшуку (ст. 234–236 КПК України); огляду (ст. 237 КПК України); огляду трупа (ст. 238 КПК України), огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (ст. 239 КПК України); слідчого експерименту (ст. 240 КПК України); освідкування особи

(ст. 241 КПК України); залучення експерта (ст. 243, 244 КПК України); отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України).

Усі слідчі (розшукові) дії можуть бути засобом перевірки показань потерпілого. Однак КПК передбачає проведення деяких із них, метою яких є саме перевірка доказів. До них належать одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент та пред'явлення для впізнання.

Якщо між показаннями потерпілого та показаннями свідка, підозрюваного або іншого потерпілого є розбіжності, відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України, слідчий, прокурор має право провести їх одночасний допит для з'ясування відповідних причин.

Ідеться про розбіжності у показаннях, що: 1) не дають можливості дійти однозначної відповіді про обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні; 2) мають протилежні оцінки зібраних доказів; 3) компрометують джерела отримання цих доказів; 4) мають заперечення з приводу засобів отримання певних зібраних під час розслідування доказів [128, с. 459].

На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Потерпілі попереджаються про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, а свідки – про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і давання завідомо неправдивих показань.

Викликаним почергово пропонують дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводять допит, після чого слідчий, прокурор можуть поставити запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники та представники мають право ставити одне одному запитання, що стосуються предмета допиту. Оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволено лише після давання ними показань.

Забороняється проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях за

участю малолітнього або неповнолітнього потерпілого разом з підозрюваним у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності, а також щодо злочинів, учинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування.

Викликає заперечення висловлена в юридичній літературі думка про те, що «передбачена ч. 9 ст. 224 КПК України заборона на проведення одночасного допиту декількох осіб за участю малолітнього або неповнолітнього потерпілого виглядає небездоганно з правової точки зору, тим більше, що в багатьох випадках може йтися про звинувачення підозрюваного в учиненні тяжких злочинів. Обґрунтовується вона посиленням на пп. «d» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, де передбачено право особи, обвинуваченої в учиненні злочину, допитувати осіб, які свідчать проти неї, або вимагати їх допиту» [128, с. 461].

Результати проведеного одночасного допиту для з'ясування розбіжностей у показаннях потерпілого та показаннях свідка, підозрюваного або іншого потерпілого можуть бути різними: 1) учасники допиту підтвердили свої показання; 2) особа, яка дала, на думку слідчого чи прокурора, неправдиві показання, змінила їх та повністю або частково дала правдиві показання; 3) особа, що раніше давала правдиві показання, змінила їх та дає неправдиві показання; 4) один з учасників одночасного допиту відмовився давати показання; 5) усі учасники допиту відмовилися давати показання [48, с. 564].

З метою перевірки показань потерпілого слідчий, прокурор згідно зі ст. 240 КПК України має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Значення цієї слідчої (розшукової) дії не обмежується тим, що її результати дають змогу встановити достовірність чи хибність показань потерпілого. Інколи вони дають змогу отримати нові докази.

Слідчий експеримент проводять переважно для: 1) встановлення можливості сприйняття якого-небудь явища, факту; 2) встановлення можливості виконувати певні дії або наявності чи відсутності професійних, кримінальних навиків; 3) встановлення механізму події загалом або його окремих деталей; 4) перевірка й оцінка слідчих версій, які висунуто в кримінальному провадженні [128, с. 496].

Для забезпечення достовірності висновків, які отримуються під час проведення дослідницьких дій, необхідно, щоб умови, у яких проводять слідчий експеримент, були максимально наближені до тих, у яких відбувалася подія, яку перевіряли. Крім того, слід забезпечити належну повноту та точність відтворення самих експериментальних дій, які іноді мають виконуватися багато разів, а також із відповідними варіаціями [45, с. 405].

Якщо з метою перевірки показань клопотання про проведення слідчого експерименту заявив потерпілий, згідно з ч. 6 ст. 223 КПК України, його участь у цій слідчий (розшуковій) дії є обов'язковою, крім випадків, коли через її специфіку це неможливо або цей учасник кримінального провадження письмово відмовляється від такої участі.

З метою перевірки показань потерпілого слідчий, прокурор можуть здійснити пред'явлення для впізнання. Ця слідча (розшукова) дія полягає в тому, що особі, яка в минулому сприймала об'єкт і була допитана про його прикмети й особливості, пред'являють цей об'єкт або його відображення серед інших однорідних предметів з метою встановлення, чи впізнає вона його і, якщо впізнає, то за якими ознаками.

За загальним правилом пред'явлення для впізнання недоцільно проводити в разі, коли: об'єкти, які потребують впізнання, не мають чітко вираженої індивідуальної сукупності ознак або отримали зміни, які позбавили їх попередніх ознак і властивостей; потерпілий, якого допитують, не може чітко назвати ознаки об'єкта або категорично стверджує, що не зможе впізнати його; потерпілий, якому повинні бути пред'явлені об'єкти

для впізнання, через свої фізичні вади чи стан здоров'я не може їх впізнати. Зазначена слідча (розшукова) дія дає можливість перевірити наявні докази, зокрема показання потерпілого, отримати нові докази та перевірити висунуті під час розслідування версії.

Пред'явлення для впізнання поділяють на такі види: 1) впізнання людей (ст. 228 КПК України); 2) впізнання речей (ст. 229 КПК України); 3) впізнання трупа (ст. 230 КПК України). У процесі пред'явлення для впізнання об'єкт може сприйматися за допомогою різних органів відчуття. Найбільшого поширення в слідчій практиці набуло впізнання, основою якого слугують зорові відчуття, рідше – звукові (за голосом, особливостями мови). Інколи використовують впізнання за смаком і запахом.

Існують певні обмеження щодо кола об'єктів, які можуть бути пред'явлені для впізнання. Так, не можна пред'являти об'єкти, якщо їх вигляд змінився до невпізнаваності, або коли вони є унікальними, що виключає можливість пред'явлення їх серед інших однорідних об'єктів.

Результати пред'явлення для впізнання зводяться загалом до трьох можливих варіантів показань потерпілого: підтвердження чи спростування тотожності об'єкту або вказівка на його схожість з об'єктом, який раніше сприймали. Ступінь впізнання може бути різним. Так, може йтися про категоричне впізнання, схожість чи ймовірність.

Для того, щоб гарантувати достовірність результатів пред'явлення для впізнання, необхідно дотримуватися таких правил, встановлених законом: 1) потерпілий повинен бути попередньо допитаним про обставини, за яких він спостерігав відповідну особу чи предмет, а також про прикмети й особливості, за якими він зможе їх впізнати; 2) особа пред'являється потерпілому разом з іншими особами (статистами) тієї самої статі в кількості не менше трьох, які не мають істотних відмінностей у зовнішності та одягу (це правило не поширюється на впізнання трупа). Перед тим як пред'явити особу для впізнання їй пропонують у відсутності потерпілого, який впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, яких пред'являють; 3) предмет

пред'являють у групі однорідних предметів; 4) потерпілий перед пред'явленням для впізнання має бути попереджений про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань; 5) потерпілий повинен пояснити, за якими прикметами чи особливостями він впізнав об'єкт; 6) про пред'явлення для впізнання складають протокол незалежно від результатів.

Попередній допит потерпілого забезпечує істинність впізнання та можливість правильної оцінки його результатів. Зазначений допит проводять для з'ясування умов сприйняття об'єкта, який будуть пред'являти для впізнання, і встановлення ознак, за якими його може бути впізнано. Співвідношення між показаннями, даними на досудовому розслідуванні, і поясненнями відносно прикмет чи особливостей, покладених в основу впізнання, надає можливість упевнитись у достовірності висновку потерпілого як суб'єкта впізнання.

Перед пред'явленням для впізнання людини під час допиту потерпілого слід з'ясувати її анатомічні та функціональні ознаки. За необхідності пред'явлення для впізнання предметів під час проведення його допиту необхідно встановити: найменування речі; загальний вигляд; особливості конструкції (з якого матеріалу виготовлено); розміри; вагу; колір; індивідуальні особливості; наявність дефектів, маркування чи слідів ремонту; ступінь зносу тощо.

Підлягає з'ясуванню фізичний стан потерпілого в момент спостереження об'єкта: стан здоров'я, органів чуття, чи не був втомлений (у тому числі його зір, слух та інші органи чуття), чи не відчував у момент сприйняття болю, чи не перебував під впливом алкоголю, наркотиків, лікарських засобів.

Певні складнощі виникають під час отримання від малолітнього потерпілого відомостей про словесний портрет (прикмети особи), яку встановлюють. Через свій розвиток діти нерідко не лише не можуть описати окремі ознаки зовнішності (розміри, контури, форму окремих частин тіла), а

й вказати загальні ознаки (зріст, вік, статуру). Водночас вони мають добру пам'ять і можуть впізнати людину, яку спостерігали. Ураховуючи цю особливість і використовуючи допомогу спеціаліста – фахівця дитячої психіки, слідчий повинен допомогти малолітньому потерпілому найбільш повно описати особу, яку встановлюють. Для цього під час допиту слід використовувати схематичні малюнки, що зображують будову, форму окремих частин обличчя (лоба, очей, носа тощо), фотознімки або малюнки зачісок, кольорові таблиці й інші предмети, які максимально активізують асоціативні зв'язки пам'яті.

Попередній допит потерпілого потрібно проводити якомога раніше. Він є зазвичай складовою першого його допиту. Уже під час першого допиту слід отримати дані, які дають змогу поновити в пам'яті образ об'єкта, який спостерігався, і зберегти для наступного впізнання. Інколи може виникнути потреба в повторному допиті потерпілого для уточнення окремих деталей, а також перевірки, чи пам'ятає він про те, про що говорив на першому допиті.

Іноді допит, проведений одразу після сприйняття події, є менш повним, ніж повторний, проведений через декілька днів. Під час сприйняття потерпілим подій, які мали емоційно напружений характер, допит, проведений через певний час (найоптимальніше 8–14 днів із дня події), дає більш повні дані про подію, яку сприймав потерпілий, оскільки останній заспокоївся, оговтався, особливо в разі, коли він був наляканий чи збуджений.

Пред'явлення для впізнання людей здебільшого проводять тоді, коли на допиті потерпілий заявляє, що він: 1) уперше побачив конкретну людину у зв'язку з подією злочину; 2) знайомий з нею, але не знає її прізвища, чи називає її не так, як назвала себе остання; 3) знайомий із цією особою, але остання на допиті це заперечує.

Повторне пред'явлення для впізнання можливе в разі, коли буде встановлено, що потерпілий навмисно не впізнав особу, яка винила злочин, через побоювання помсти чи з інших причин. Причому повторне

пред'явлення для впізнання має проводитися з тими ж статистами, що й першого разу (інакше легко здогадатися, кого саме слідчий пред'являє повторно для впізнання).

У разі впізнання особи за фотознімками проводити в подальшому її впізнання в натурі недоцільно, оскільки факт попереднього пред'явлення фотознімків буде навідною подією. Якщо ж суб'єкт впізнання не зміг впізнати особу за фотознімком, то, враховуючи неповноту відображення ознак об'єкта на знімку, проведення впізнання в натурі є можливим.

Інколи підозрюваний, визнавши себе винним, заявляє, що зможе впізнати потерпілого. Водночас потерпілий також стверджує, що може впізнати людину, яка вчинила злочин. Проведення впізнання в загальному порядку призведе до втрати одного з доказів. Так, якщо потерпілий не впізнає підозрюваного, то наступне пред'явлення останньому потерпілого неможливе, оскільки він під час першого пред'явлення для впізнання вже дізнався, хто є потерпілим. У такому разі виникає потреба в проведенні взаємного пред'явлення для впізнання потерпілого підозрюваному, а підозрюваного – потерпілому. Організувати проведення цього впізнання можна таким чином. Підбирають статистів, схожих на потерпілого, а також статистів, схожих на підозрюваного. Створюють дві групи, у кожную з яких входить об'єкт впізнання із двома-трьома статистами, по двоє понятих і помічник слідчого. Обидві групи розміщують у різних кімнатах. Суб'єктів впізнання попереджають про те, що за сигналом слідчого вони мають пройти до третьої кімнати, де, не говорячи ні слова, спостерігати об'єкти впізнання, після чого повернутися до своїх кімнат, де в присутності понятих робити відповідні заяви про впізнання чи невпізнання пред'явлених осіб. Після цього всі учасники цієї слідчої (розшукової) дії збираються в одній кімнаті, де складають протокол результатів впізнання.

З метою забезпечення безпеки потерпілого впізнання може відбуватися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує потерпілого, який впізнає, тобто поза її візуальним спостереженням. Під час

дії КПК 1960 року про особливості проведення такого впізнання йшлося в методичних рекомендаціях щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві від 25 липня 2001 року № 5483/кл, розроблених Головним слідчим управлінням МВС України [264].

Поза візуальним спостереженням впізнання проводять у спеціально обладнаних приміщеннях, поділених надвоє перегородкою зі спеціального скла (прозорого з одного боку), які мають окремі входи й обладнані переговорним пристроєм. Особливу увагу слід звернути на вжиття заходів, щоб сторонні не побачили особу, яка впізнає.

До організації впізнання обов'язково залучають співробітників підрозділу, котрий гарантує заходи безпеки. Вони також можуть брати участь у його проведенні, про що роблять відповідну відмітку в протоколі. Для участі в проведенні впізнання залучають чотирьох понятих.

Під час виконання зазначеної слідчої (розшукової) дії потрібно дотримуватися послідовності заведення учасників впізнання до спеціально обладнаної кімнати: а) завести понятих, яким роз'яснити суть проведення впізнання поза візуальним спостереженням; б) двом понятим запропонувати перейти до кімнати, звідки буде проведено впізнання (кімната Б). Причому двоє інших залишаються в кімнаті, де будуть знаходитися статисти й об'єкт впізнання (кімната А); в) у кімнату А запросити статистів, об'єкта впізнання, його адвоката, конвой (за потреби), яким роз'яснити суть слідчої (розшукової) дії (крім даних про особу, яка впізнає), об'єкту впізнання запропонувати зайняти будь-яке місце серед статистів; г) у кімнату Б слідчий телефоном має викликати суб'єкт впізнання, якому також роз'яснити суть слідчої (розшукової) дії та запропонувати оглянути осіб, яких пред'являють, і ставлять запитання за загальними правилами пред'явлення для впізнання.

Процес пред'явлення для впізнання і його результати фіксують у протоколі, де обов'язково зазначають, що впізнання відбувалося поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, а також вказують усі обставини й умови його проведення. З протоколом кожен учасник,

які перебувають у кімнатах А та Б, ознайомлюють окремо. У протоколі зазначають змінені анкетні дані особи, яка впізнає. Цю особу з кімнати Б виводять (а також вивозять у безпечне місце) співробітники підрозділу, який здійснює заходи безпеки, дотримуючись умов, що унеможливлують зустріч його із суб'єктом впізнання, його адвокатом чи іншими особами з їх оточення.

Показання потерпілого можуть бути перевірені шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Згідно з ч. 1, 2 ст. 246 КПК України, це – різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. До зазначених дій вдаються в разі, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст. 260, 261, 262, 263, 264 (у частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 291-1, 270, 271, 272 КПК України, проводять виключно в кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Їх проведення регламентовано главою 21 зазначеного Кодексу.

Система негласних слідчих (розшукових) дій включає: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України); огляд і виїмку кореспонденції (ст. 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272

КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Сторона обвинувачення також може перевірити показання потерпілого в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 93 КПК України, шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей.

Практика засвідчує, що окремі слідчі не здійснюють необхідних слідчих (розшукових) дій з метою перевірки показань потерпілого. Такі факти траплялися і під час дії КПК 1960 року. Про один із них ідеться в узагальненні практики застосування судами законодавства, що забезпечує захист прав потерпілих у кримінальному судочинстві, яке було проведено суддею Апеляційного суду м. Києва Т. В. Матієк [265, с. 47–60].

Так, слідчий слідчого відділу Шевченківського районного управління Головного управління МВС України в м. Києві порушив кримінальну справу за фактом учинення М. крадіжки майна з проникненням у житло Л. Потерпілий під час допиту показав, що бачив належну йому веломашину в гаражі сторожа, який охороняв будинок у день учинення крадіжки, а також має інформацію про те, що викрадений у нього телевізор і музичний центр знаходяться в родичів підозрюваного. Проте слідчий жодних заходів для перевірки одержаних відомостей не застосував, посилаючись на відсутність автомобіля й бензину, щоб поїхати на місце, де знаходилось майно [205, с. 15].

З метою перевірки показань потерпілого слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені слідчим під час судового провадження за дорученням суду, наданим відповідно до ч. 3–5 ст. 333 КПК України. У цих нормах вказано, що в разі, якщо під час судового розгляду виникає потреба у встановленні обставин або перевірці обставин, що мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального

провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами.

Під час розгляду клопотання суд має враховувати значення обставин, про встановлення або перевірку яких просить особа, що звернулася з ним, можливість їх встановлення або перевірки шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і причини, з яких не було здійснено належні дії для їх встановлення чи перевірки на стадії досудового розслідування. Суд повинен відмовити в задоволенні клопотання прокурора, якщо він не доведе, що слідчі (розшукові) дії, про проведення яких він просить, не могли бути проведені під час досудового розслідування через те, що не були і не могли бути відомі обставини, які свідчать про необхідність їх проведення.

В ухвалі суду про доручення проведення слідчої (розшукової) дії має бути зазначено, для з'ясування або перевірки яких обставин і які саме слідчі (розшукові) дії необхідно провести, та встановлено строк виконання доручення.

Слід зауважити, що суд вправі доручити органу досудового розслідування проведення певної слідчої (розшукової) дії з метою перевірки показань потерпілого та інших доказів лише за клопотанням сторін обвинувачення й захисту.

Такий порядок пояснюється тим, що «у КПК запроваджено принципово новий підхід до ролі та повноважень суду в змагальному кримінальному судочинстві. Адже активність сторін як елемент принципу змагальності має і зворотний бік – пасивність суду як суб'єкта процесу доказування» [266, с. 88]. КПК України практично звільняє суд від його традиційного обов'язку участі в процесі доказування [267, с. 61]. Зазначене викликає заперечення. Ми підтримуємо висловлену в юридичній літературі пропозицію надати суду право приймати рішення про проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження не лише за клопотанням

сторони кримінального провадження, а й із власної ініціативи [268, с. 297–298].

3.2. Оцінка показань потерпілого

Одним з елементів кримінального процесуального доказування є оцінка доказів. Оцінюючи докази, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд з'ясовують їх здатність бути підставою для прийняття процесуальних рішень. На відміну від перевірки, оцінка доказів відбувається виключно у формі розумової діяльності.

На різних стадіях кримінального процесу оцінка доказів має певні особливості, що зумовлено завданнями цих стадій. Однак ключові її положення залишаються незмінними. Їх визначено в ст. 94 КПК України. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з позиції достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Отже, юридичний зміст оцінки доказів у кримінальному провадженні передбачає такі положення:

1. Докази оцінюють слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням.

Так, внутрішнє переконання – це «стан свідомості суб'єкта оцінки, за якого він вважає, що зібрані й перевірені в справі докази є достатніми для вирішення питання щодо наявності чи відсутності обставин, які належать до предмета доказування, або інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, і впевнений у правильності свого висновку

та готовий до практичних дій відповідно до отриманих положень» [48, с. 282–283].

2. Висновки слідчого, прокурора, слідчого судді, суду мають впливати із всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження.

Адже неможливо сформулювати правильні висновки, якщо оцінювати лише окремі відомості про факти, нехтуючи іншими, у відриві від них. Повнота й сукупність встановлення всіх обставин є фундаментом будь-якого пізнання, у тому числі процесу доказування. Тому лише оцінка сукупності доказів із дотриманням вимог про всебічність, повноту й об'єктивність, дослідження обставин справи може забезпечити правильні висновки. Нехтування цим правилом неминуче призведе до процесуальних помилок [186, с. 184].

3. Оцінюючи докази, слід керуватися лише законом.

Це положення означає, що докази оцінюють у порядку, передбаченому кримінальними процесуальними нормами, які забезпечують цю оцінку. Вирішуючи питання про належність доказів, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд керуються статтями КПК України, де визначено перелік обставин, які потрібно встановити для прийняття певного процесуального рішення. Допустимість доказів визначається саме дотриманням вимог КПК України під час їх збирання та перевірки.

Внутрішнє переконання слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, які здійснюють оцінку доказів, органічно пов'язане з їхньою професійною правосвідомістю. Останню визначають як сукупність правових поглядів, ідей, а також практичний і життєвий досвід особи, що формує внутрішнє переконання, сприяє правильному визначенню ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, особи, яка його вчинила, тощо [186, с. 184].

4. Жоден доказ не має для слідчого, прокурора, слідчого судді, суду наперед встановленої сили.

Це правило відображено ще в деяких статтях КПК України. Зокрема, у ч. 2 ст. 415 зазначено, що, призначаючи новий розгляд у суді першої інстанції, суд апеляційної інстанції не має права вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення, достовірність чи недостовірність доказів, переваги одних доказів над іншими.

Оцінку доказів законодавець пов'язує з діяльністю слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Проте це не означає, що докази не оцінюють підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий та інші учасники кримінального провадження. Під час досудового розслідування, судового розгляду, провадження з перегляду судових рішень ці учасники можуть висловлювати власні міркування стосовно сили й значення як окремих доказів, так і їх сукупності. Однак «якщо в законі не йдеться про оцінку доказів сторонами кримінального провадження та потерпілим, то це пояснюється двома обставинами. Передусім, для сторони захисту та потерпілого оцінка доказів є їх правом, а не обов'язком. Крім того, оцінка доказів слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом пов'язана з прийняттям певних процесуальних рішень, що мають відповідні процесуальні наслідки» [45, с. 205].

Ми вже зауважували, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із позиції належності, допустимості, достовірності. Так само здійснюється й оцінка показань потерпілого.

Зі змісту ст. 85 КПК України випливає, що належними є показання потерпілого, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Отже, по-перше, щоб бути належними, показання потерпілого мають підтверджувати наявність або відсутність обставин предмета доказування, визначених у ч. 1 ст. 91, ст. 485, 505 КПК України. По-друге, належними є показання потерпілого, які підтверджують наявність чи відсутність інших обставин, які мають значення для кримінального провадження. Наприклад, такими є показання потерпілого, що свідчать про наявність підстав для застосування конкретного запобіжного заходу, а також обставин, які враховують. По-третє, належними є показання потерпілого, що підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість або неможливість використання інших доказів.

Під час встановлення достовірності показань потерпілого підлягає дослідженню їх зміст окремо та у зв'язку з іншими доказами. Зміст цих показань оцінюють щодо його відповідності встановлюваним фактичним обставинам кримінального провадження з метою з'ясування, чи правильно й достатньо повно відображено ідеальні сліди кримінального правопорушення.

Оцінку джерела доказів здійснюють разом з оцінкою змісту доказів. Вона має на меті встановлення того, чи не вплинув потерпілий на зміст своїх показань, наслідком чого є їх неповнота або неправдивість. Показання потерпілого визнають достовірними, якщо він через свій фізичний і психічний стан здатен правильно сприймати факти, що мають доказове значення.

Оцінюючи достовірність показань потерпілого, слід завжди враховувати дві обставини: зацікавленість потерпілого у вирішенні кримінального провадження, яка може позначатися на об'єктивності його показань; знання потерпілим матеріалів кримінального провадження, з якими він має право знайомитися після закінчення досудового розслідування, а також до його завершення відповідно до ст. 221 КПК України (це може призвести до того, що його показання будуть «застосовані» до інших доказів). Ці дві обставини відмежовують оцінку показань потерпілого від

оцінки показань свідка. До показань потерпілого не має бути безумовної довіри, необхідний їх ретельний аналіз і зіставлення з іншими доказами.

На думку М. С. Строговича, під час оцінки показань потерпілого необхідно враховувати, що сумлінний потерпілий зазвичай дає досить цінні показання, оскільки він обізнаний про обставини більше, ніж звичайний свідок, а отже, може повідомити слідчому та суду досить важливі обставини. Але це не усуває можливості певного суб'єктивного підходу потерпілого до висвітлення й тлумачення обставин, особливо тоді, коли внаслідок злочину йому завдано значної шкоди. Зазначене підтверджує важливість критичного підходу слідства й суду до показань потерпілого [143, с. 412–413].

Показання потерпілого визнають недостовірними, якщо виникають сумніви в здатності потерпілого адекватно сприймати певні події, наприклад через те, що він перебував у стані сп'яніння. Про це йшлося в одному із судових рішень, прийнятих ще за радянських часів. Зокрема, було зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на показаннях потерпілого в разі, якщо виникнуть сумніви в тому, чи міг він, перебуваючи в стані сильного сп'яніння, правильно сприймати факти, про які дає показання [269, с. 16].

Розглядаючи питання про оцінку достовірності показань потерпілого, варто звернути увагу на те, що в КПК України передбачено ст. 96 «З'ясування достовірності показань свідка». На переконання окремих науковців, «викладені в ній правила можуть бути застосовані за аналогією також під час з'ясування достовірності показань потерпілого» [128, с. 252].

Вважаємо, що застосування аналогії закону в такому випадку є неприпустимим, оскільки це призведе до покладення на потерпілого визначеного в ч. 3 ст. 96 КПК України обов'язку відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань. Водночас, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК України, у межах кримінального провадження він має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати.

На нашу думку, КПК України доцільно доповнити статтею про з'ясування достовірності показань потерпілого. У ній пропонуємо

передбачити такі положення: сторона захисту має право ставити потерпілому запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань потерпілого; для доведення недостовірності показань потерпілого сторона захисту має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство, інші діяння, що підтверджують нечесність потерпілого; потерпілий має право відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань; потерпілого може бути допитано щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його показаннями.

Розгляд питання про допустимість показань потерпілого варто розпочати з дослідження загального поняття «допустимість доказів». У науці кримінального процесу немає єдиної точки зору щодо сутності категорії допустимості доказів [270, с. 326].

Так, М. С. Строгович зауважує, що допустимість – це здатність доказу як джерела відомостей про факти бути засобом встановлення цього факту. Він виділяє дві умови допустимості доказів: відповідність джерела відомостей певним умовам, передбаченим у законі; надання цим джерелам певної процесуальної форми. Науковець пропонує поділяти правила про допустимість доказів на такі, що мають негативний і позитивний характер. Перші визначають, які засоби, джерела не допускають, не застосовують для встановлення фактів у справі; другі вказують на те, що для встановлення деяких обставин є необхідними певні докази [143, с. 392–393].

С. А. Шейфер допустимістю визнає якість доказу, пов'язану з її належною процесуальною формою. Доказами в справі є фактичні дані, які мають належну процесуальну форму. Науковець не виокремлює законність джерела фактичних даних як самостійну умову допустимості доказів, оскільки, на його думку, усе те, що в теорії кримінального процесу вважають

джерелами (видами) доказів, є необхідною процесуальною формою, у якій може бути зафіксовано доказову інформацію [271, с. 34–35].

П. П. Лупинська вважає, що допустимість доказів включає:

- а) одержання відомостей з одного з перелічених у законі джерел;
- б) одержання доказів з дотриманням процесуальних правил;
- в) правильний вибір належного джерела відомостей про факти, особливо в разі, коли закон зобов'язує одержати певний вид доказу (наприклад, висновок експерта) [272, с. 231–232].

Г. М. Рєзник переконує, що визнати доказ допустимим – це дійти висновку про дотримання вимог закону, що висуваються до його процесуальної форми, яка містить: джерело; умови; способи отримання та закріплення відомостей про обставини справи [273, с. 7].

М. С. Алексєєв стверджує, що відомості про факти можуть бути доказами, якщо вони: встановлюють чи спростовують обставини, які підлягають доведенню; отримані з передбачених у законі джерел; одержані в установленому законом порядку. На його думку, допустимість доказів охоплює знання походження відомостей і можливість їх перевірки; можливість сприйняття їх особою, яка про ці обставини повідомляє; дотримання загальних правил доказування; дотримання правил, які регламентують певну стадію кримінального процесу [274, с. 123–124].

Н. В. Сібільова доводить, що допустимість доказів – це визнана законодавцем можливість використання цього джерела як процесуального носія інформації про фактичні дані, що мають значення для встановлення істини в кримінальній справі, а також процесуального закріплення цієї інформації уповноваженими на те особами або органами у встановленому законом порядку [275, с. 23].

На думку І. Карлаш, «допустимість доказу – це властивість доказу, що характеризує його з точки зору законності джерела фактичних даних (відомостей, інформації), а також способів отримання та форм закріплення

таких даних у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом» [276, с. 191].

М. М. Кіпніс вважає, що «допустимість – це така властивість доказів, яку характеризують з точки зору законності джерела фактичних даних (відомостей, інформації), а також способів одержання і форм закріплення фактичних даних, що містяться в цьому джерелі, у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом, тобто уповноваженими на те особою чи органом у результаті проведення ними слідчих дій за умов дотримання закону, що визначає форму цих слідчих дій» [277, с. 27].

Схоже визначення допустимості доказів пропонує О. С. Осетрова: «Допустимість доказу – це придатність доказу з точки зору законності джерела фактичних даних, а також способів отримання і форм закріплення фактичних даних, які містяться в такому джерелі, у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом, тобто уповноваженою особою чи органом у результаті проведення ним слідчих (розшукових) дій за суворого дотримання останнім кримінального процесуального закону, який визначає форми відповідної слідчої (розшукової) дії» [278, с. 15].

Визначення допустимості доказу надано в ч. 1 ст. 86 КПК України. Доказ визнають допустимим, якщо його отримано в порядку, встановленому цим Кодексом.

У юридичній літературі зазначено, що закріплення у вказаній нормі цього положення стало суттєвим кроком до розв'язання проблеми допустимості доказів [279, с. 341].

Означену властивість доказу науковці традиційно розглядають у площині чотирьох критеріїв:

- 1) належний (уповноважений) суб'єкт проведення процесуальних дій, спрямованих на одержання доказів;
- 2) належне джерело даних, які утворюють зміст доказу;
- 3) належна процесуальна дія, яку застосовують для одержання доказів;

4) належний порядок проведення процесуальної дії та форма фіксації її результатів [280, с. 302]. У разі невідповідності будь-якому з наведених критеріїв доказ має бути визнано недопустимим [281, с. 374].

Зі змісту ч. 1 ст. 86 КПК України випливає, що показання потерпілого є допустимими, якщо вони отримані від потерпілого уповноваженим органом або посадовою особою під час його допиту, проведеного в порядку, встановленому цим Кодексом.

Уповноважений допитувати потерпілого слідчий, якого, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 39 КПК України, визнано керівником органу досудового розслідування для здійснення розслідування одноособово або в складі слідчої групи.

Також вправі проводити допит потерпілого: керівник органу досудового розслідування (п. 6 ч. 2 ст. 39 КПК України); прокурор (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України); співробітник оперативного підрозділу Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а також співробітник підрозділу детективів, оперативно-технічного підрозділу та підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ст. 41 КПК України); слідчий на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, за постановою слідчого, прокурора, якою доручено проведення допиту потерпілого (ч. 6 ст. 218 КПК України); слідчий суддя – у випадку, передбаченому ст. 225 КПК України.

Показання потерпілого визнають такими, що отримані неналежним суб'єктом, у разі, коли слідчий: почав кримінальне провадження без призначення керівником органу досудового розслідування; не включений до

складу слідчої групи; порушив вимоги закону щодо підслідності; проводив слідчі (розшукові) дії після того, як минув встановлений строк; не є громадянином України; перебуває на лікуванні та має листок непрацездатності, або перебуває у відпустці [48, с. 262]. Показання потерпілого визнають такими, що отримані неналежним суб'єктом, коли співробітник оперативного підрозділу провів допит потерпілого без письмового доручення слідчого.

Показання потерпілого також слід вважати такими, що отримані неналежним органом, якщо його допит провели суддя, слідчий суддя, прокурор, слідчий за наявності обставин, передбачених ст. 75, 76, 77 КПК України, які виключали їх участь у кримінальному провадженні. Наприклад, досудове розслідування проводив слідчий, який особисто, його близькі родичі чи члени сім'ї були заінтересовані в результатах кримінального провадження або існували інші обставини, що викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Показання потерпілого є допустимими, якщо слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд дотрималися порядку допиту потерпілого, регламентованого ст. 224–226, 353 КПК України, та належним чином зафіксували перебіг і результати проведення цієї слідчої (розшукової) дії відповідно до ст. 104–108 цього Кодексу.

Якщо показання потерпілого отримані неналежним органом чи посадовою особою, з порушенням процедури проведення допиту та процесуального оформлення ходу і результатів цієї слідчої (розшукової) дії, їх слід визнавати недопустимим доказом. Згідно з ч. 3 ст. 62 Конституції України, на них не може ґрунтуватися обвинувачення.

У зв'язку з викладеним слід звернути увагу на роз'яснення, надане Пленумом Верховного Суду України у п. 19 постанови «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9. Зокрема, докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням

гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами [282, с. 163–168].

Конституційний Суд України в рішенні від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011 роз'яснив, що аналіз ч. 3 ст. 62 Конституції України – «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом», дає підстави для висновку, що обвинувачення в учиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини та громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо [283].

Не будь-яке порушення порядку проведення допиту потерпілого має передбачати визнання його показань недопустимим доказом, а лише істотне. У юридичній літературі констатовано, що істотними порушеннями правил доказування є ті, котрі ставлять під сумнів доброякісність фактичних даних, викликають неусувні сумніви в достовірності доказів [284, с. 3].

Таким чином, потребує з'ясування питання стосовно того, які порушення правил проведення допиту потерпілого є істотними, а які неістотними. На нашу думку, до істотних порушень, які створюють неусувні сумніви в достовірності показань потерпілого, належать такі: нероз'яснення потерпілому прав перед проведенням його допиту; незабезпечення перекладачем потерпілого, який не володіє повною мірою мовою, якою провадять судочинство; непередження потерпілого про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань; незабезпечення присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря під час проведення допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого; перевищення необхідного ліміту часу під час допиту потерпілого.

Неістотними порушеннями порядку допиту потерпілого є такі, які не викликають сумніви під час оцінки його показань, не можуть об'єктивно вплинути на їх достовірність. Наприклад, під час проведення допиту неповнолітнього потерпілого були присутні його законний представник, педагог, однак у протоколі допиту відсутні їх підписи. Інший приклад: дата проведення допиту потерпілого не збігається з датою, помилково поставленою слідчим у протоколі допиту.

Оцінюючи допустимість показань потерпілого, слідчий, прокурор і суд повинні з'ясувати низку питань: чи не було допущено порушень кримінального процесуального закону в процесі формування цього джерела; у випадку порушень закону під час одержання показань потерпілого наскільки вони вплинули на достовірність наявних у цьому джерелі відомостей; чи можливе взагалі використання показань потерпілого та відомостей, що в них містяться, у процесі доказування, у разі встановлення певних порушень процесуального закону під час їх одержання.

Вважаємо, що главу 4 КПК України доцільно доповнити статтею, у якій навести перелік істотних порушень правил кримінального процесуального доказування, які призводять до визнання тих чи інших доказів недопустимими. Зокрема, слід конкретизувати, які саме порушення правил проведення допиту створюють неусувні сумніви в достовірності показань потерпілого.

Таке доповнення може видатися недоречним з огляду на зміст ст. 87 КПК України. Проте ми переконані в правильності висловленої нами пропозиції, оскільки в цій статті переважно йдеться про визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та основоположних свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-яких інших доказів, здобутих завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод

людини, а не одержаній у результаті істотного порушення саме правил збирання доказів.

У ч. 2, 3 ст. 87 КПК України передбачено, що суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини та основоположних свобод такі діяння: здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або загрози застосування такого поводження; порушення права особи на захист; отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; порушення права на перехресний допит. Недопустимими є також докази, що були отримані: з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним, обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні; після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК України, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Порядок визнання доказів недопустимими визначає ст. 89 КПК України, у ч. 1, 2 якої передбачено, що суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення. У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочато.

Таким чином, можна виокремити два порядки визнання доказів недопустимими за критерієм очевидності/неочевидності недопустимості доказів. У разі очевидної недопустимості доказів суд визнає цей доказ недопустимим під час судового розгляду, що передбачає неможливість дослідження вказаного доказу або припинення його дослідження в судовому

засіданні, якщо таке дослідження було розпочато. У разі, якщо докази не є очевидно недопустимими, суд вирішує питання про їх допустимість під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення підсумкового судового рішення [285, с. 357].

Поняття «очевидна недопустимість доказів» є оцінним. Тому в практиці судів оцінка очевидної недопустимості доказів може викликати складнощі. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зауважив у п. 8 інформаційного листа «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 5 жовтня 2012 року № 223-1446/0/4-12, що відомості, матеріали та інші фактичні дані, отримані органом досудового розслідування в непередбаченому процесуальним законом порядку чи з його порушенням, є очевидно недопустимими, а це, відповідно до ч. 2 ст. 89 КПК України, тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате. Зазначене правило стосується також доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини (ст. 87 КПК України) за умови підтвердження сторонами кримінального провадження їх очевидної недопустимості. В іншому випадку суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті в межах ухвалення судового рішення [112, с. 95–112].

Зі змісту цього роз'яснення можна дійти висновку, що очевидно недопустимими є докази, які отримані органом досудового розслідування в непередбаченому процесуальним законом порядку чи з його порушенням, унаслідок істотного порушення прав і свобод людини.

Постає запитання: чи має суд визнавати очевидно недопустимим доказом показання потерпілого, які були отримані слідчим з порушенням встановленим законом правил його допиту? Вважаємо, що ні, оскільки в ч. 2 ст. 23 КПК України передбачено, що не можуть бути визнані доказами

відомості, які містяться в показаннях, що не були предметом безпосереднього дослідження суду. Також у ч. 4 ст. 95 КПК України зазначено, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання. Суд не має права обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. Таким чином, суд не здійснює оцінку показань потерпілого, наданих ним під час досудового розслідування, у тому числі з точки зору їх допустимості.

Висновки до розділу 3

1. Параграф 2 глави 4 КПК України слід доповнити статтею «Перевірка доказів», виклавши її в такій редакції: «Перевірка доказів проводиться слідчим, прокурором, судом шляхом зіставлення з іншими доказами, наявними в кримінальному провадженні, а також встановлення їх джерел, отримання інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ, який перевіряється».

2. Перевірку показань потерпілого провадять шляхом їх аналізу, зіставлення з іншими доказами, що може спонукати слідчого, прокурора та суд до висновку про необхідність збирання нових доказів, які підтверджують або спростовують докази, що перевіряються. Особливість перевірки цих показань полягає в тому, що її здійснюють як логічним шляхом, так і за допомогою слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

3. Перевірку показань потерпілого здійснює як слідчий, що їх отримав під час проведення допиту, так і прокурор під час погодження клопотань про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у межах прийняття рішення про зупинення досудового розслідування, закриття

кримінального провадження, складання клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, затвердження обвинувального акта. Під час судового розгляду показання потерпілого перевіряє суд.

4. Належними є показання потерпілого, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Під час встановлення достовірності показань потерпілого підлягає дослідженню їх зміст окремо та у зв'язку з іншими доказами. Зміст цих показань оцінюють щодо його відповідності встановлюваним фактичним обставинам кримінального провадження з метою з'ясування, чи правильно й достатньо повно відображено ідеальні сліди кримінального правопорушення.

5. Показання потерпілого визнають допустимими, якщо уповноважений орган або посадова особа їх отримали в порядку, встановленому КПК України. Главу 4 зазначеного Кодексу доцільно доповнити статтею, у якій навести перелік істотних порушень правил кримінального процесуального доказування, які призводять до визнання тих чи інших доказів недопустимими. Зокрема, слід конкретизувати, які саме порушення правил проведення допиту створюють неусувні сумніви в достовірності показань потерпілого.

ВИСНОВКИ

У результаті дисертаційного дослідження, спрямованого на розв'язання проблеми показань потерпілого як джерела доказів у кримінальному провадженні, що має значення для науки кримінального процесу та правозастосування в цій сфері, отримано нові обґрунтовані теоретичні та прикладні результати, до найголовніших з яких належать такі:

1. У науці кримінального процесу не проведено комплексних теоретичних розробок показань потерпілого як джерела доказів у кримінальному провадженні та відсутні окремі монографічні дослідження цього питання. Дослідженням генези кримінального процесуального законодавства на теренах України встановлено різні підходи до показань потерпілого – від цілковитого невизнання їх доказом (КПК УСРР 1922 р.) й ототожнення з показаннями свідків (КПК УСРР 1927 р.) до виокремлення самостійного джерела доказів (КПК УРСР 1960 р.).

2. Рішення про визнання особи потерпілим повинно прийматися лише після того, як у результаті проведення слідчих (розшукових) дій будуть отримані докази заподіяння їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди. Елементами статусу потерпілого як учасника кримінального провадження є його права, обов'язки та відповідальність, окремі з яких слід удосконалити з унесенням змін та доповнень до КПК України. Запропоновано покласти на потерпілого обов'язок давати показання в тому разі, якщо він ініціював кримінальне провадження шляхом звернення до уповноваженого органу із заявою про вчинення щодо нього кримінального правопорушення. Якщо ж слідчий, прокурор розпочав досудове розслідування без такої заяви, давати показання є правом потерпілого.

3. Показання потерпілого є джерелом відомостей про факти, а не джерелом доказів. Це положення відповідає гносеологічній та правовій

сутності концепції доказів у кримінальному провадженні як єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел. Предметом показань потерпілого є відомості про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, інші обставини, які мають значення для цього провадження (відомості про факти, що характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого та взаємовідносини потерпілого з ними). Потерпілий має надавати показання лише щодо фактів, які він сприймав особисто. Думки і припущення потерпілого, повідомлені ним при допиті, не є частиною його показань (72 % відповідей респондентів). Показання потерпілого класифіковані за низкою критеріїв, серед яких найбільш значимими є стадія кримінального провадження, вид суб'єкта, якому потерпілий дає свідчення, вік потерпілого, характер достовірності інформації.

4. Для забезпечення отримання та перевірки показань потерпілого важливе значення має правильна підготовка до його допиту. При підготовці до допиту потерпілого головним завданням слідчого є вивчення особи допитуваного. Важливість цього положення втілено у пропозиції щодо доповнення передбачених КПК України обставин, які підлягають доказуванню, відомостями, що характеризують потерпілого, його поведінку до вчинення і після вчинення кримінального правопорушення. Визначено рекомендації щодо обрання місця для проведення допиту, що слугуватимуть основою для тактично правильного спілкування слідчого та потерпілого. На основі вивчення процесуальних та організаційних особливостей з'ясування суб'єктного складу допиту потерпілого обґрунтовано внесення змін до ч. 1 ст. 226 КПК України в такій редакції: «допит неповнолітньої особи віком до чотирнадцяти років, а на розсуд слідчого – віком до шістнадцяти років проводився в присутності педагога або психолога, а при необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників».

5. Порядок отримання показань при проведенні допиту потерпілого під час досудового розслідування розподілено на п'ять етапів: з'ясування даних про особу; роз'яснення потерпілому порядку проведення допиту; роз'яснення

потерпілому, а також особам, які беруть участь у його допиті, їх прав та обов'язків; вільна розповідь; відповіді на запитання слідчого, прокурора. У результаті розгляду питання застосування технічних засобів під час допиту запропоновано зазначити в ч. 1 ст. 107 КПК України учасників кримінального провадження, за клопотанням яких застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії є обов'язковим, серед яких має бути і потерпілий. Винятковими випадками, які є підставою для допиту потерпілого слідчим суддею під час досудового розслідування в судовому засіданні, повинні визнаватися: існування небезпеки для його життя і здоров'я; тяжка хвороба потерпілого; інші обставини, що можуть унеможливити допит потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань.

6. До особливостей отримання показань під час допиту потерпілого в судовому засіданні віднесено черговість його допиту (перед допитом свідків), початок допиту стороною обвинувачення, можливість перехресного допиту учасниками судового провадження. Перед допитом неповнолітнього потерпілого віком від 11 до 16 років у судовому засіданні його має бути попереджено, що в разі надання завідомо неправдивих показань до нього можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру.

7. Перевірка показань потерпілого полягає в тому, що вона здійснюється як логічним шляхом, так і за допомогою слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Перевірку показань потерпілого здійснює як слідчий, що отримав їх при проведенні допиту, так і прокурор під час погодження клопотань про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, при прийнятті рішення про зупинення досудового розслідування, закриття кримінального провадження, складанні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, затвердженні обвинувального акта. Під час судового розгляду показання потерпілого перевіряє суд.

8. Перевірка показань потерпілого здійснюється, крім допиту, під час одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, проведення експертизи. Доведено, що експертиза має обов'язково проводитись для встановлення психічного та фізичного стану потерпілого, якщо виникає сумнів стосовно його можливості правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них. У зв'язку з цим, частину 2 ст. 242 КПК України слід доповнити пунктом 7 відповідного змісту. Поміщення потерпілого на стаціонар для проведення судово-психіатричної або судово-медичної експертизи є можливим, якщо при проведенні амбулаторної експертизи неможливо з'ясувати, чи може він правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них. Потерпілий не може бути примусово поміщений до медичного закладу для проведення експертизи, за виключенням випадків, коли він викриває підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, та немає іншої можливості перевірити достовірність його показань.

9. Показання потерпілого оцінюються щодо їх належності, допустимості, достатності, достовірності. Оцінка показань потерпілого, як й інших видів доказів, здійснюється виключно у формі розумової діяльності. Належними є показання потерпілого, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність та можливість використання інших доказів. Показання потерпілого визнаються допустимими, якщо вони отримані уповноваженим органом або посадовою особою у порядку, встановленому КПК України. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють сукупність даних у показаннях

потерпілого щодо їх достатності для прийняття певного процесуального рішення. При встановленні достовірності показань потерпілого підлягає дослідженню їх зміст окремо та у зв'язку з іншими доказами. Зміст цих показань оцінюється щодо його відповідності встановлюваним фактичним обставинам кримінального провадження з метою вирішення, чи правильно і достатньо повно відображені відповідні ідеальні сліди кримінального правопорушення. КПК України доцільно доповнити статтею про з'ясування достовірності показань потерпілого. У ній запропоновано передбачити такі положення: сторона захисту має право ставити потерпілому запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також стосовно інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань потерпілого; для доведення недостовірності показань потерпілого сторона захисту має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство, інші діяння, що свідчать про нечесність потерпілого; потерпілий має право відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань; потерпілий може бути допитаний щодо попередніх показань, які не узгоджуються з наданими ним показаннями.

10. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції, спрямовані на удосконалення кримінальної процесуальної регламентації отримання показань потерпілого як джерела доказів у кримінальному провадженні, щодо:

доповнення глави 4 параграфу 2 КПК України ст. 93-1 «Перевірка доказів» у такій редакції: «Перевірку доказів проводять слідчий, прокурор, суд шляхом співставлення з іншими доказами, що є у кримінальному провадженні, а також встановлення їх джерел, отримання інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ, який перевіряється»;

виключення з КПК України ст. 97 «Показання з чужих слів» із доповненням ч. 5 ст. 95 КПК України реченням такого змісту: «Не можуть

бути доказами дані, повідомлені потерпілим, джерело яких невідоме. Якщо показання потерпілого ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то цих осіб має бути допитано»;

наведення в ч. 1 ст. 107 КПК України переліку учасників кримінального провадження, у тому числі потерпілого, за клопотанням яких застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії є обов'язковим, та із зазначенням відповідних умов;

доповнення КПК України окремими статтями про допит свідка, потерпілого, підозрюваного, у яких передбачити особливості їх допиту, а також статтями про зміст протоколів допитів цих учасників кримінального провадження;

доповнення ст. 91 КПК України положенням, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню обставини, які характеризують потерпілого та його поведінку до вчинення і після вчинення кримінального правопорушення;

виключення частини 9 зі ст. 224 КПК України та доповнення глави 20 КПК статтями 224-1 «Очна ставка», 224-2 «Проведення очної ставки»;

доповнення ст. 226, 354 КПК України положенням, що перед допитом потерпілого у віці від 11 до 16 років його має бути попереджено, що в разі надання завідомо неправдивих показань до нього може бути застосовано примусові заходи виховного характеру;

доповнення ст. 228–230, 232, 240 КПК України положеннями, що перед проведенням таких слідчих (розшукових) дій, як пред'явлення для впізнання особи, речей і трупа, слідчого експерименту, потерпілого має бути попереджено про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маляренко В. Становлення і розвиток кримінально-процесуального права на різних етапах історії України. *Право України*. 2004. № 8. С. 3–7.
2. Маляренко В. Т. Реформування кримінально-процесуального законодавства України в контексті європейських стандартів. Теорія, історія і практика : монографія. Київ : Ін Юре, 2004. 544 с.
3. Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 192 с.
4. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. Київ, 1997. 548 с.
5. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України. 4-е вид., доповн. і переробл. Київ : А.С.К., 2003. 1119 с.
6. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под. общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1991. Т. 8 : Судебная реформа. 496 с.
7. Тертишник В., Тертишник О. Захист прав потерпілого в умовах змагального судочинства. *Вісник прокуратури*. 2003. № 3. С. 50–55.
8. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, Гетьманату Скоропадського та Директорії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2002. 20 с.
9. Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы советской власти (на материалах УССР). Киев : МВД УССР, 1972. 306 с.
10. Инструкция для народных следователей. Житомир, 1919. 19 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 р. : затв. постановою ВУЦВК від 13 верес. 1922 р. Харків, 1922. 284 с.
12. Основной закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик. *Первая Конституция Союза ССР* : сб. док. / под ред. и с предисл. А. Я. Вышинского. М. : Юриздат. СССР, 1948. С. 365–377.

13. Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік : постанова ЦВК СРСР від 31 жовт. 1924 р. *Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік*. 1924. № 23. Арт. 206.

14. Положення про судоустрій УСРР : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 23 жовт. 1925 р. *Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік*. 1925. № 92–93. Арт. 522.

15. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 20 лип. 1927 р. *Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік*. 1927. № 36–38. Арт. 167.

16. Губар С. В. Кримінальна юстиція в Україні. 1927–1939 роки : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. 352 с.

17. Кримінально-процесуальний кодекс РСР. Київ : Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1958. 158 с.

18. Элькинд П. С. Уголовно-процессуальное право. *Сорок лет советского права. 1917–1957*. М. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1957. Т. 2. С. 398.

19. Купко П. Право потерпевших в уголовном процессе. *Советская юстиция*. 1939. № 15. С. 34–35.

20. Арсеньев Б. Надо ли расширять права потерпевшего в уголовном процессе. *Советская юстиция*. 1939. № 23. С. 17–19.

21. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных Республик. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. 28 с.

22. Юрченко В. Е. Развитие законодательства о гарантиях прав потерпевшего в уголовном процессе (1936–1958 гг). *Доклады итоговой научной конференции юридических факультетов* (Томск, декабрь 1970 г.). Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1971. С. 186–189.

23. Алексеев Н. С. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик и дальнейшее развитие уголовно-процессуального права. *Правоведение*. 1959. № 2. С. 95–104.

24. Об утверждении Уголовно-процессуального кодекса Украинской ССР : Закон Украинской Советской Социалистической Республики от 28 дек. 1960 г. *Ведомости Верховного Совета УССР*. 1961. № 2. Ст. 15.

25. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Киев : Гос. изд-во полит. лит., 1961. 213 с.

26. Про судову практику в кримінальних справах, які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого : постанова Верховного Суду УРСР від 25 січ. 1974 р. № 2. *Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами*. Київ : Юрінком Інтер, 2000. С. 323–327.

27. Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами України норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів : постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 22 груд. 1978 р. № 8. *Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами*. Київ : Юрінком Інтер, 2000. С. 427–430.

28. Про внесення змін та доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 16 квіт. 1984 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 18. Ст. 351.

29. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 груд. 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.

30. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 13 квіт. 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 10. Ст. 79.

31. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21 груд. 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 34–35. Ст. 187.

32. Про практику застосування судами законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 лип. 2004 р. № 13. *Постанови Пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях* / упоряд. С. А. Кузьмін, М. С. Кучеренко. Київ : Паливода А. В., 2013. С. 492–500.

33. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370.

34. Гузела М. В. Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 1999. 18 с.

35. Гурджі Ю. О. Проблеми формування і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 18 с.

36. Шаповалова Л. І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 18 с.

37. Федорчук Н. Б. Захист прав та законних інтересів потерпілого від злочину в кримінальному судочинстві англо-американської системи права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

38. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.

39. Панасюк Т. І. Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

40. Остапенко С. І. Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.

41. Лапкін А. В. Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 24 с.

42. Діденко Є. В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2013. 18 с.

43. Пилипенко Д. О. Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 18 с.

44. Острійчук О. П. Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2016. 18 с.

45. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

46. Грошевий Ю. М. Юридична особа як потерпілий у кримінальному провадженні. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 9–11.

47. Тищенко О. І. Забезпечення прав потерпілих у кримінальному провадженні. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 215–216.

48. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.

49. Шепітько М. В. Потерпілий як суб'єкт завідомо неправдивого показання. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від*

кримінальних правопорушень в Україні : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 154–157.

50. Абламський С. Є. Генезис визначення поняття «потерпілий» у кримінальному процесі. *Митна справа*. 2013. Ч. 2, кн. 1. С. 192–199.

51. Мартовицька О. В. Окремі аспекти процесуальних гарантій прав потерпілого в кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2013. Ч. 2, кн. 1. С. 205–209.

52. Михайлова Н. В. Потерпілий в змагальному кримінальному процесі за новим КПК України. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ : Хай-Тек Прес, 2013. С. 143–150.

53. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 198–203.

54. Мірковець Д. М., Мірковець О. М. Шляхи оптимізації кримінальної процесуальної діяльності на початковому етапі досудового розслідування. *Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 36–39.

55. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 3 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. 3-тє вид. Київ : Аконіт, 2006. 862 с.

56. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1441 с.

57. Большой юридический словарь / ред. А. Я. Сухарева. М. : ИНФО, 2007. 858 с.

58. Теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. М. : Новый юрист, 1997 423 с.

59. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум : Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
60. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Укр. енцикл., 2003. 736 с.
61. Комаров С. А. Общая теория государства и права : учебник. 4-е изд. перераб. и доп. М. : Юрайт, 1998. 516 с.
62. Общая теория государства и права: академический курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. М. : Зерцало, 1998. Т. 1 : Теория государства. 416 с.
63. Бояринцева М. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про склад елементів. *Право України*. 2002. № 8. С. 21–25.
64. Кулиш А. М. Організаційно-правове забезпечення статусу працівників податкової міліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 177 с.
65. Москвін Л. М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2003. 21 с.
66. Штогун С. Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2004. 245 с.
67. Рогатюк К. В. Правовий статус особи: доктринальні аспекти визначення та розуміння. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 4. С. 110–115.
68. Бородовська Н. О. Забезпечення кримінально-процесуального статусу особи, засудженої судами України до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 230 с.
69. Льовкін В. Л. Показання обвинуваченого в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 18 с.
70. Шибико В. П. Правовой статус обвиняемого в уголовном процессе Германской Демократической Республики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1983. 23 с.

71. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 226 с.

72. Калачова О. М. Визнання слідчим процесуального статусу осіб, що беруть участь у досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 19 с.

73. Процько Г. І. Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 20 с.

74. Галаган О. І., Савченко В. А. Захист прав і свобод суб'єктів кримінального судочинства в Україні та ФРН : навч. посіб. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 200 с.

75. Степова М. В. Захист та реалізація процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування. *Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 65–67.

76. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с.

77. Шибіко В. П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 307–313.

78. Мартинов О. М. Актуальні проблеми застосування положень ст. 56 (права потерпілого) Кримінального процесуального кодексу України під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ : Хай-Тек Прес, 2013. С. 138–142.

79. Пилипенко Д. О. Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 18 с.

80. Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 126–131.

81. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

82. Сольонова О. О. Окремі кримінально-процесуальні питання відшкодування шкоди потерпілому. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 156–159.

83. Торбас О. О. Думка потерпілого щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності за Кримінальним процесуальним кодексом 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 137–142.

84. Капліна О. Лекція професора О. Капліної «Кримінальне процесуальне доказування та його суб'єкти». *Право України*. 2014. № 10. С. 136–150.

85. Шумило М. Є. Загальне поняття доказів у КПК України (наукова інтерпретація нормативної моделі). *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 23–28.

86. Ануфрієва О. В. Суб'єкти права на відвід за новим КПК України 2012 року. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук,*

професора Михайла Макаровича Михеєнка) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 72–75.

87. Кочура О. О. Окремі аспекти законодавчого забезпечення безпеки особи потерпілого в кримінальному провадженні. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 226–229.

88. Камчатна Д. І. Деякі питання реалізації права потерпілого на оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 283–284.

89. Сольонова О. О. Процесуальний статус потерпілого за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січ. 2015 р.). Київ, 2015. С. 333–334.

90. Сольонова О. О. Процесуальний статус потерпілого: проблемні питання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 139–145.

91. Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 1997. 224 с.

92. Герасимчук О. П. Процесуальний захист прав потерпілого. *Адвокат*. 2008. № 2. С. 44–47.

93. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілого в кримінальному процесі. *Адвокат*. 2009. № 5. С. 10–12.

94. Кучевський П. В. Діяльність адвоката в кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 16 с.

95. Михайлів С. В. Обов'язкова участь адвоката-представника в кримінальному процесі. *Адвокат*. 2009. № 9. С. 33–35.

96. Титов А. М. Принцип змагальності і співвідношення прав захисника і представника потерпілого. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Київ : Атіка, 2009. С. 425–428.

97. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

98. Удалова Л. Д., Рибалка О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : навч. посіб. Київ : КНТ, 2012. 160 с.

99. Цвігун Т. С. Адвокат як представник потерпілого в кримінальному процесі. *Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі* : матеріали круглого столу (Київ, 25 трав. 2011 р.). Київ : Ліпкан О. С., 2011. С. 265–268.

100. Русанова О. Г. Процесуальне представництво адвоката в кримінальному процесі як гарантія захисту конституційних прав потерпілого. *Адвокат*. 2012. № 2. С. 42–45.

101. Костенко О. М. Проблема реалізації принципу рівності щодо потерпілих у кримінальному провадженні. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 15–17.

102. Абламський С. Є. Дискусійні питання реалізації потерпілим права на захист за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 46–51.

103. Лідовець Т. М. Окремі питання щодо захисту прав та законних інтересів потерпілих фізичних осіб малолітнього, похилого віку, осіб з фізичними та психічними вадами в ході судового розгляду кримінального провадження за кримінальним процесуальним законодавством України. *Малиновські читання* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Острог, 15–

16 листоп. 2013 р.). Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2013. С. 260–261.

104. Волошина В. К. Щодо питань реалізації принципу змагальності в доказуванні на стадії досудового розслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 166–171.

105. Капліна О. В. Проблеми відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у кримінальному провадженні. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 50–52.

106. Шаблистий В. В. Безпековий вимір правового статусу потерпілого та підозрюваного в кримінальному провадженні. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 172–174.

107. Туманянц А. Р. Сучасні проблеми забезпечення прав потерпілих від кримінальних правопорушень. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 194–196.

108. Діденко Є. В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2013. 220 с.

109. В'юник М. С. Права потерпілого при виконанні судових рішень у кримінальному провадженні України. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 277–279.

110. Розовский Б. Г. Потерпевший в УПК остался пострадавшим. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних*

правопорушень в Україні : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.).
Харків : Право, 2013. С. 60–62.

111. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 жовт. 2012 р. № 223-1430/0/4-12. *Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи.* Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 85–94.

112. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовт. 2012 р. № 223-1446/0/4-12. *Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи.* Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 95–112.

113. Про деякі питання порядку здійснення судового провадження і перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 листоп. 2012 р. № 10-1717/0/4-12. *Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи.* Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 133–153.

114. Скільський І. І. Межі судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

115. Меркулов С. М. Обвинувачення у кримінальному судочинстві України в контексті європейських стандартів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 20 с.

116. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 230 с.

117. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 36 с.

118. Каркач П., Лапкін А. Проблемні аспекти участі потерпілого в кримінальному процесі при відмові прокурора від державного обвинувачення. *Вісник академії прокуратури*. 2007. № 3. С. 83–88.

119. Турман Н. О. Відмова державного обвинувача від обвинувачення в суді першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 20 с.

120. Маринів В. І. Деякі питання правового становища потерпілого в кримінальному провадженні в суді апеляційної та касаційної інстанції. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 197–200.

121. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси в кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 16 с.

122. Дудоров О. О. Проблеми звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у контексті КПК України 2012 р. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 41–44.

123. Зінов'єва І. А. Угода про примирення у провадженні щодо злочинів, вчинених у співучасті. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 271–273.

124. Моторигіна М. Г. Позиція потерпілого при закритті кримінального провадження у зв'язку з примиренням сторін. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень*

в Україні : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 318–321.

125. Трофименко В. М. Особливості правового статусу потерпілого в кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення за новим КПК України. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 207–209.

126. Шкелебей В. А. Процесуальні засади звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та примиренням винного з потерпілим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 19 с.

127. Навроцький В. О. Захист прав потерпілого – турбота самого потерпілого. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 31–33.

128. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одіссей, 2013. 1104 с.

129. Мельниченко М. Поняття та види злочинів проти порядку одержання доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 107–111.

130. Заходи забезпечення кримінального провадження : наук.-практ. посіб. / О. І. Богатирьова та ін. ; за заг. ред. В. Т. Маляренка. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2015. 310 с.

131. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон, 2001. 1104 с.

132. Власов И. С., Тяжкова И. М. Ответственность за преступления против правосудия. М., 1958. 136 с.

133. Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: <http://www.ukrf.com/>.
134. Жовненко Д. С. Діяльність суб'єктів кримінального процесу щодо усунення перешкод по формуванню доказів : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 231 с.
135. Габро О. І. Відповідальність свідка, потерпілого, оцінювача, експерта, перекладача за діяння, передбачені ст. 384 КК України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2012. 20 с.
136. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх : рекомендаційні роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 груд. 2016 р. *Юридичний вісник України*. 2017. № 9. С. 1–8.
137. Кодекс Украинской ССР об административных правонарушениях : науч.-практ. comment. / В. С. Аджиевский и др. Киев : Украина, 1991. 623 с.
138. Стахівський С. М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі : навч. посіб. Київ : Олан, 2001. 511 с.
139. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 груд. 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1.
140. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
141. Удалова Л. Д., Савенков О. В. Забезпечення відшкодування шкоди незаконно засудженим особам : монографія. Київ : КНТ, 2013. 168 с.
142. Шило О. Особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні. *Право України*. 2014. № 10. С. 89–96.

143. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. Т. 1. М. : Наука, 1968. 470 с.
144. Сізінцова Ю. Ю. Докази у кримінальному процесі: теоретичний аспект та практичне значення в процесі правозастосування : навч. посіб. Київ : Дакор, 2010. 128 с.
145. Костенко Р. Доказательства в уголовном процессе. *Уголовное право*. 2003. № 3. С. 89–90.
146. Голунский С. А. Вопросы доказательственного права в основах судопроизводства Союза ССР и союзных республик. *Вопросы судопроизводства в новом законодательстве Союза ССР*. М., 1959. С. 125–130.
147. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.
148. Ульянова Л. Т. Оценка доказательств судом первой инстанции. М., 1959. 167 с.
149. Трусев А. Курс советского уголовного процесса : учебник / под ред. А. Б. Бойкова, И. И. Карпеца. М. : Юрид. лит., 1989. 639 с.
150. Подголин Е. Е. Понятие доказательства в уголовном судопроизводстве (семиотические аспекты). *Правоведение*. 1978. № 2. С. 64–69.
151. Прилуцький П. Поняття доказів у сучасному кримінальному процесуальному праві України. *Право України*. 2014. № 10. С. 36–43.
152. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
153. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.
154. Гмирко В. Кримінально-судові докази: юридичне поняття чи функція. *Право України*. 2014. № 10. С. 26–35.

155. Сольонова О. О. Показання потерпілого як конституційна гарантія захисту прав особи у кримінальному провадженні. *Конституція України: шляхи вдосконалення* : матеріали круглого столу (Київ, 26 черв. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 57–60.
156. Сівочек С. М. Оцінка доказів у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 215 с.
157. Сольонова О. О. Оцінка показань потерпілого під час досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3, т. 2. С. 129–132.
158. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 20 с.
159. Колесник В. А. Пред'явлення для впізнання як окрема слідча (розшукова) дія : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2014. 60 с.
160. Лобойко Л. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів. *Право України*. 2014. № 10. С. 82–88.
161. Литвинчук О. І. Суб'єкти доказування за новим КПК України. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 232–235.
162. Острійчук О. П. Поняття та система процесуальних джерел доказів у контексті реформування процесу доказування в кримінальному процесі. *Філософія права*. 2012. № 1. С. 745–750.
163. Король В. В., Садова Т. В. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 428–434.
164. Котюк І. І. Проблемні аспекти визначення доказів. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла*

Макаровича Михеєнка) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 42–46.

165. Ерпылев И. В. Правила о допустимости показаний из чужих слов. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 137–141.

166. Омельченко Т. В. Джерела доказів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 253–256.

167. Удалова Л. Д. Деякі проблемні питання збирання доказів за новим КПК України. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 32–34.

168. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / уклад. Н. М. Божко та ін. ; за заг. ред. В. В. Дубчинського. Харків : Школа, 2008. 1008 с.

169. Тугарова О. К. Обставини, що мають значення при доказуванні в кримінальному провадженні. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 328–330.

170. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.

171. Ляш А. О., Благодир В. С. Допит потерпілого і свідка під час судового розгляду справ про одержання хабара. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2. С. 1–5.

172. Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 250 с.

173. Максимішин Н. М. Щодо специфіки допиту потерпілого, здійснюваного прокурором – державним обвинувачем. *Науковий вісник Херсонського університету*. 2015. Вип. 4, т. 3. С. 107–110.

174. Гончаров І. Д. Кримінально-процесуальне право України. Досудове слідство : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2005. 248 с.

175. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. Харків : Фактор, 2013. 1072 с.

176. Степанов О. С., Сольонова О. О. Предмет показань потерпілого, особливості їх перевірки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 163–166.

177. Сольонова О. О. Поняття та значення показань потерпілого. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 157–166.

178. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие. Харьков : Консум, 1999. 157 с.

179. Закатов А. А. Тактика допроса потерпевшего на предварительном следствии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.717. Одесса, 1971. 31 с.

180. Шепітько В. Ю. Вивчення особи потерпілого в криміналістичних цілях: напрями та межі. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 18–20.

181. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 320 с.

182. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=326970>.
183. Сольонова О. О. Особливості підготовки до проведення допиту потерпілого. *Право і суспільство*. 2017. № 1, ч. 2. С. 260–264.
184. Павлюк Н. В. Проблеми підготовки до допиту неповнолітніх під час досудового розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 25. С. 186–196.
185. Харченко С. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 19 с.
186. Актуальні питання кримінального процесу України : навч. посіб. / Є. М. Блажівський та ін. ; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ : Нац. акад. прокуратури України : Центр учб. літ., 2013. 304 с.
187. Кузик Т. М. Теоретико-правові та процесуальні аспекти участі перекладача в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 20 с.
188. Кирюшина О. О. Лінгвістичні та правові аспекти роботи перекладача в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 2. С. 125–131.
189. Баранчук В. В. Участь спеціаліста-психолога у проведенні допиту *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Київ : Атіка, 2009. С. 504–506.
190. Стахівський С. М. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства. Київ : Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. 276 с.
191. Ряшко О. В. Допит свідка та потерпілого на стадії досудового розслідування: юридично-психологічний аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 409–415.

192. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. URL: <http://www.uk-rf.com/>.
193. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. URL: <http://mvd.gov.by/?guid=133823>.
194. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852.
195. Уголовно-процессуальный кодекс Киргизской Республики. URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241915.
196. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31344376#pos=36;-236.
197. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан. URL: http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=111463.
198. Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.
199. Солоніна О. П. Правові презумпції у кримінально-процесуальному доказуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 16 с.
200. Погорецький М. А., Сліпченко В. І. Складні питання, що виникають при призначенні судово-психіатричної експертизи. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 8. С. 30–35.
201. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 лип. 2004 р. № 13. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах*. Київ, 2010. С. 305–312.
202. Переверза О. Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.

203. Крикунов О. В. Цивільний позов про компенсацію моральної шкоди в кримінальному процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 18 с.

204. Кордюков В. В. Деякі питання обов'язкового проведення експертизи в контексті реформування кримінального судочинства України. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 15–18.

205. Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями: узагальнення судової практики. *Юридичний вісник України*. 2016. № 43. С. 1–16.

206. Плєва К. В. Вербальні слідчі дії та їх характеристика. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 4. С. 108–112.

207. Сольонова О. О. Особливості формування показань. *Реформування правоохоронної системи України: стан та перспективи* : матеріали загальноакад. підсумк. наук.-практ. конф. слухачів, курсантів, студентів і молодих учених, присвяч. Дню науки та 95-річчю Нац. акад. внутр. справ (Київ, 20 трав. 2016 р.). Київ, 2016. С. 179–182.

208. Котюк О. І. Правомірність слідчих дій: умови визначення та засоби забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 19 с.

209. Сиза Н. П. Мета доказування у кримінальному провадженні. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 301–303.

210. Коваль М. М. Допит потерпілого в кримінальних провадженнях про катування. *Митна справа*. 2014. Ч. 2, кн. 2. С. 183–190.

211. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Київ : Алерта, 2014. 440 с.

212. Криміналістика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. М. : НОРМА-ИНФРА М., 1999. 990 с.

213. Черновський О. К. Психологічні особливості особистості потерпілого в кримінальному процесі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 220–225.

214. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих жінок від насильницьких злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

215. Ластов С. И., Тарасенко Ф. Г. Допрос – важнейшее следственное действие. Киев, 1962. 35 с.

216. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. Київ, 1992. 431 с.

217. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2009. 64 с.

218. Соловьев А. Б. Использование доказательств при допросе. М., 1981. 104 с.

219. Казинян Г. С. Процессуальные и тактические основы использования доказательственной информации при допросе. *Проблемы совершенствования предварительного следствия и прокурорского надзора за использованием законов органами дознания и предварительного следствия* : сб. науч. тр. М., 1982. С. 107–109.

220. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей : учеб. пособие. М. : ВШ МООП СССР, 1967. 290 с.

221. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / за заг. ред. В. М. Тертишника. Дніпропетровськ : Ун-т митної справи та фінансів, 2012. 268 с.

222. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Актуальні проблеми допиту малолітнього потерпілого. *Актуальні проблеми розслідування злочинів за*

новим Кримінальним процесуальним кодексом України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 152–154.

223. Щербакова Г. Допит потерпілого від злочину, передбаченого статтею 304 Кримінального кодексу України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 160–168.

224. Шепітько В. Система слідчих дій за кримінальним процесуальним законом та механізми її реалізації в криміналістиці. *Право України*. 2013. С. 198–205.

225. Леви А. А., Горшков Ю. А. Звукозапис в відеозапис в уголовном судопроизводстве. М. : Юрид. лит., 1983. 109 с.

226. Сокиран М. Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

227. Бацько І. М. Протоколи слідчих дій як джерела доказів у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 18 с.

228. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубинський. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. Київ : Юрінком, 1995. № 4–5. 639 с.

229. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. Харьков : Одиссей, 2007. 1008 с.

230. Головки Л. В. Допзнание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. М. : СПАРК, 1995. 130 с.

231. Шибіко В. П. Чи є показання підозрюваного в новому кримінальному процесі України. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича*

Михеєнка) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 350–353.

232. Удалова Л. Д., Панчук О. В. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі : монографія. Київ : КНТ, 2014. 160 с.

233. Коровайко О. І. Особливості провадження дій, спрямованих на збирання та перевірку доказів в ході судового слідства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.

234. Чаплинська Ю. А. Проблемні питання одночасного допиту двох раніше допитаних осіб. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ : Хай-Тек Прес, 2013. С. 270–273.

235. Ковальова О. В. Використання науково-технічних засобів та методів у розшуковій роботі слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

236. Степанюк Р. Л. Новації КПК України щодо слідчих дій: проблеми реалізації та напрями удосконалення. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ : Хай-Тек Прес, 2013. С. 245–249.

237. Комаринська Ю. Б. Проведення допиту при розслідуванні вбивств, учинених на залізничному транспорті, згідно з новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 88–90.

238. Юнацький О. В. Проблеми проведення відеоконференцій під час розслідування кримінальних правопорушень. *Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки* : матеріали круглого столу (Запоріжжя, 20 листоп. 2013 р.). Запоріжжя : КПУ, 2013. С. 117–119.

239. Фаринник В. Слідчі (розшукові) дії за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний вісник України*. 2012. № 28. С. 4.
240. Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
241. Маланчук А. Г. Допит у режимі відеоконференції. *Малиновські читання* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Острог, 15–16 листоп. 2013 р.). Острог : Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. С. 272–273.
242. Баранчук В. В. Допит потерпілого в режимі встановлення психологічного контакту. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 233–235.
243. Гловюк І. Депонування показань свідка, потерпілого за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 274–281.
244. Макаров М. А. Допит слідчим суддею свідка та потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20–21 листоп. 2015 р.). Львів : Центр правн. ініціатив, 2015. С. 42–44.
245. Аленін Ю. П. Особливості допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування під час досудового розслідування в судовому засіданні. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 11–13.
246. Сергєєва Д. Поняття та види слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 180–187.
247. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юстініан, 2014. 573 с.

248. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. М. : Наука, 1970. Т. 2. 516 с.
249. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики.
URL: https://www.unodc.org/tldb/pdf/Azerbaijan_Code_of_Criminal_Procedure_in_Russian_Full_text.pdf.
250. Сольонова О. О. Отримання показань потерпілого під час судового розгляду. *Актуальні питання кримінального права та процесу* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 152–156.
251. Сольонова О. О. Порядок допиту потерпілого під час судового розгляду. *Теория и практика*. Республика Молдова, 2017. № 2. С. 203–206.
252. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / Є. М. Блажівський та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 2. 664 с.
253. Костюченко О. Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 66–73.
254. Бабунич В. Суть та значення перехресного допиту. Процесуальні особливості проведення перехресного допиту при розгляді кримінальної справи в суді. *Вісник Львівського університету*. 2011. Вип. 53. С. 322–328.
255. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник. Київ : Алерта, 2014. 420 с.
256. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
257. Дорохов В. Я. Показания потерпевшего как доказательство в уголовном процессе. М. : Госюриздат, 1959. 140 с.
258. Кокорев Л. Д. Пострадавший от преступления. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1964. 138 с.
259. Тертишник В. М., Тертишник О. І. Проблеми кримінального процесу сьогодні. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи*

формування в умовах євроінтеграції: матеріали наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15 листоп. 2013 р.). Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 2–23.

260. Форостяний А. В. Проведення спрощеного судового розгляду за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 64–68.

261. Михеєнко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Київ : Вища шк., 1984. 134 с.

262. Назаров В. В., Омельченко Г. М. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Юрид. думка, 2005. 548 с.

263. Запотоцький А. П., Савицький Д. О. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві : монографія. Київ : Бізнес Медіа Консалтинг, 2011. 220 с.

264. Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві від 25 липня 2001 р. № 5483/кл. Київ : МВС України. 32 с.

265. Матієк Т. В. Узагальнення практики застосування судами законодавства, що забезпечує захист прав потерпілих у кримінальному судочинстві. *Адвокат*. 2004. № 2. С. 47–60.

266. Яновська О. Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 87–91.

267. Кузьмина О. В. Роль суду в доказуванні в состязательном уголовном процессе. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 58–62.

268. Сербулова К. В. Дослідження доказів у суді за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Докази і доказування за*

новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 295–299.

269. Бюллетень Верховного Суда СССР. 1959. № 2. С. 16.

270. Ткачук О. С. Допустимість доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 325–327.

271. Шейфер С. А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. М., 1972. 130 с.

272. Уголовный процесс : учебник / под ред. П. А. Лупинской, И. В. Тыричева. М. : МЮИ, 1992. 312 с.

273. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. М., 1977. 130 с.

274. Алексеев Н. С. Доказательства в уголовном процессе. Общие вопросы учения о доказательствах. *Советский уголовный процесс*. Л., 1989. С. 123–124.

275. Сибилева Н. В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе. Киев : УМК ВО, 1990. 68 с.

276. Карлаш І. Допустимість доказів, які подані в порядку ч. 2 ст. 66 Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 10. С. 190–192.

277. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве. М. : Городец, 1995. 134 с.

278. Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

279. Чернега І. Л. До питання про допустимість доказів в світлі нового Кримінального процесуального кодексу України. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 341–343.

280. Рожнова В. В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 301–306.

281. Яновська О. Г. Новий погляд на недопустимість доказів відповідно до Кримінального процесуального кодексу. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 груд. 2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 373–376.

282. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листоп. 1996 р. № 9. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : Паливода А. В., 2010. С. 163–168.

283. У справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : рішення Конституційного Суду України від 20 жовт. 2011 р. № 12-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3091.

284. Зажицкий В. Вопросы доказательственного права. *Российская юстиция*. 1992. № 19–20. С. 3–4.

285. Литвин О. В. Деякі питання порядку визнання судом недопустимості доказів у стадії судового розгляду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–1. С. 356–358.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

для опитування слідчих, прокурорів, суддів

На кафедрі кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ проводиться дисертаційне дослідження за темою «Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні». Просимо Вас відповісти на запитання цієї анкети. Це дасть змогу досягти більш достовірних результатів щодо вивчення окремих проблемних аспектів.

Анкета має анонімний характер, її дані буде використано для узагальнення в наукових цілях. Від Ваших відповідей значною мірою буде залежати достовірність результатів дослідження. Тому просимо Вас з усією можливою дбайливістю поставитися до заповнення анкети. Необхідно відповісти на кожне питання, підкреслюючи потрібний варіант відповіді, а в окремих випадках – заповнити текстову частину. В останньому випадку просимо Вас дати точну, розгорнуту й аргументовану відповідь.

1. Ви працюєте:

- а) слідчим
- б) прокурором
- в) суддею

2. Стаж практичної роботи:

- а) до 3 років
- б) від 3 до 10 років
- в) понад 10 років

3. Як Ви вважаєте, чи потрібно замість загальної ст. 224 КПК України «Допит» доповнити цей Кодекс статтями про особливості допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, а також статтями про зміст протоколів їх допиту?

- а) так
- б) ні

4. Чи слід, на Вашу думку, покласти на потерпілого обов'язок давати показання в разі, якщо він ініціював кримінальне провадження, тобто звернувся до уповноваженого органу із заявою про вчинення щодо нього кримінального правопорушення?

- а) так
- б) ні

5. Чи доцільно законодавцю застосувати диференційований підхід до регламентації тривалості проведення допиту неповнолітніх потерпілих залежно від їх вікових груп?

- а) так
- б) ні

6. Як Ви вважаєте, чи слід виключити ч. 9 зі ст. 224 КПК України та доповнити главу 20 цього Кодексу статтями «Очна ставка», «Проведення очної ставки», які за змістом мають бути такими, як ст. 172, 173 КПК 1960 року?

- а) так
- б) ні

7. Чи слід вважати думки й припущення потерпілого, повідомлені ним під час допиту, частиною його показань?

- а) так
- б) ні

8. Чи потрібно звільняти потерпілого від кримінальної відповідальності, якщо до ухвалення вироку він заявить суду, що надав завідомо неправдиві показання?

- а) так
- б) ні

9. Як Ви вважаєте, чи необхідно доповнити ч. 2 ст. 242 КПК України положенням, згідно з яким експертизу обов'язково проводять для встановлення: психічного та фізичного стану потерпілого, якщо виникає сумнів відносно його можливості правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них; віку потерпілого, коли це має значення для кримінального провадження, а документи про його вік відсутні або викликають сумнів?

- а) так
- б) ні

Дякуємо Вам за допомогу в проведенні дослідження

РЕЗУЛЬТАТИ анкетування слідчих, прокурорів, суддів

Загальна кількість респондентів – 306 осіб. З них працюють: слідчими – 195; прокурорами – 85; суддями – 26.

Стаж практичної роботи становить:

слідчі – до трьох років – 48 %, від 3 до 10 років – 34 %, понад 10 років – 18 %;

судді – до трьох років – 37 %; від 3 до 10 років – 36 %; понад 10 років – 27 %;

прокурори – до трьох років – 28 %; від 3 до 10 років – 48 %; понад 10 років – 24 %.

Як Ви вважаєте, чи потрібно замість загальної ст. 224 КПК України «Допит» доповнити цей Кодекс статтями про особливості допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, а також статтями про зміст протоколів їх допиту?

а) так – 88 %

б) ні – 12 %

Чи слід, на Вашу думку, покласти на потерпілого обов'язок давати показання в разі, якщо він ініціював кримінальне провадження, тобто звернувся до уповноваженого органу із заявою про вчинення щодо нього кримінального правопорушення?

а) так – 76 %

б) ні – 24 %

Чи доцільно законодавцю застосувати диференційований підхід до регламентації тривалості проведення допиту неповнолітніх потерпілих залежно від їх вікових груп?

а) так – 91 %

б) ні – 9 %

Як Ви вважаєте, чи слід виключити ч. 9 зі ст. 224 КПК України та доповнити главу 20 цього Кодексу статтями «Очна ставка», «Проведення очної ставки», які за змістом мають бути такими, як ст. 172, 173 КПК 1960 року?

а) так – 87 %

б) ні – 13 %

Чи слід вважати думки й припущення потерпілого, повідомлені ним під час допиту, частиною його показань?

- а) так – 28 %
- б) ні – 72 %

Чи потрібно звільняти потерпілого від кримінальної відповідальності, якщо до ухвалення вироку він заявить суду, що надав завідомо неправдиві показання?

- а) так – 76 %
- б) ні – 24 %

Як Ви вважаєте, чи необхідно доповнити ч. 2 ст. 242 КПК України положенням, згідно з яким експертизу обов'язково проводять для встановлення: психічного та фізичного стану потерпілого, якщо виникає сумнів відносно його можливості правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них; віку потерпілого, коли це має значення для кримінального провадження, а документи про його вік відсутні або викликають сумнів?

- а) так – 82 %
- б) ні – 18 %

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА

за результатами проведення анкетування слідчих, прокурорів, суддів

Узагальнивши отримані дані, можемо дійти таких висновків. Так, 88 % респондентів вважають, що потрібно замість загальної ст. 224 КПК України «Допит» доповнити цей Кодекс статтями про особливості допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, а також статтями про зміст протоколів їх допиту.

76 % практичних працівників стверджують, що слід покласти на потерпілого обов'язок давати показання в тому випадку, якщо він ініціював кримінальне провадження, тобто звернувся до уповноваженого органу із заявою про вчинення щодо нього кримінального правопорушення.

Що стосується доцільності застосовування законодавцем диференційованого підходу до регламентації тривалості проведення допиту неповнолітніх потерпілих залежно від їх вікових груп, 91 % респондентів висловилися схвально.

87 % із опитаних підтримали думку про те, що слід виключити ч. 9 зі ст. 224 КПК України та доповнити главу 20 цього Кодексу статтями «Очна ставка», «Проведення очної ставки», які за змістом мають бути такими, як ст.172, 173 КПК 1960 року.

72 % респондентів вважають, що думки й припущення потерпілого, повідомлені ним під час допиту, не є частиною його показань.

На питання про те, чи слід звільняти потерпілого від кримінальної відповідальності, якщо до ухвалення вироку він заявить суду, що надав завідомо неправдиві показання, 76 % практичних працівників дали позитивну відповідь.

82 % респондентів вважають, що необхідно доповнити ч. 2 ст. 242 КПК України положенням про обов'язкове призначення експертизи для встановлення: психічного та фізичного стану потерпілого, якщо виникає сумнів відносно його можливості правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати показання про них; віку потерпілого, коли це має значення для кримінального провадження, а документи про його вік відсутні або викликають сумнів.

Акти впровадження

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Несторівський, 4, тел. 235 96 01, факс. 235 96 05, e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 22/309/1-1-15

„07” 07 2017 р.

ДОВІДКА

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сольоной Олександрії Олександрівни у законотворчу діяльність

Інформуємо, що наукові положення дисертаційного дослідження ад'юнкта Національної академії внутрішніх справ Сольоной Олександрії Олександрівни на тему „Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні”, були подані у вигляді обґрунтованих пропозицій внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України „Про прокуратуру”.

Вважаємо, що положення дисертаційного дослідження Сольоной Олександрії Олександрівни на здобування наукового ступеня кандидата юридичних наук є актуальними, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичне значення та характеризуються науковою новизною і можуть бути враховані Інститутом законодавства Верховної Ради України у процес вдосконалення чинного законодавства України.

Директор Інституту,
член-кореспондент
НАН України

Копиленко О.Л.

ЗАТВЕРДЖУЮЗаступник начальника управління
Головного слідчого управління
Національної поліції України
підполковник поліції

Є.П.Рогачов

«20» лютого 2016

АКТ

**про впровадження у практичну діяльність слідчих органів
Національної поліції України матеріалів дисертаційного дослідження
ад'юнкта кафедри кримінального процесу Національної академії
внутрішніх справ Сольонової Олександрії Олександрівни на тему
«Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному
провадженні»**

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., старшого слідчого в ОВС ГСУ НП України кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в ОВС ГСУ НП України Фаренюка О.С., склала даний акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження ад'юнкта кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Сольонової Олександрії Олександрівни на тему «Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність - можуть бути впроваджені у практичну діяльність слідчих підрозділів Національної поліції України, а саме використовуватися у практичній діяльності, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Д.М. Мірковець

**Старший слідчий в ОВС ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

А.В. Шевчишен

Старший слідчий в ОВС ГСУ НП України

О.С. Фаренюк

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор

С.Д. Гусарєв

2016 р.

Акт

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії
внутрішніх справ Сольонової Олександрії Олександрівни на тему:
«Показання потерпілого як джерело доказів
у кримінальному провадженні»
у освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента Рожнової В.В. (голова комісії), начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук, доцента Корж-Ікаєвої Т.Г. та т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Мозоля С.А. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Сольонової О.О. на тему: «Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні» впроваджені у освітній процес академії та застосовуються при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами та курсантами, мають належний науковий рівень та вагомое практичне значення при викладанні навчальних дисциплін: «Кримінальний процес», «Управління підрозділами досудового слідства», «Судові та правоохоронні органи України» «Особливі порядки кримінального провадження».

Голова комісії:

**Завідувач кримінального процесу,
кандидат юридичних наук, доцент**

В.В. Рожнова**Члени комісії:**

**Начальник відділу організації
та координації освітнього процесу,
кандидат юридичних наук, доцент**

Т.Г. Корж-Ікаєва

**Т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник**

С.А. Мозоль

Додаток Д

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

1. Сольонова О. О. Поняття та значення показань потерпілого. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С.157–166.
2. Сольонова О. О. Процесуальний статус потерпілого: проблемні питання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 139–145.
3. Степанов О. С., Сольонова О. О. Предмет показань потерпілого, особливості їх перевірки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 163–166.
4. Сольонова О. О. Оцінка показань потерпілого під час досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 3. Т. 2. С. 129–132.
5. Сольонова О. О. Особливості підготовки до проведення допиту потерпілого. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 2. С. 260–264.
6. Сольонова О. О. Порядок допиту потерпілого під час судового розгляду. *Национальный юридический журнал: теория и практика (Республика Молдова)*. 2017. № 2. С. 203–206.
7. Сольонова О. О. Процесуальний статус потерпілого за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січ. 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 333–334.
8. Сольонова О. О. Показання потерпілого як конституційна гарантія захисту прав особи у кримінальному провадженні. *Конституція України: шляхи вдосконалення: зб. матеріалів круглого столу (Київ, 26 черв. 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 57–60.

9. Сольонова О. О. Окремі кримінально-процесуальні питання відшкодування шкоди потерпілому. *Актуальні проблеми досудового розслідування*: зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 156–159.

10. Сольонова О. О. Особливості формування показань. *Реформування правоохоронної системи України: стан та перспективи*: матеріали Загальноакад. підсумкової наук.-практ. конф. слухачів, курсантів, студентів і молодих вчених, присвяч. Дню науки та 95-річчю Національної академії внутрішніх справ (Київ, 20 трав. 2016 р.). Київ, 2016. С. 179–182.

11. Сольонова О. О. Отримання показань потерпілого під час судового розгляду. *Актуальні питання кримінального права та процесу*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 152–156.